

מדרשת הארץ ומצוותיה

שליד

המכון לחקר החקלאות ע"פ התורה וקבוץ חפץ חיים

ערכי שביעית

[לכסיקון מושגים]

מאת: הרב מרדכי עמנואל

בעריכת: אשר וסרטיל

Published in memory of our esteemed member
of our Board of Trustees

MR. MEYER DISKIND ז"ל

by the Yeshiva Etz Chaim of Boro Park Foundation Inc., New York.

The Foundation supports programs which promote Ahavat Torah,
Ahavat Am Yisroel and Ahavat Eretz Yisroel.

חוברת זו יצאה לאור בסיוע
האגף לחינוך דתי במשרד החינוך והתרבות

אב התשמ"ו

אקדמות מילין

מכבר הורגש הצורך לתת בידי המורה, התלמיד וכל מתעניין כלי עזר להכרת המושגים ההלכתיים הקשורים לשנת השביעית. לצערנו, מושגי שביעית אינם נהירים כדבעי — ומשום כך מתקשים המתענינים בנושא להבין את הלכותיה של שנה חביבה זו.

בשנת השמיטה התש"מ, הוחלט לערוך במסגרת המכון לחקר החקלאות עפ"י התורה אוצר מושגים (לכסיקון), אלא שמקוצר זמן לא נסתיימה העבודה.

לפני כשנה החל לערוך את הלכסיקון חבר בית מדרשנו הרב מרדכי עמנואל שליט"א, כשעל העריכה הסופית מנצח ר' אשר וסרטיל הי"ו. הודות לעמלם הרב נסתיימה המלאכה. ואנו מקווים כי "ערכי-שביעית" ימלא את יעודו ותרבה הדעת בהלכות אלו.

* *

בין שמיטה לשמיטה — זכינו להרחבת מוסדותינו, ובנוסף למכון לחקר החקלאות ובית מדרש להלכה בהתישבות החלה לפעול בקיבוץ חפץ חיים מדרשת הארץ ומצוותיה — אשר במסגרתה באים מידי שבוע מאות תלמידים מכל זרמי החינוך לעסוק בהלכות ארץ חמדה — במסגרת המדרשה יוצאת לאור חוברת זו.

הרבה שליחים להי"ת — המסייעים לביסוס עבודתנו ובפרט למדרשת הארץ ומצוותיה; חברי הנהלת המכון, המדרשה, ובית המדרש בראשות הרב ק. כהנא שליט"א, אנשי משרד החינוך — האגף לתרבות תורנית בראשות הרב י. פריד שליט"א, ואגף לחינוך דתי בראשות ר' יעקב הדני הי"ו, אנשי המועצה האזורית נחל שורק בראשות ר' מרדכי הוניג הי"ו, ועובדי המכון, בית המדרש, והמדרשה בראשות ר' שלום לוי הי"ו — כולם יעמדו על הברכה. לביסוס המדרשה עמל בלא לאות חברינו ר' יוסף איגרמן ז"ל איש חזון ומעש — אשר בכח אמונתו ומרצו במסירות נפש ממש הקים את בנין המדרשה.

מהרה יזכנו הי"ת למלך המשיח אשר "בונה המקדש ומקבץ
נדחי ישראל וחוזרים לכל המשפטים בימיו כשהיו מקודם מקריבין
קרבנות ועושין שמיטין ויובלות ככל מצותה האמורה בתורה"
(רמב"ם פי"א מהל' מלכים).

ערב שביעית התשמ"ז, יוסף י. אפרתי
המכון לחקר החקלאות עפ"י התורה,
בית המועצה האזורית נחל-שורק.

בפתח החוברת:

לקובץ "ערכי שביעית" שתי מטרות:
(א) לתת מידע בסיסי על עיקרי הלכות שביעית – ולפתוח שער בפני המורה, והתלמיד בהלכות אלו.

(ב) להיות כלי עזר ביד הלומד החפץ להרחיב ולהעמיק את ידיעותיו בפרטי מצווה זו, תוך עיון במקורות עצמם. ציוני "המראה מקום" מטרתם לציין היכן מובא העניין בתורה, ומוסבר במשנה, בתלמוד בבלי וירושלמי, ובמפרשים. ה"לעיון נוסף" מסייע ללומד להגיע למאמרים המרחיבים את היריעה בערך הנדון. משום כך העדפנו הבאת מאמרים אשר בהם הרצאת הדברים נוחה, אך לא נמנענו מלציין דיונים מורכבים יותר, וזאת בשל חשיבותם או דבר החידוש שיש בהם.

בדרך עבודתנו, פעמים העדפנו להביא שיטות מסוימות – מתוך מחשבה שהדברים יובנו יותר על ידי הקוראים, ובנושאים מסוימים אף גזרנו על עצמנו לקצר, על מנת שהדברים לא יחרגו ממסגרת לכסיקון – מושגים.

למותר לציין, חוברת זו אינה מיועדת לכל פסיקה הלכתית, וחלילה מלהסתמך על האמור בחוברת כהלכה ברורה.

מתוך מטרה שהלכסיקון יהא כלי עזר בידי הצבור הרחב, הובאו שמות האישים – גדולי הדורות ותלמידי החכמים המופיעים בספר, בצורה אחידה, כמקובל בספרי-עזר לימודיים.

ברצוני להודות לכל הצוות שסייע בהכנת "ערכי שביעית": ר' אשר וסרטיל נ"י שערך, תיקן ואיזן את כל החומר מאלף ועד תיו, הרב שמעון וייזר שליט"א שעבר על כל הערכים ותיקן את הטעון תיקון מבחינה הלכתית ועניינית, הרב יוסף אפרתי שליט"א שהנחה אותי לאורך עבודתי זו, וכן לאברכים הרב י. קופמן והרב ד. שטיין שליט"א שהחלו בעבודה זו בשמיטה שעברה, וחלק מעבודתם שובץ בחוברת זו. תודה מיוחדת לראש בית המדרש הרב קלמן כהנא שליט"א, להנהלת בית המדרש ולכל חברי בית המדרש שבמחיצתם ובעזרתם התחבר חיבור זה.

בית המדרש להלכה בהתיישבות, ירושלם ת"ו. **מרדכי עמנואל**

* פירוש המילה "ערך", ראה גמרא נדרים (כב ע"ב), "ספר יהושע" – מפני שערכה של ארץ ישראל הוא "ופירש רא"ש (שם ע"א), "סדורה וחלוקה לגבולותיה".

המהדורות בהם השתמשנו הם:

משנה עם פירוש הרמב"ם, מהדורת הרב יוסף קאפח, הוצאת "מוסד הרב קוק", ירושלם התשכ"ג.

משנה עם פירוש ריבמ"ץ ור"ש משנץ, מהדורת הרב קלמן כהנא, נדפס בתוך "מסכת שביעית" — חקר ועיון" א"ב, הוצאת המכון לחקר החקלאות ע"י התורה.

ירושלמי שביעית, המהדורה הרגילה.

ירושלמי שביעית עם פירוש הר"ש סריליאן, מהדורת הרב קלמן כהנא, נדפס בתוך "מסכת שביעית" — חקר ועיון" א"ב, הוצאת המכון לחקר החקלאות ע"פ התורה.

"פאת השולחן", מהדורת לונץ, הוצאת "יד בנימין", ירושלם התשכ"ח.

"פאת השולחן" עם הגהות ופירוש "בית רידב"ז" מאת הרה"ג ר' יעקב דוד רידב"ז. בסופו נדפס: "קונטרס אחרון", "משמרת להבית" מאת הרה"ג ר' נחום וידענפעלד, דפוס רי"ד פרומקין ירושלם התער"ב.

הערות למעיון:

(1) בכל מקום שהוזכר רמב"ם ללא ציון שם ההלכות הכוונה להלכות שמיטה ויובל.

(2) בכל מקום שהוזכרו פירושי המשנה כמו הר"ש ור"ע מברטנורה ללא ציון המסכת הכוונה למסכת שביעית.

(3) סדר ההלכות בירושלמי שונה בין הירושלמי בהוצאה הרגילה לבין הירושלמי עם פירוש הר"ש סריליאן. בדרך כלל ציינו את המקור לפי המהדורה הרגילה, מלבד במקום שהובאו דברי הר"ש סריליאן עצמם.

(4) מספור הפרקים ב"פאת השולחן" בשתי מהדורותיו שונה. כאשר הובאו דברי בעל ספר "פאת השולחן" ציינו מראה מקום לפי המהדורה הרגילה. כאשר הובאו דברי הרידב"ז, צויין הדבר ע"פ מהדורתו.

(5) המראי מקום לספר "חזון איש" הם ל"חזון איש" זרעים, הלכות שביעית.

תוכן העניינים

13	אבות מלאכות ותולדות בשביעית
13	אבק שביעית
14	אגיסטון (שכיר)
14	אוספי שביעית
15	אוצר בית-דין
15	אוקמי-אברויי
16	"אין מוסרין דמי שביעית לעם הארץ"
18	"אין עודרין עם הגוי בשביעית"
18	"אין קניין לגוי בארץ-ישראל"
19	"אין שליח לדבר עבירה"
20	אכילת פירות שביעית
21	אכילת פירות שביעית בטובה
	אפקעתא דמלכא, ע"ע הפקר (43)
	אמירה לגוי בשביעית ע"ע חיזוק עובדי אדמה (51), וע"ע שביתת הארץ (105)
22	ארבעה שדות
	ארבעת-המינים ע"ע אתרוג (24), ע' הדס (37) וע' לולב (67)
22	ארנונא
	ארץ-ישראל ע"ע קדושת ארץ-ישראל (79)
23	אשפה — אשפתות
24	אתרוג
	בבל ע"ע שלש ארצות לשביעית (110)
24	בהמת שביעית
25	בוטר
25	"בחריש ובקציר תשבת"
26	ביכורים בשביעית
27	ביעור מעשרות
28	ביעור פירות שביעית
29	בית
30	בית-השלחין
30	בית-סאה

30	בית-צמיחה (חממה)
31	בנות-שוח
	בצירה, ע"ע קצירה (102)
31	ברכת "וצויתי את-ברכתי"
	בשמים (צמחים ריחניים), ע"ע פרחים (96)
32	גידולי-מים (הידרופוניקס)
33	גלעינים וקליפות של פירות שביעית
33	גמר פרי
34	גרמא
	דבר שאינו מתכוון ע"ע מלאכה שאינה צריכה לגופה (72)
34	דמי שביעית
35	האכלת גוי פירות שביעית
36	הבלעה
	הברכה, ע"ע נטיעה (80)
37	הדס
37	הוצאת פירות שביעית מן הארץ לחוץ-לארץ
	הידרופוניקס, ע"ע גידולי-מים (32)
39	היתר מכירה
41	הלוואה בתנאי
42	"הנאתו וביעורו שווים"
42	הפסד פירות שביעית
	הפסד קרקע או פירות ע"ע פסידא (93)
43	הפקר
	הפרשת מעשרות בשביעית ע"ע תרומות ומעשרות בשביעית (115)
	הקהל ע"ע מצוות "הקהל" (78)
45	הקפה
	הרכבה, ע"ע נטיעה (80)
45	"השמר לך"
	השרשה ע"ע קליטה (100)
	"ושבתה הארץ שבת לה" ע"ע שביתת הארץ (105)
	"וצויתי את ברכת", ע"ע ברכת "וצויתי את ברכת" (31)
46	זיבול
47	זיקת שביעית

48	זמירה
49	זמן היתר אכילת ספיחי ירקות במוצאי שביעית
50	זריעה
51	חבר
51	חיזוק ידי עובדי אדמה בשביעית
52	חילול פירות שביעית
53	חישוב מועד שנת השמיטה
54	חנות שמיטה
55	חנטה
56	חרישה
56	חשוד
	טאבו, ע"ע רישום מקרקעין (104)
57	ט"ו בשבט — ראש-השנה לאילן
58	יובל
	יצוא פירות שביעית ע"ע הוצאת פירות שביעית לחו"ל (37)
59	ירק
60	"ירקות הזולין"
60	"כותבים פרוזבול על קרקע"
61	כיבוש יחיד
62	כיבוש עולי בבל
63	כיבוש עולי מצרים
	כביסה בפירות שביעית ע"ע מיני כיבוסים (71)
64	כלאחר יד
65	כרכים שלא קידשום עולי בבל
	"לא תחנם" ע"ע מכירת קרקע לגוי (71)
66	לוח-תאריכים
67	לולב
67	"ללא חשש שביעית"
	"לפני עוור לא תתן מכשל" ע"ע מסייע לדבר עבירה (77)
68	לקיטה
69	מאכל אדם ומאכל בהמה
69	מוסר שטרותיו לבית-דין
70	מחזיר חוב בשביעית
71	מיני כיבוסים

71	מכירת קרקע ארץ-ישראל לגוי – "לא תחנם"
72	מלאכה שאינה צריכה לגופה
73	מלאכות דאורייתא
74	מלאכות דרבנן
74	מלוגמא
75	מלוה את חבירו לעשר שנים
76	מלוה על המשכון
76	מנחת-העומר בשביעית
77	מסייע לדבר עבירה
78	מצוות "הקהל"
	מצרים ע"ע שלש ארצות לשביעית (110)
79	נביטה
80	נטיעה, הברכה, הרכבה
81	נעבד
82	נר-חנוכה
	נשמר ע"ע שמור (112)
83	סוחרי שביעית
83	סוריא
85	סחורה בפירות שביעית
	סיוע לדבר עבירה ע"ע מסייע לדבר עבירה (77)
86	סמדר
86	ספיחים
87	עבר-הירדן
	עומר בשביעית, ע"ע מנחת-העומר בשביעית (76)
88	עונת-המעשרות
89	עיבור-השנה בשביעית
90	עם-הארץ
	עמק ומואב ע"ע שלש ארצות לשביעית (110)
91	עצי-הסקה
91	עציץ
92	פירות גוי
93	פירות שביעית
93	פסידא

95	פרוזבול
96	פרחים
97	צביעה בגידולי שביעית
	קדושה ראשונה ע"ע כיבוש עולי מצרים (63)
	קדושה שניה ע"ע כיבוש עולי בבל (62)
97	קדושת ארץ-ישראל
98	קדושת שביעית
98	קופת צדקה
	קטיף ע"ע לקיטה (68) וע' קצירה (102)
99	קטניות
100	קליטה
	קליפות פירות שביעית ע"ע גלעינים וקליפות של פירות שביעית (33)
101	קציצת עץ-פרי
102	קצירה, בצירה
103	ראש-השנה
104	רישום מקרקעין (טאבו)
	שביעית בזמן הזה ע"ע שביעית — המצוה ותחולתה (104)
104	שביעית — המצוה ותחולתה
105	שביתת הארץ
106	שדה
107	שדה אילן
	שדה בור ושדה ניר ע"ע ארבעה שדות (22)
107	שדה גוי
108	שדה-לבן
108	שכר-טירחה
109	שלוש ארצות לביעור
110	שלוש ארצות לשביעית
111	שליש גידול
112	שמור
112	שמיטת כספים
113	תוספת שביעית
114	תערובת
115	תרומות ומעשרות בשביעית
	תרופה מפירות שביעית ע"ע מלוגמא (74)

**אזהרה: אין להסתמך בשום פנים על
האמור במילון מושגים זה הלכה
למעשה.**

"ערכי שביעית" נועד ללימוד בלבד.

אבות מלאכות ותולדות בשביעית

ל"ט המלאכות שהיו חשובות במשכן, נחשבות למלאכות עיקריות האסורות בשבת והן הקרויות אבות מלאכה (בבא-קמא ב ע"א). מלאכות אלה משמשות מקור לתולדות – מלאכות הדומות להן, שאף הן אסורות בשבת מן התורה.

לדעת רמב"ם (הל' שמיטה ויובל פ"א הל' ג, ראה "שער המלך" הל' רוצח ושמירת הנפש פ"י הל' ט) מלאכות שבת שהן עבודות שדה וזכרם, נחשבות לאבות מלאכה גם לעניין שביעית, ואלו לדעת רש"י (שבת סח ע"א ד"ה אית ביה) רק ארבע המלאכות הנזכרות בתורה בקשר לשביעית במפורש – זריעה, זמירה, קצירה, בצירה – הן הנחשבות לאבות, ויתר העבודות בשדה ובזכרם קרויות תולדות.

גם לדעת רמב"ם (שם הל' י) המלאכות שאינן מוזכרות בתורה בפירוש, אינן אסורות בשביעית מן התורה, וכמו שביארו חז"ל במסכת מועד קטן (ג ע"א). נמצא שאין נפקא מינה למעשה ממחלוקת זאת.

לעיון נוסף: שו"ת "אבני נזר", סי' קלא, אות יט ואילך, ושם סי' רכו; ר"י ליברמן, "קונטרס אבות ותולדות בשביעית", בתוך "משנת יוסף", ח"א, עמ' כא.

אבק שביעית

עיקר האיסור בשביעית הוא איסור עבודת האדמה (זריעה, זמירה, קצירה, בצירה), ואלו איסור סחורה בפירות שביעית (ע"ע) הוא איסור קל שבה, ונקרא "אבק שביעית". שלא כאבק ריבית – שאיסורו מדרבנן – אבק שביעית אסור מן התורה, שנאמר (ויקרא כה, ו) "והיתה שבת הארץ לכם לאכלה", ודרשו חז"ל (ע"ז סב ע"א) לאכלה ולא לסחורה; אך מכיון שאינו עיקר האיסור של שביעית, ואינו אלא לאו הבא מכלל עשה, הוא נקרא אבק שביעית.

אמרו חכמים (קידושין כ ע"א ומקבילות): בא וראה, כמה קשה אבקה של שביעית, אדם נושא ונותן בפירות של שביעית, לסוף מוכר את מטלטליו... לא הרגיש, לסוף מוכר את שדותיו וכו'.

אגיסטון (שכיר)

במס' סנהדרין (כו ע"א) מסופר על רבי חייא בר זרנוקי ורבי שמעון בן יהוצדק וריש לקיש שראו אדם החורש בשביעית. כשתמה ריש לקיש על הדבר, השיבו לו חבריו, יכול (החורש) להצטדק ולומר: "אגיסטון אני בתוכו", כלומר שכיר אני בקרקע של גוי (רש"י ד"ה אגיסטון). ויש מי שלומד מכאן, שלאחר חורבן הבית לא נאסר ליהודי לעבוד כשכיר בשדה של גוי בשביעית, כיון שבעלות הגוי על השדה מפקיעה את השדה ממצוות שביעית, ודינה כשדה בחוץ לארץ, ראה מאירי שם. אך עיין גם ע' "אין עודרין עם הגוי בשביעית", וע' אין קניין לגוי בארץ ישראל.

אוספי שביעית

ואלה הן הפסולין (לדון ולהעיד)... וסוחרי שביעית. אמר ר' שמעון, בתחילה היו קורין אותן אוספי שביעית וכו' (משנת סנהדרין פ"ג, ג), ובגמרא שם (כו ע"א), מבואר שאוספי שביעית נפסלו לעדות, אך משרבו האנסים, חזרו חכמים והכשירום.

במשנה מדובר בסוחרים שנתנו כסף לעניים תמורת איסוף פירות שביעית מן השדות עבורם.

לדעת רש"י (שם כו ע"א ד"ה ואזלי) אוספי השביעית שנפסלו, הם העניים, ופסלום משום שבאסיפתם עשו סחורה בפירות שביעית. לאחר שהמלכות הטילה מס על היהודים והותר לזרוע בשביעית (ע"ע ארנוא), חזרו והכשירו את העניים אוספי התבואה.

אמנם הסוחרים שקיבלו את הפירות מידי האוספים על מנת למוכרם בשוק, אף שפסולם הוא מדרבנן בלבד, מכיוון שלדעתם, אין איסור סחורה מן התורה כאשר ממציאים כסף לעניים, לא הכשירום גם אחרי הטלת הארנוא (תוספות שם כד ע"ב ד"ה ואלו), וע"ע סוחרי שביעית.

אוצר בית-דין

פירות שביעית אסורים בקצירה ובבצירה (ע"ע) בדרך המקובלת בכל שנה, ואף אם נקטפו בדרך המותרת, הם אסורים בסחורה (ע"ע) וחייבים בביעור (ע"ע). בתוספתא (פ"ח הל' א"ב) מבואר, כי לצורך הציבור רשאי בית-דין לקצור ולבצור, באמצעות פועליו שלו, בדרך המקובלת, ולחלק את הפירות לציבור. כל עוד הפירות נמצאים באוצר בית-דין, הרי הם כמופקדים, ולכן אינם חייבים בביעור.

בית-הדין גובה ממקבלי הפירות תשלום בעבור הוצאות הטיפול בפירות, אך אינו גובה תשלום בעבור הפירות עצמם. משום כך אין איסור סחורה בפירות הנלקחים מאוצר בית-דין. זהו פירושו של רמב"ן (ויקרא כה, ז) בתוספתא, וכן מסקנת "חזון איש" (סי' יא ס"ק ז; סי' יב ס"ק ו), ואכן נוהגים להקים אוצר בית-דין כדי לספק פירות שביעית לצרכנים הנוהגים על פי פסקי ה"חזון איש". יש פוסקים שחלקו על שיטה זו. רמב"ם השמיט תוספתא זו מהלכותיו, ור"ש סירליאו (פ"ט הל' ח) פירש שהתוספתא עוסקת בפירות שישית שאין בהם קדושה.

לעיון נוסף: ר"י ליברמן, "משנת יוסף" ח"ג — קונטרס מכירת פירות שביעית ותקנת אוצר בית דין;

רמ"מ מנדלסון, "קונטרס ושבתה הארץ", בתוך שו"ת "משנת יוסף" עמ' רמו;
רא"ס פריינד, "בתקנת אוצר בית דין", בתוך "ספר זכרון-מנחת ירושלים, מנחת העומר", הוצ' בית מאור;

ר"א שלג, "מבוא להלכות שביעית", הוצ' ביה"מ להלכה בהתיישבות, ירושלים
התש"מ, פ"ח;

ר"ש רייכנברג, "לקט הלכות שביעית לחקלאים", בתוך "דפי הלכה", הוצ' ביה"מ להלכה בהתיישבות, פרק יג (אוצר בית דין);

רא"ה גולדברג, "הארץ ומצוותיה", הל' שמיטה, אוצר בית דין בתקופת חז"ל ובימינו, עמ' רמח.

אוקמי — אברוי

מבואר בגמרא (עבודה זרה נ ע"ב; מועד קטן ג ע"א), כי יש חילוק במלאכות שביעית בין אלה הבאות לקיים ("לאוקמי") את הצמח שלא

יתקלקל, לבין הבאות להשביחו ("לאברויי"). מלאכות שמטרתן לשמור על הקיים — מותרות להיעשות בשביעית, ואלו מלאכות שמטרתן עשייתן להשביח ולפתח את הקיים — אסורות בשביעית. מלאכות רבות נאסרו במשנה אף-על-פי שמטרתן לאוקמי, למשל, סיכת הנטיעות, עישון. בהסבר הדברים נאמרו כמה תירוצים.

(א) בעל "פאת השולחן" (סי' ב ס"ק יא) מסביר, כי מלאכות הנעשות בגוף האילן חמורות יותר ואסורות אף כאשר הן באות לאוקמי;

(ב) בעל "תפארת ישראל" (משנת שביעית פ"ב, ד) כתב, שאף מלאכות הנעשות לאוקמי אסורות, אם התנאים הרגילים (צינה, חמה, רוח) מצריכים אותן;

(ג) "חזון איש" (סי' יז ס"ק יט) כתב, כי אין כללים בדבר, ופעמים — במקום שנראה לחכמים, שיבואו לעשות עבודות אסורות — אסרו אף מלאכות הבאות לאוקמי.

לעיון נוסף: תוס' רא"ש, מועד קטן ג ע"א ד"ה אין מפרקין וד"ה וחד; ר"י ליברמן, שו"ת "משנת יוסף", סי' יב; ר"י גולדברג, "היתר מלאכות שביעית לקיום הצמחים ולמניעת הפסד", בתוך "דפי הלכה", דיני קדושת שביעית ביבול שנת השמיטה, הוצ' בית המדרש להלכה בהתיישבות, עמ' 36.

"אין מוסרין דמי שביעית לעם-הארץ"

אסור לקנות פירות שביעית מעם הארץ (ע"ע) משום שבמהלך הקניין-המכר מוסר הקונה דמי שביעית (ע"ע) לעם-הארץ, שהרי כסף הקניין נתפס בקדושת שביעית (ע"ע), וראה משנת שביעית (פ"ט, א). בטעם איסור מסירת דמי-שביעית לעם-הארץ נחלקו ראשונים: יסודו של האיסור הוא "לפני עור לא תתן מכשול", לדעת רש"י (סוכה לט ע"א ד"ה אין מוסרין וכו'), לפי שעם-הארץ חשוד לסחור בדמי שביעית ולהצניעם, כלומר להשהותם בידו גם אחרי השביעית ולהיכשל אפוא באי-קיום מצוות ביעור (ע"ע). לדעת התוספות (שם ד"ה שאין מוסרין) החשש הוא שעמי-הארץ לא יזהרו כראוי במכלול דיני קדושת שביעית החלים על הדמים — איסור קניית בהמה טמאה או בגדים בדמי-שביעית, האיסור לשלם בהם שכר-עבודה וכיוצ"ב שרבים

מעמי-הארץ אינם נזהרים בהם, ומשום כך אסרו למסור להם דמי-שביעית.

ובאשר לכמות פירות השביעית שמותר לקנות, לפי רש"י (שם ד"ה יותר ממזון וכו') מותר לקנות פירות מעם-הארץ כל שמחירם אין עולה על ערכן של שלוש סעודות-שבת, מכיוון שיש לתלות שהמוכר נצרך לכסף התמורה לשימוש יום-יומי לצרכי ביתו, ובתנאי שהמוכר לקח מן ההפקר או ממיני ירקות זולים (ע"ע), שחזקתם שנאספו בשדות-הפקר, כמו ירבוזין וחלגלוגות, שמתוך דאגה למחייתו של עם-הארץ, מותר לקנותם ממנו (וראה מאירי סוכה לט).

חבר שמסר בטעות דמי-שביעית לעם-הארץ, חייב לחלל את הכסף שמסר על פירות חולין שבביתו, ועליו לאכול פירות אלה בקדושת שביעית.

התוספות (שם ד"ה מעות) מסבירים שאין חילול זה מפקיע את הקדושה מן הדמים הללו, מכיון שאינם נמצאים עוד ברשות המחלל, ואין מטרתו של חילול זה אלא קנס לעובר על איסור מסירת דמי-שביעית לעם-הארץ; ויש אומרים שחילול זה מפקיע הקדושה מן המעות (עיין בבא-קמא סח ע"ב תוס' ד"ה הוא).

כל הלכות הללו לא נאמרו כלפי חבר או חשוד.

(א) חבר (ע"ע), מותר למסור לו דמי שביעית ללא הגבלה.

(ב) חשוד (ע"ע), אסור לקנות ממנו פירות שביעית בכל כמות שהיא, וכלשון הברייתא (סוכה לט ע"ב) "אפילו בכחצי איסר אסור", ובכל דרך שהיא, וע"ע הבלעה.

לעיון נוסף: רמב"ן ויקרא כה, ה;

רא"י זלזניק, "מסירת דמי שביעית לחשוד", בתוך "מוריה" כרך ט, ט; רש"י אויערבך, "קניית פירות שביעית מחנווני המסתמך על היתר המכירה", שו"ת "מנחת שלמה", סי' מד;

ר"י פישר, "אבן ישראל", ח"ג, הל' מעשר עני, פ"ט הל' ז (בסופה); ר"ק כהנא, "חקר ועיון" ח"ד, "מסירת דמי שביעית לגוי", עמ' קסז, הוצאת המכון לחקר החקלאות ע"פ התורה.

"אין עודרין עם הגוי בשביעית"

מן האיסור לסייע לגוי בעבודת שדה בשביעית (גיטין סב ע"א) מוכח שמצוות שביעית נוהגות בשדה השייך לגוי. לדעת ה"חזון איש" (סי' כ פסקא דין שביעית בשדות נכרים) הרי זה משום שאין קניין לגוי בארץ-ישראל (ע"ע). כלומר למרות בעלות הגוי אין קדושת ארץ-ישראל פוקעת מן השדה, ומשום כך אסור ליהודי לעשות בו מלאכות האסורות בשביעית.

ה"חזון איש" מוסיף שהואיל והאיסור לסייע לגוי בשביעית מובא בפסקיהם של רי"ף, רא"ש (גיטין שם) ורמב"ם (פ"ח הל' ח) "אשר כל מגמתם היא ללמד את בני ישראל את המעשה אשר יעשון", ברור שהלכה זו נוהגת גם בזמן הזה.

לדעת מהרי"ט צהלון (שו"ת ח"א סי' מז) האיסור הוא גזירה דרבנן משום מראית העין. ועיין ע' אגיסטון.

לעיון נוסף: גיטין סב ע"א תוס' ד"ה אין עודרין;
ראי"ה קוק, "שבת הארץ", קונטרס אחרון אות א ומבוא אות יא;
רש"ז אויערבך, "מעדני ארץ שביעית" סי' ט, הוצ' ביהמ"ד מוריה, ירושלם
התשל"ב.

"אין קניין לגוי בארץ-ישראל"

דין שדה בא"י שבבעלותו של גוי

בשאלה, האם בעלות הגוי על השדה מפקיעה מן השדה את החיוב של המצוות החלות בארץ, נחלקו תנאים ואמוראים (ירושלמי דמאי פ"ה הל' ח; גיטין מז ע"א; בכורות יא ע"ב).

לדעת ר' מאיר שאין קניין לגוי בארץ-ישראל, השדה נשארת בקדושתה, ואלו לדעת ר' יהודה ור' שמעון יש קניין לגוי, ולשדה יש דין חוץ-לארץ (ירושלמי שם).

בספר "התרומה" (שער א"י) כתב שאחרי חורבן הבית יש לגוי קניין בארץ-ישראל. על דעה זו חלקו רוב הראשונים ובראשם רמב"ם (הל'

תרומות פ"א הל' י, ולדעתם אין קניין לגוי בארץ-ישראל גם בזמן הזה, וראה ע' אין עודרין עם הגוי בשביעית. להלכה נפסק שאין קניין לגוי בארץ-ישראל, אבל בסוריא (ע"ע) יש קניין (שו"ע יורה דעה סי' שלא, ג). בהסבר דברי רמב"ם ש"אין קניין לגוי בארץ-ישראל" כתב ה"כסף משנה" (שם, ובהל' שמיטה ויובל פ"ד הל' כט) שהכוונה רק למקרה שישראל חזר וקנה את השדה מן הגוי, כי אז השדה חוזר לקדושתו, ואין אומרים שבגין בעלות הגוי פקעה קדושת ארץ-ישראל ממנו לעולם, אבל בזמן שהשדה נמצא ברשות הגוי, השדה ופירותיו פטורים מן המצוות התלויות בארץ.

לעומתו פירש ה"חזון איש" (סי' ג ס"ק כה) את דברי רמב"ם כפשוטם, ששדה הגוי נשאר בקדושתו תמיד, ולפיכך גם כל דיני שביעית חלים עליו.

לעיון נוסף: רא"י קרליץ, "חזון איש" סי' כ;
רי"י פישר, "אבן ישראל", ח"ב, הל' מאכלות אסורות פרק יג הל' כב;
רש"ז אויערבך, "מנחת שלמה", סי' לח;
"אנציקלופדיה תלמודית", כרך א, ע' אין קנין לנכר בארץ-ישראל.

"אין שליח לדבר עבירה"

בפירוש הכלל "אין שליח לדבר עבירה" (קידושין מב ע"ב) נחלקו פוסקים — יש אומרים שאין השליחות חלה, ולכן אין תוקף למעשה השליחות ("נודע ביהודה", מהדורא קמא, אבן העזר סי' עה), ויש אומרים שכלל זה אמור לגבי העונש על העבירה, שלא המשלח כי אם השליח נענש עליה בבית-הדין, אך למעשה השליחות יש תוקף, חרף העבירה שבו ("נתיבות המשפט" סי' קפב).

הממנה שליח למכור שדהו לגוי כדי להינצל מאיסורי שמיטה, לדעת ה"חזון איש" (סי' כז ס"ק ז; סי' כד ס"ק ד) אין המכירה חלה. טעם הדבר, מכיוון שמכירת קרקע ארץ-ישראל לגוי היא עבירה על "לא תחנם" (ע"ע מכירת קרקע א"י לגוי), אין השליחות חלה, ומכיוון שאין תוקף למעשה השליחות, הקרקע נשארת בידי בעליה.

על הכרעה זו העיר ר' צבי פסח פרנק שלפי הדעה, שהמעשה בתוקפו

אלא שאין המשלח נענש — המכירה אמנם חלה. זאת ועוד. במקרה שהמוכר מסתמך על הדעה המתירה למכור קרקע ארץ-ישראל בתנאים מסוימים, הרי גם על האוסרים לראותו כשוגג, ובשוגג יש שליח לדבר עבירה (ראה "הר צבי", בתוך "כרם ציון" — אוצר השביעית, עמ' לו).

לעיון נוסף: "אנציקלופדיה תלמודית", כרך א, ע' אין שליח לדבר עבירה; ר"ק כהנא, "בירור הלכה" בתוך "הלכות שמיטת קרקעות", ירושלם התש"ד; "טופסי הרשאה", בתוך "בצאת השנה", עמ' סב, הוצאת המחלקה להלכות התלויות בארץ ובחקלאות שליד הרבנות הראשית, ירושלם התשי"ט.

אכילת פירות שביעית

רמב"ן מונה את האמור בתורה "והיתה שבת הארץ לכם לאכלה" (ויקרא כה, ו) בכלל רמ"ח מצוות עשה (מצוות עשה ג) ולדעת בעל "מגילת אסתר" הוא סובר שאכן מצוה לאכול פירות שביעית. לא כן דעת רמב"ם שלא כלל עניין זה בס' המצוות שלו.

לפי "חזון איש" (סי' יד ס"ק י) מחלוקתם של רמב"ם ורמב"ן מצטמצמת בשאלה, אם יש למנות בכלל מניין תרי"ג המצוות את האיסור לסחור בפירות שביעית הנלמד מפסוק זה, ולפי שניהם אין מצוה לאכול פירות שביעית.

ומכל מקום, פירות שביעית העומדים לאכילה יש לאוכלם כדרכם ולא לעשות בהם שימוש החורג מן הדרך הרגילה. על כן, דבר שדרכו להיאכל רק חי (למשל תפוזים), אין לבשלו, ופרי הנאכל מבושל בלבד, אל יאכלוהו חי (רמב"ם פ"ה הל' א-ג); פרי העומד למיץ, מותר לסחוט אותו כדי לשתות את מיצו; מאכל אדם אין לתיתו לבהמה (ע"ע הפסד פירות שביעית); פירות שעדיין לא הגיעו לעונת המעשרות (ע"ע), אסור לאוכלם, כיון שאכילה זו אינה כדרך בני אדם (משנת שביעית פ"ד, ז, וראה פירוש רמב"ם שם).

לעיון נוסף: ראי"ה קוק, שו"ת "משפט כהן", הוצ' מוסד הרב קוק, ירושלם התשכ"ו, סי' פד פה;

רש"ז אויערבך, "מנחת שלמה", סי' מו (סחיטת פירות בשביעית); ר"מ שטרנבוך, "שמיטה כהלכתה", פ"ג סע' ח ("דעת הגר"ז מבריסק על סחיטת תפוזים בשביעית");

ר"ק כהנא, "מעוט אכילה בשביעית", בתוך "חקר ועיון", ח"ד, הוצ' המכון לחקר החקלאות ע"פ התורה, ירושלם התשמ"א ;
ר"ש וייזר, ר"א רוב ור"א ספראי, "דיני קדושת שביעית ביבול שנת השמיטה", בתוך "דפי הלכה", הוצ' ביהמ"ד להלכה בהתיישבות, מהד' שנייה, התשל"ט.

אכילת פירות שביעית בטובה

היחס הרצוי מצד הנהגה מפירות שביעית כלפי בעלי השדה

במשנת שביעית (פ"ד, ב) שנינו: "בית שמאי אומרים, אין אוכלים פירות שביעית בטובה, ובית הלל אומרים, אוכלים בטובה ושלא בטובה". ופירש רבנו עובדיה מברטנורה, שלדעת בית שמאי אסור להחזיק טובה לבעל השדה בעבור פירותיו, שכן התורה הפקירתם, והתייחסות לבעל השדה כבעל הפירות מהווה אפוא התעלמות מציווי התורה. לדעת בית הלל אין איסור בדבר, ומותר להודות לבעל השדה ולהכיר לו טובה, אך גם מותר לקחת מפירות שדהו "שלא בטובה", כלומר אין חייבים להודות לו או לבקש רשות ממנו.

משנה בנוסח דומה מובאת במס' עדויות (פ"ה, א), אך ראב"ד גורס שם (מובא ב"משנה ראשונה" כאן) "אין אוכלין פירות שביעית אלא בטובה", פירוש שבית הלל חייבו את הבא לזכות בפירות שביעית, לשאול תחילה רשות מבעל השדה, והוא מכיוון שחששו, שאם יתרגל האדם ליטול ללא נטילת רשות פירות בשביעית, ימשיך בדרך זו גם בשנים רגילות.

ואמנם לפי דברי ראי"ה קוק ("שבת הארץ" פ"ו הל' טו) בדעת ראב"ד חייב בעל הבית המצווה להפקיר את פירותיו לתת רשות למבקש, אך אם הוא מתעקש ומסרב ואינו מאפשר לזרים להיכנס לשדהו, אסור לעבור על דעתו ולקטוף פירות בעל כורחו.

רמב"ם פסק (פ"ו הל' טו ופ"ד הל' כד) שמותר לאכול פירות שביעית בטובה, אך גם שלא בטובה, שהרי השדה מופקרת וידי הכל שווים בה.

לעיון נוסף: רמב"ם, פירוש המשניות, שביעית פ"ח, ה, ופ"ט, ט.

ארבעה שדות

ארבעה שדות שאין רגילים לזרוע בהם
ומשום כך לא חלה עליהם גזירת ספיחין (ע"ע).

הירושלמי בבבא-בתרא (פ"ה הל' א) מונה שדות אלה: **שדה בור** – שדה שאינה נעבדת מפני התנאים הקשים שיש בה; **שדה ניר** – שדה העומדת לחרישה (על מנת להשביחה), ומה שגדל בה, עומד להיעקר ולבעל השדה אין חפץ בו; **שדה כרם** – שאינו חפץ בזרעים העולים בה מפני שהם גורמים לכלאיים; **שדה זרע** – שדה זרועה, שהספיח העולה מפריע לגידול העיקרי.

בהסתמך על כך חידש ה"חזון איש" (סי' כב ס"ק ב), כי שדה שבדרך כלל זורעים אותו במחזור זרעים, ולפי המחזור הוא עומד שלא ליזרע בחורף אלא בקיץ, ספיחים העולים בו בחורף מותרים, והוא הדין אם הקדים וזרע בו (לפני ראש-השנה) גידולי-חורף להנבטה על-ידי הגשמים, דינו כדין שדה בור וניר, והגדל בו, אף-על-פי שיהיה קדוש בקדושת שביעית (ע"ע פירות שביעית), אינו נאסר משום ספיחים. כמו כן הורה למעשה, כי שדה שאינו עומד לגידול מסוים מפני שהוא בניגוד למחזור הזרעים (כגון חיטה אחרי חיטה), נקרא שדה בור לגבי אותו הגידול, ואין בגידול זה משום איסור ספיחים.

לעיון נוסף: רש"ז אויערבך, "מנחת שלמה", סי' נ;
רב"צ קליין, מכתבים, בתוך שו"ת "משנת יוסף" לר"י ליברמן, סי' לה, לו;
רמ"מ מנדלסון, "קונטרס ושבתה הארץ", בתוך שו"ת "משנת יוסף" עמ' רנו.

ארנונא

מס שהמלך גובה אותו מתבואת השדה מדי שנה בשנה.

במס' סנהדרין (כו ע"א) מובא "כדמכריז רבי ינאי, פוקו (צאו) וזרעו בשביעית, משום ארנונא", כלומר רבי ינאי התיר לזרוע בעצם שנת השמיטה כדי שיוכלו לפרוע את הארנונא.

בטעם היתר זה כתב רש"י (שם ד"ה פוקו וזרעו) שהוא משום שחובת שמירת שביעית בזמן הזה היא מדרבנן, וכן כתבו גם התוספות (ד"ה משרבו האנסים) והוסיפו בתירוץ שני, כי היה קיים חשש, שאלה שלא יעמדו בפרעון חובותיהם למלכות, יושלכו לכלא ושם תישקף סכנה לחייהם, והיתר זה אמור אפוא אף לפי הדעה, ששביעית בזמן הזה מן התורה, וכן דעת רמב"ם (פ"א הל' יא, ועיין רדב"ז שם). לדעת ראב"ד (שם) מוגבל היתר זה לאותם שטחי ארץ-ישראל שלא החזיקו בהם עולי בבל.

היו שביקשו להשוות את המצב הכלכלי הקשה, ששרר במושבות היהודיות עם היווסדן, למצב העם בתקופתו של רבי ינאי, ומתוך כך חיפשו דרכים להקל בחובת שמירת שביעית (עיין "אוצרות יוסף" לר' יוסף אנגל עמ' 97 וע' היתר המכירה), ואולם ה"חזון איש" (סי' יח ס"ק ד) כתב שאין להקל בשמירת שביעית, אלא כאשר קיים חשש של פיקוח נפש.

לעיון נוסף: "בית רידב"ז" פ"א הל' יא;
 ראיה קוק, "משפט כהן" סי' סג;
 רא"י קרליץ, "חזון איש", שביעית, סי' כ ס"ק ד וסי' כב ס"ק ד;
 ר"ק כהנא, "שנת השבע", מהד' תשי"ט עמ' קפה, ובמהד' המחודשת (התשמ"ה)
 "פולמוס השמיטה", עמ' קכד, וראה שם עמ' קמח.

אשפה — אשפתות

ערימת זבל המרוכזת בשדה, וממנה מפזרים בשנים הרגילות את הזבל על פני השדה.

במשנה (פ"ג, א"ג) מבוארות אפשרויות לעשיית אשפתות בשביעית בדרך מותרת, בלא לזבל את השדה ובלא להיחשד (מראית העין) כמזבל.

לעיון נוסף: ר"ש רייכנברג, "לקט הלכות שביעית לחקלאים", הוצ' ביה"מ להלכה בהתיישבות, פ"ו.

אתרוג

דין אתרוג בשמיטה

במשנה (ביכורים פ"ב, ו) ובגמרא (ראש השנה יד ע"א טו ע"ב) נחלקו תנאים בדין אתרוג לגבי מעשרות ושביעית. שורש הדברים נעוץ בכך שדרך גדילתו של האתרוג שונה מגדילת שאר האילנות. בעוד שכל האילנות "גדלים על רוב מים", כלומר נזקקים למי-גשמים בלבד, ולכן הולכים לעניין הפרשת המעשרות מפרים אחר החנטה (ע"ע), הרי עץ האתרוג דומה לירק, שכן שניהם "גדלים על כל מים", כלומר הם צריכים להשקאה מלאכותית, ולכן הולכים בהם אחר לקיטה (ע"ע), ואכן דין אתרוג בשביעית נחלקו בו ראשונים: רמב"ם פוסק (הל' מעשר שני פ"א הל' ה' וזו והל' שמיטה פ"ד הל' יב) שאתרוג דינו כדין פרי-אילן וכדין ירק, לחומרא, ולכן, מספק, אתרוג שחנט בשישית ונלקט בשביעית, חלה עליו קדושת שביעית כירק ועם זאת חייב במעשרות כפרי שחנט בשישית (רק אם חנט בשביעית, הוא פטור ממעשרות), ואלו לדעת רש"י (ראש השנה יד ע"ב ד"ה שווה לאילן), תוס' (שם ד"ה לשביעית) וראב"ד (הל' מעשר שני, שם) דין אתרוג כדין פרי-אילן לכל דבריו והולכים בו אחר חנטה.

ויצוין שה"חזון איש" (סי' ז ס"ק טז) מסתפק לעניין מעשרות, אם יש לדמות פירות הדר, כגון תפוזים ואשכוליות שאף הם גדלים על כל מים ("שמסקין אותן כמו אתרוג וגם הן משתוין בבנין הפרי בקליפתן...") – לאתרוג, ולפיכך להחמיר בהם לפי זמן הלקיטה, כדעת רמב"ם לגבי אתרוג.

למעשה הוכרע שלגבי דיני שביעית יש להתחשב בזמן החנטה בלבד ("חזון איש" סי' כא ס"ק טז; "שבת הארץ", קונטרס אחרון, אות יח).

בהמת שביעית

בהמה טהורה שנקנתה תמורת פירות שביעית או תמורת דמי-שביעית.

בהמת שביעית נחשבת לדמי-שביעית (ע"ע), ולכן חלים עליה דיני

קדושת שביעית. בגמ' בכורות (יב ע"ב) מובאים לגבי בהמת שביעית שני דינים מיוחדים: (א) בהמת שביעית פטורה ממצוות בכורה שכן לא נוכל לשרוף את אימורי הבכור על גבי המזבח, ועל כן אין בו בבכור כל קדושה, דהיינו מותר לעבוד בו, ומותר לשוחטו ולאכול את בשרו. ואולם בזמן הזה שמצוות שמיטה היא מדרבנן, בהמת שביעית חייבת בדיני בכור ("חזון איש" סי' יג ס"ק יד); (ב) אסור לפדות פטר-חמור בשה של שביעית, שכן בנתינת השה לכהן קונה הבעלים את החמור לעצמו, ונמצא שבהמה טמאה נקנתה בדמי-שביעית, דבר שאסור משום סחורה בפירות שביעית.

פדיית ספק פטר-חמור בבהמת שביעית מותרת, שכן אינה מצריכה תשלום לכהן משום "המוציא מחברו עליו הראיה".

לעיון נוסף: רמב"ם הל' בכורות פ"ה הל' ט;
רש"ז אויערבך, "מנחת שלמה", סי' מג.

בוסר

ענבים שניכרת צורתם, אך עדיין לא הבשילו.

אחר שלב הסמדר (ע"ע) בא שלב הבוסר, והוא כאשר כבר ניכרת צורת הענב, אף כי הוא עדיין קשה ואינו ראוי לאכילה. החל בשיעור זה נחשב הענב לפרי לעניין דיני שביעית. ומכיוון שאסור לקטוף פירות שביעית לפני שיהיו ראויים לאכילה, אסור לקטוף ענבים לאכילה "עד שיביאו מים" (משנת שביעית פ"ד, ח), היינו שאם יסחטו אותם, יצא מהם משקה (ר"ש שם), וגם אז רק "אוכל בו פיתו בשדה", ואינו רשאי לכונסם לביתו עד שיבאישו (שייראה החרצן מבחוץ). ועיין ע' קציצת עצי פרי בשביעית.

"בחריש ובקציר תשבת"

לפי ר' עקיבא (משנת שביעית פ"א, ד) הכתוב "בחריש ובקציר

תשבת" (שמות לד, כא) אמור לעניין שביעית, והוא המקור לתוספת שביעית (ע"ע) מן התורה.

ר' ישמעאל חולק וסובר שתוספת שביעית היא הלכה למשה מסיני, ולדעתו הפסוק האוסר חריש וקציר אכן אמור לעניין שבת, וממנו נלמד שקציר העומר דוחה שבת.

רמב"ם פסק כר' ישמעאל (פ"ג הל' א, וכן רדב"ז שם), ואף-על-פי כן הוא מביא (שם פ"א הל' א) גם פסוק זה כמקור למצוות שביתת הארץ בשמיטה.

בעל ספר "פאת השולחן" (סי' כ ס"ק א) כתב בדעת רמב"ם שאף לפי ר' ישמעאל נלמד מפסוק זה, שקציר העומר דוחה גם את מצוות שמיטה. יוצא אפוא שלדעת ר' ישמעאל פסוק זה עוסק גם במצוות שביעית — חריש וקציר של רשות אסור, ושל העומר — מותר, ובהסבר זה כיוון "פאת השולחן" לדברי ר' יצחק בן מלכיצדק (חי לפי כ-800 שנה באיטליה) בפירושו למשנה (פ"א, ד).

לעיון נוסף: ראי"ה קוק, "שבת הארץ", קונטרס אחרון, סי' ב; ר"ב זולטי, "משנת יעבץ", חלק אורח חיים, סי' כח אות ז; ר"ק כהנא, "חקר ועיון" למסכת שביעית, ח"א עמ' רעז; ר"י עמנואל, "בחריש ובקציר תשבות", בתוך "המעין", גליון תשרי התש"מ; תרגום אונקלוס ותרגום יהונתן לשמות לד, כא.

ביכורים בשביעית

בשאלה אם נצטוונו להביא ביכורים מיבול שנת השמיטה, נחלקו הדעות: יש אומרים שאין מצוות ביכורים נוהגת בשביעית ("גור אריה", שמות כג, יט; "חזון איש" ערלה סי' יא ס"ק יח ועוד), וטעמם — שאין מצוה להביא ביכורים מפירות הפקר. אחרים סוברים שמצוות ביכורים נוהגת גם בשביעית (ראה רש"י שמות כג, יט ד"ה ראשית וכו'; "מנחת חנוך" מצוה צא). בהסבר שיטה זו כתב ר"מ קלירס, רבה של טבריה, בס' "תורת הארץ" (פ"א אות יט) שבעל השדה יכול להקדיש פירות לביכורים, אף-על-פי שפירותיו הם הפקר, מכיוון שהקרקע שייך לו

(ראה רמב"ם הל' ביכורים פ"ב הל' יד), ובלבד שיזכה בהם אחרי שייתלשו מן המחובר.

לדעת בעל ס' "שושנים לדוד" (מובא ב"חידושי אנשי שם" למס' ביכורים פ"ג מ"א) דרך הפרשת ביכורים בשביעית שונה מדרך הפרשתם בשאר שנים. בשמיטה על בעל השדה למהר ולקשור בגמי את הפרי שביכר, שכן אם לא יסמן את ביכוריו בעוד מועד, יקטפו העניים את כל הפירות, ולא יישאר לו לקיום מצוות ביכורים. בשנים הרגילות שבהן השדה שמור, אין סימון זה נחוץ.

לעיון נוסף: ר"ק כהנא, "חקר ועיון" ח"ד "השביעית וביכורים", עמ' קמה; רש"י זווין, "שבועות ושביעית", בתוך "לאור ההלכה".

ביעור מעשרות

אחת לשלוש שנים חייב אדם לבער מרשותו את כל התרומות והמעשרות שהפריש והם נותרו בידו, ולתת כל אחד לבעליו, דהיינו תרומה ותרומת-מעשר לכהן, מעשר-ראשון – ללוי, מעשר-עני – לעני. מעשר שני ורבעי, אם אינו יכול לאוכלם בירושלם עד זמן הביעור – חייב לבערם מן העולם (רמב"ם הל' מעשר שני פרק יא הל' ח). זמן הביעור הוא הוא בערב יום-טוב ראשון, ויש סוברים – בערב יו"ט אחרון של פסח, בשנה הרביעית לשמיטה ובשנה השביעית. במרבית המקרים – ובפרט כשמפרישים תרומות ומעשרות מספק – אנו פטורים היום מנתינתם לכהנים וללויים. לכן נוהג ביעור מעשרות בימינו בעיקר במטבעות שנתייחדו לחילול מעשר-שני ולחילול רבעי, ועלינו לבערם במועדם.

לעיון נוסף: "אנציקלופדיה תלמודית", ע' בעור מעשרות;

רש"י אויערבך, "מנחת שלמה", סי' סה;

ר"ש רייכנברג, "בעור מעשרות", בתוך "ידיעון המכון לחקר החקלאות עפ"י התורה", ניסן תשמ"ד, גל' 31-32.

ביעור פירות שביעית

חייב אדם לבער פירות שביעית שבביתו בזמן שכלו הפירות מן השדה, שנאמר (ויקרא כה, ז): "ולבהמתך ולחיה אשר בארצך, תהיה כל-תבואתה לאכל", ודרשו חז"ל (תורת-כהנים, שם): כל זמן שחיה אוכלת בשדה — בהמה אוכלת בבית; כִּלְה לחיה שבשדה, כִּלְה לבהמתך שבבית. לרוב הראשונים, ובכללם רמב"ם (פ"ז הל' א), הרי זו מצוה גמורה מן התורה, ורמב"ן (בפירושו לויקרא שם) כותב "ואפשר שהאיסור הזה מדבריהם הוא, ואולי אפילו הביעור כולו חומרה מדברי סופרים, והברייתות השנויות בתורת כהנים בענין הביעור אסמכתא מדרבנן...".

במהות הביעור נחלקו ראשונים. לדעת רמב"ם (פ"ז הל' א-ג) כשמגיע זמן הביעור, בעל הפירות מחלק מזון ג' סעודות לכל אחד ואחד, ואת הנותר הוא מאבד מן העולם. לדעת ראב"ד (שם) הביעור מתקיים בשני שלבים — בתחילה, כשכלו הפירות בעיר ובתחומיה, מובאים הפירות לבית-דין המחלק או מפקיר את הפירות; כשכלו הפירות מכל ארץ, חייבים לבערם ולאבדם מן העולם. לדעת ר"ש (פ"ט, ח), רמב"ן (בפירושו לתורה, שם) וראשונים נוספים, הביעור הוא רק הפקרת הפירות, ובדעה זו החזיקו האחרונים הלכה למעשה ("פאת השולחן" סי' כז, סע' ג; "חזון איש" סי' יא ס"ק ו-ז).

זמן הביעור שונה מפרי לפרי, ואף אינו שוה בכל מקום ומקום. חז"ל חילקו את ארץ-ישראל לשלוש ארצות (גליל, יהודה, עבר-הירדן) ובכל אחת מן הארצות הללו מותר לאכול פירות מכל מין עד שיכלו בה הפירות מאותו המין, וע"ע שלוש ארצות לביעור. הגיע זמן הביעור ולא ביער, הפירות נאסרים באכילה (רמב"ן שם).

דין הפירות לאחר הביעור נתון במחלוקת ראשונים. לדעת ר"ש ורא"ש (פ"ט, ז, ע"פ "חזון איש" סי' יג ס"ק ה) לאחר הביעור — ההפקרה — פוקעת קדושת שביעית מהפירות, ואילו תוספות (עבודה זרה סב ע"ב ד"ה יזפי) וריבמ"ץ (פ"ט, ב) סוברים שדיני שביעית חלים על הפירות גם לאחר הביעור. וע"ע תערובת וע' שלש ארצות לשביעית. לנושא הביעור ייחדו חז"ל את רובו של פרק ט במס' שביעית.

לעיון נוסף: ראי"ה קוק, שו"ת "משפט כהן", סי' פג;
רש"ז אויערבך, "מנחת שלמה" סי' נא אות יז;

ר"ק כהנא, "שנת השבע", הוצ' ביה"מ להלכה בהתיישבות, מהד' מחודשת
 התשמ"ה, עמ' נ;
 ר"י עמנואל, "על שיטת הרמב"ם בביעור שביעית", בתוך "מפרי הארץ" א, הוצ'
 ביה"מ להלכה בהתיישבות;
 "אנציקלופדיה תלמודית" כרך ד, ע' בעור שביעית;
 ר"ד גולדשטוף, "דיני הביעור בשביעית ובשמינית", הוצאת ביהמ"ד להלכה
 בהתיישבות.

בית

בשאלה, האם מותר או אסור לזרוע בשביעית בתוך הבית, דנה
 הגמרא בירושלמי (ערלה פ"א סהל' ב) — האם אסרה התורה לזרוע
 דווקא בשדה, שכן הכתוב אומר "שדך לא תזרע" (ויקרא כה, ד), או שמא
 אסרה זריעה בכל מקום שהוא ארץ-אדמה, שנאמר "ושבתה הארץ"
 (שם שם, ב) — ואינה מכריעה בה. אותה השאלה ממש מתעוררת,
 כמובן, לגבי זריעה בשדה מקורה, דהיינו שדה שעליו גג — האם היותו
 מקורה מפקיע ממנו שם שדה משום שהתקרה מפריעה את גידול
 הצמחים במונעה מהם את צרכיהם החיוניים, כגון קרני-שמש וגשם, או
 לאו. ר"י משקלוב ב"פאת השולחן" (סי' כ ס"ק נב) סבור להקל, הואיל
 ושביעית בזמן הזה מדרבנן וספק דרבנן לקולא, ואלו ה"חזון איש" (סי'
 כב ס"ק א) הכריע לאיסור, משום שעיקר איסורה של זריעה מן התורה
 הוא. וודאי שגג ארעי, כגון יריעה הפרושה על מכונת-זריעה בשעת
 הזריעה, אינו מועיל להפקיע שם שדה, והזורע באופן זה בשביעית, עובר
 על איסור זריעה מן התורה (שם ד"ה ואף למן), וע"ע שדה וע' בית-
 צמיחה.

לעיון נוסף: ריא"ה הרצוג, "הערות למאמרו" בתוך "התורה והמדינה", כרך ד
 עמ' קנא;
 רצ"פ פרנק, "הר צבי" סי' יד, בתוך "כרם ציון" — אוצר השביעית, הוצ' מדרש בני
 ציון, ירושלם התשל"ט.

בית השלחין

שדה המושקה השקיה מלאכותית על-ידי מערכת תעלות-מים (או צינורות)

שדה בית-השלחין, מכיוון שהיא מורגלת להשקיה מלאכותית לעתים מזומנות, הפסקת ההשקיה בה עלולה לגרום להתייבשות הצמחים, להצטברות מלחים בקרקע וכיו"ב נזקים. משום החשש לנזקים אלה התירו חז"ל להשקות את שדה בית-השלחין בשביעית (רמב"ם פ"א הל' ח"י).

לעיון נוסף: תוספות רא"ש, מועד קטן ב ע"א ד"ה משקין וד"ה ובלבד.

בית-סאה

מידת-שטח של שדה

בית סאה הוא שדה שאפשר לזרוע בו סאה תבואה, דהיינו שטח השווה לריבוע של חמישים אמה על חמישים אמה, כלומר אלפיים וחמש מאות אמות רבועות. בקשר לשביעית נקבעה מידה זו כמידת-השטח המינימאלית שראויה להיחשב לשדה-אילן (משנת שביעית פ"א, ב).

בית-צמיחה (חממה)

שיטת גידול צמחים בתוך מיבנה שמחיצותיו ותקרתו עשויות פלסטיק או זכוכית. באמצעות המחיצות מבודדים את הצמחים מן הטמפרטורה המשתנה שבחוץ ומעניקים להם את תנאי מזג-האוויר האופטימאליים לצמיחה.

אף-על-פי ששיטת גידול זו דומה לשיטת גידולי-המים (ע"ע)

שהתירה ה"חזון איש", יש שאסרו את הזריעה בבית-צמיחה גם כאשר הגידול בו נעשה על מישטחים מנותקים מן הקרקע, הואיל ובית-הצמיחה בא לעודד את הצמיחה ולתת לצמח תנאי גידול טובים יותר, אין תנאיו (היותו מקורה; צמיחה במנותק מן הקרקע) מפקיעים ממנו שם שדה (ע"ע).

לעיון נוסף: ר"ק כהנא, "שביעית בחממות", בתוך "המעין" תמוז-התשמ"ה; ר"א שלנגר, "חממות בשבת", בתוך "ידיעון המכון לחקר החקלאות בהתיישבות", אב התשמ"ד, גל' 34; ר"י רוזן, "חממות בשבת ובשביעית", בתוך "תחומין" א, הוצ' "צומת", אלון-שבות התשמ"מ.

בנות שוח

פירות הקרובים לתאנים — "תאיני חירתא" (ברכות מ ע"א) — המבשילים בשנה השלישית לחנטתם. לכן, פרי בנות-שוח שחנט בשביעית, מבשיל ונאכל רק בשנה השניה שלאחר השמיטה, ואז יש לנהוג בו דין פירות שביעית (משנת שביעית פ"ה, א).

ברכת "וצויתי את ברכתי"

ברכת התורה לשומרי שביעית כהלכתה

בס' ויקרא (כה, כ"א) נאמר: "וכי תאמרו מה-נאכל בשנה השביעית, הן לא נזרע ולא נאסף את-תבואתנו. וצויתי את-ברכתי לכם בשנה הששית, ועשת את-התבואה לשלש השנים". הבטחת התורה היא, שיהודי השומע בקול ה' ואינו זורע בשביעית, אין לו לחשוש שמא יהיה שרוי בשל כך במצוקת רעב, מובטח לו שיוכל לחיות ברווחה ובכבוד, וכי יבול השנה השישית יספיק עד אסיפת היבול של השנה השמינית (עיין "כלי יקר" שם).

לעומת הברכה לשומרי המצוה מקלל הנביא ירמיהו (לפי פירוש רש"י) את עוברי העבירה הזורעים וקוצרים בשביעית, ככתוב (שם יז, ה): "כה אמר ה' ארור הגבר אשר יבטח באדם" ומפרש שם רש"י: בחרישו ובקצירו, לומר — אזרע בשביעית ואוכל, "ושם בשר זרעו ומן-ה' יסור לבו", שהבטיחו וצויתי את ברכתי לכם.

דעת סמ"ע (ספר "מאירת עינים", שו"ע חושן משפט סי' סז ס"ק ב) היא שהואיל ובזמן הזה שמירת שביעית היא מתקנת חכמים, אין ברכת התורה בתוקף. ואולם ה"חזון איש" דחה את דבריו, ועל-פי הכלל שבית-דין של מעלה עושים כפי שגוזרים בית-דין של מטה, הסיק שאף-על-פי ששביעית בזמן הזה היא מדברי סופרים, ברכת התורה שרירה וקיימת, אלא שככל הבטחות התורה "אפשר שיגרום החטא לקפחה, והברכה אינה אלא לכל ישראל, אבל היחיד יוכל ללקות בשביל חבירו" ("חזון איש" סי' יח ס"ק ד).

לעיון נוסף: "וצויתי את ברכתי לכם בשנה הששית", בתוך "המעין", טבת התשמ"ו.

גידולי-מים (הידרופוניקס)

צמחים הגדלים ללא תלות בקרקע, כגון במכלים ללא נקב המלאים חצץ. חומרי המזון הדרושים לצמחים מוזרמים אליהם באמצעות מים מהולים בתמיסות-מזון מתאימות.

ה"חזון איש" התיר ליישובים החקלאיים השומרים שביעית לגדל ירקות בדרך זו, בתנאי שהמכלים או הבריכות יכוסו בגג, המפריע במקצת לגידול. וטעמו — המכלים דינם כעציץ שאינו נקוב, ומכיוון שהם מקורים, מותר לזרוע בתוכם בשביעית (סי' כב ס"ק א ד"ה ונראה). היו שסברו, שגידולי-מים מותרים מפני שאינם נחשבים לגדלים בקרקע (עיין "קול תורה", ירחון תשי"א-תשי"ג; ס' השמיטה, פ"ג).

לעיון נוסף: רצ"פ פרנק, "הר צבי" סי' יא, בתוך "כרם ציון" — אוצר שביעית, הוצ' מדרש בני ציון, ירושלם התשל"ט; מאיר שורץ, "ספר הידרופוניקס", הוצאת המכון לחקר החקלאות על-פי התורה, תל-אביב התש"ך.

גלעינים וקליפות של פירות שביעית

"קליפי רימון והנץ (הפרח שעל הפטמא) שלו, קליפי אגוזים והגלעינים, יש להם שביעית ולדמיהם שביעית" (משנת שביעית פ"ז, ג). מפרשי המשנה מסבירים שבתקופת חז"ל הקליפות שימשו לצביעה, מגלעיני זיתים הפיקו שמן וגלעיני תמרים עמדו למאכל בהמה, ומשום כך חלה עליהם קדושת שביעית.

בזמננו, כשאין שימושים אלה מקובלים, פקעה קדושת שביעית מדברים אלה. ולכן, למשל, במקום שאין הקליפות עומדות למאכל בהמה, אין נוהגים בהן דיני שביעית ("חזון איש" סי' יד ס"ק י). פירות וירקות שקליפתם נאכלת, כגון תפוחים ומלפפונים, גם לאחר הקילוף אין קדושת שביעית פוקעת מקליפותיהם (ראה רמב"ם הל' תרומות פרק יא הל' י), ויש להניח קליפות אלה בכלי או בשקית עד שיתעפשו, ויפסלו ממאכל אדם.

לעיון נוסף: "כסף משנה" על רמב"ם הל' שמיטה ויובל פ"ז הל' טו; ראי"ה קוק, שו"ת "משפט כהן", סי' פד, פה; ר"ש וואזנר, תשובה בתוך "משנת יוסף" לר"י ליברמן, ח"ג עמ' קיא.

גמר פרי

השלב בהתפתחות הפרי הקובע את השתייכותם של אורז, דוחן, פרגים, שומשומים ופול המצרי שנזרעו לזרע, לשנה מסוימת

אורז ויתר המינים המוזכרים שנגמר פריה לפני ראש-שנה של שביעית, אף-על-פי שנלקטו בשביעית, אינם קדושים קדושת שביעית ואינם אסורים משום ספיחין. נגמר פריה אחרי ראש-השנה, אסורים משום ספיחין (רמב"ם הל' שמיטה ויובל פ"ד הל' יא). ובאשר לטעם שוני דינם של אורז ויתר המינים הנ"ל משאר מיני דגנים, ע"ע קטניות. ר"י קורקוס ורדב"ז בפירושיהם על רמב"ם (הל' מעשר שני פ"א הל' י, וראה בהשגות ראב"ד) פירשו שגמר פרי הוא משהגיע הפרי לשליש

גידולו (ע"ע), ואלו לדעת ה"כסף משנה" (שם ד"ה כתב עוד) גמר פרי הוא גמר הפרי ממש, כלומר כשהפרי אינו משתבח עוד על-ידי חיבורו לקרקע, וע"ע לקיטה.

לעיון נוסף: רא"י קרליץ, "חזון איש" סי' ז ס"ק טז.

גרמא

עשיית מלאכה באורח בלתי-ישיר (בשביעית)

בשביעית אסרה התורה רק עשיית אבות מלאכה (ע"ע), אבל לא אסרה עשיית תולדות.

היו שטענו מכוח כלל זה, שרק כאשר האדם זורע בידיו, הדבר נחשב לאב מלאכה, ואלו כאשר הוא רק גורם לעשיית המלאכה, בלא לעשותה בידו ממש, הדבר נחשב לתולדה שאיסורה רק מדרבנן. דוגמה לכך — זריעה באמצעות מיזרעה רתומה לטרקטור. במקרה זה הזריעה אינה נעשית בידי אדם אלא המכונה היא הטומנת את הזרע באדמה. ה"חזון איש" (סי' כה ס"ק לח) דחה בתקיפות דעה זו. לדבריו — רק מלאכה שנעשית תוך שינוי צורת עשייתה, נחשבת לתולדה, אבל כאשר המלאכה עצמה נעשית בדרך הרגילה, ללא שינוי, אלא שהאדם "הכין השתלשלויות אמצעיות בין מעשיו לעצם הזריעה", הדבר נחשב לאב מלאכה שאסור מן התורה, וע"ע חרישה.

לעיון נוסף: רצ"פ פרנק, "הרצבי" סי' יב"ד, בתוך "כרם ציון — אוצר השביעית", הוצ' מדרש בני ציון, ירושלם התשל"ט;
ר"י דאום, "הוראות לקראת שנת שמיטה", בתוך "תחומין" א, הוצ' צומת, אלון-שבות התש"מ.

דמי שביעית

כסף או מזון שנתקבל תמורת פירות שביעית

בספרא (ויקרא כה, יב) דרשו חז"ל "כי יובל הוא קדש..." — מה קודש תופס דמיו, אף שביעית תופסת דמיה.

מכאן שהמוכר פירות שביעית או מחליף אותם במזון אחר, בין בדרך המותרת בין בדרך האסורה (ע"ע סחורה), גם תמורתם נתפסת בקדושת שביעית, וכל דיני הקדושה, כגון חובת ביעור (ע"ע), חלים עליהם. ואולם קיים הבדל עקרוני בין קדושת הפירות לקדושת הדמים – פירות שביעית משנתקדשו בקדושת שביעית, לעולם לא תפקע מהם קדושה זו, לא בדרך של חילול ולא בכל דרך אחרת; ואלו דמי שביעית, כאשר אדם קונה בהם מצרכי-מזון כלשהם, הרי הקדושה עוברת מהם אל המיצרכים שנקנו, ומעתה יש עליהם קדושת שביעית, והכסף עצמו יוצא לחולין. כלל זה קרוי בלשון המשנה (פ"ח, ז) "אחרון אחרון נתפס בשביעית, והפרי עצמו אסור".

ואולם בשני מקרים אין הכסף שבו ניקנו פירות שביעית נתפס בקדושת שביעית: (א) במכירה בהבלעה (ע"ע), (ב) במכירה בהקפה (ע"ע).

לעיון נוסף: רי"י פישר, "אבן ישראל", ח"ג, הל' שמיטה ויובל פ"ה הל' ח; ר"ב זולטי, "חליפי שביעית", בתוך "קול תורה", תשרי תשכ"ז; רש"ז אויערבך, "מנחת שלמה" סי' מה (חשש דמי שביעית ב"עודף").

האכלת גוי פירות שביעית

פירות שביעית שבשדה הינם הפקר לכול (ראה ירושלמי פאה פ"ו הל' א ובר"ש שם) אלא שהתורה הועידה את הפירות לאכילה דווקא לכלל ישראל, ככתוב "ואכלו אביוני עמך" (שמות כג, יא), ולא לגויים, ואין אפוא לגוי זכות לקטוף פירות שביעית. כאשר קיים חשש שיבואו גויים לגנוב פירות, כגון בשדות הסמוכים לספר, מצוה להושיב שומרים "שלא יפוצו הגויים ויבוזו פירות שביעית" (רמב"ם פ"ד הל' ל). גם פירות שביעית שנתלשו וזכה בהם ישראל, אסור להאכילם לגוי, שנאמר "והיתה שבת הארץ לכם" (ויקרא כה, ו), ודרשו חכמים בתורה כהנים (שם) "לכם – ולא לאחרים" (פירוש ראב"ד ור"ש שם). ואולם כאשר הגוי מיסב על שולחנו של בעל הבית (ישראל), מותר להגיש לו פירות שביעית (ע"פ רמב"ם פ"ה הל' יג; "שבת הארץ" פ"ה הל' יג).

לעיון נוסף: רי"י רבינוביץ, שו"ת "זכר יצחק", סי' מב; רי"ץ הלוי, "תורת השביעית", הל' עז ד"ה ואין מאכילין;

רא"י קרליץ, "חזון איש", שביעית סי' יד ס"ק ד; סי' יב ס"ק חד"ה יש להסתפק וסי' יג ס"ק כו;
 רי"מ חרל"פ, "בית זבול", ח"ו, קונטרס לעניני שביעית, עמ' קו, קז;
 רמ"מ מנדלסון, קונטרס "ושבתה הארץ", בתוך שו"ת "משנת יוסף" לר"י ליברמן,
 עמ' רנג.

הבלעה

קנייה בדרך שאינה מתפיסה קדושת שביעית על התמורה

הדוגמה לקניית פירות שביעית (ע"ע) בהבלעה המובאת בגמרא (סוכה לט ע"א) היא בשעת קניית ארבעה מינים – הקונה אתרוג הקדוש בקדושת שביעית ולולב חולין יכול לשלם תמורת הלולב מחיר שמובלע בו מחירו של האתרוג. בדרך זו אין כסף הקונה נתפס בקדושת שביעית, ולכן אם אין איסור למסור כסף זה לעם-הארץ (ע"ע "אין מוסרין דמי שביעית לעם-הארץ").

התנאי להבלעה הוא שהחפץ שבעבורו משלמים, אמנם יהיה דבר שימושי שרגילים לשלם בעבורו. לכן אין להבליע מחיר שמן שביעית בתשלום עבור בקבוק פלסטיק שאינו בר-החזרה (הערת רש"ז אויערבך, ע"פ בכורות לא ע"ב).

יש סוברים שקנייה בהבלעה פוטרת גם את איסור סחורה בפירות שביעית (ע"ע), מכיוון שהפירות ניתנו כביכול במתנה (ר"ש מס' שביעית פ"ז, ג; רידב"ז ל"פאת השולחן" סי' ה סעיף יח; מהרי"ל דיסקין כמובא בשו"ת "ציץ הקודש", סי' טו), אך יש אומרים שהבלעה אינה פוטרת אלא את בעיית "מסירת דמי שביעית לעם-הארץ" (ע"ע "אין מוסרין דמי שביעית לעם-הארץ"), אך לא את איסור סחורה והפקת רווחים מפירות שביעית (ר"נ וינדנפלד, קונטרס "משמרת להבית", נדפס בסוף "פאת השולחן", עמ' כג).

ראי"ה קוק התיר למכור פירות שביעית באופן שהתשלום בעבור הפירות יובלע בהוצאות המכשירים ושכר הטירח. גובה התשלום שידרש, יהיה "ללא קצבה" (שו"ת "משפט כהן" סי' עו סי' פז).
 רידב"ז ("בית רידב"ז" על "פאת השולחן" פ"ג, עמ' לב) התנגד להיתר

זה בתוקף וקבע שאי־אפשר להבליע את מחיר הפירות בעלות "הטורח והמכשירים", ורק הבלעה במחיר חפץ אחר נחשבת להבלעה. ונראה שגם ראי"ה קוק לא סמך על חידושו אלא לגבי יכול שדות שנמכרו לגוי, ורק בתקופתו, כשמצב המושבות היה רעוע ביותר.

חשוד (ע"ע), אסור לקנות ממנו פירות אפילו בהבלעה ("חזון איש" סי' י ס"ק ה, ועיין "דפי הלכה", "דיני קדושת שביעית", עמ' 30 הערה 3).

לעיון נוסף: רב"י זילבר, "הלכות שביעית", פ"ט סע' יא;
ר"ש ויזר, ר"א ספראי ור"א רוב, "דיני קדושת שביעית ביבול שנת שמיטה", בתוך "דפי הלכה", הוצ' ביה"מ להלכה בהתיישבות, עמ' 16, 30-31;
ר"י ליברמן, שו"ת "משנת יוסף", סי' כג אותיות ה'ו וסי' מ.

הדס

אחד מארבעת המינים שניטלים בסוכות

משום היותו בעל ריח נעים, היה מקום לחייב את ההדס בקדושת שביעית (ע"ע פרחים) ולקבוע את חלות הקדושה בו לפי זמן החנטה (ע"ע) שלו, כלומר הזמן שבו מתחיל בד ההדס להוציא עלים (סוכה לט ע"ב, רש"י ד"ה ומשני). ברם, רבים מן האחרונים וביניהם מהרי"ל דיסקין (מובא בשו"ת "ציץ הקודש", ח"א, סי' טו) פטרוהו מדיני קדושת שביעית, הואיל וניטע למצוה ו"מצוות לאו ליהנות ניתנו" (ראש־השנה כח ע"א). מהרי"ל דיסקין אף יעץ להקפיד לקנות בשביעית אתרוג לולב והדסים יחדיו ולשלם רק בעבור ההדסים כדי להבליע במחירם את מחיר האתרוג והלולב (ע"ע דמי שביעית וע' הבלעה).

לעיון נוסף: ר"י ליברמן, שו"ת "משנת יוסף", סי' כד אות ו, סי' כה וסי' לב.

הוצאת פירות שביעית מן הארץ

לחוץ-לארץ

"אין מוציאין שמן שריפה (שמן תרומה שנטמא) ופירות שביעית מהארץ לחו"ל" (משנת שביעית פ"ו, ה).

איסור זה הוא מדברי חכמים, ובטעמו נחלקו ראשונים.
לדעת ראב"ד ור"ש משאנץ (בפירושם לתורת כהנים, פ' בהר א, ט)
— גזירה שמא יתחלפו פירות שביעית בפירות חו"ל, כלומר המחזיק
בהם לא יזהר לנהוג בהם קדושת שביעית.

לדעת ר"ש ורא"ש (בפירושם למשנה) — המשנה הסמיכה דין
תרומה טמאה לדין שביעית מכיוון שדין שניהם להתבער במקומם,
ומכיוון שמקומם של פירות שביעית הוא בארץ-ישראל, ושם יש
לבערם, אין להוציאם לחו"ל.

על-פי דעה זו חידש רידב"ז ("פאת השולחן" פ"ה סעיף יח בהגה)
שאם היו הפירות בארץ בזמן הביעור (ע"ע) ודין ביעור קיים בהם, אין
עוד איסור להוציאם לחו"ל. חידוש זה לא הוסכם על דעת הכול (עיין
"משמרת להבית" לר' נחום וינדנפלד, נדפס בסוף "פאת השולחן" עם
הרידב"ז).

התוספות (פסחים נב ע"ב ד"ה ר' ספרא — ע"פ הגהת "חזון איש" סי'
יג ס"ק ד) הביאו שתי דיעות המגדירות, מה נכלל באיסור הוצאת פירות
שביעית לחו"ל — יש סוברים שאסור להוציאם אפילו לצורך צידה
לדרך וכדומה, ויש סוברים שרק ייצוא לשם מכירה (אפילו בדרך
המותרת) אסור.

באשר לדין פירות שביעית שהוצאו לחו"ל, קיימות שתי מחלוקות.
האחת, לגבי אכילתם —

לדעת ראב"ד והגר"א (תורת כהנים פ' בהר א, ט) הפירות אסורים
באכילה, ואלו לדעת רידב"ז ("פאת השולחן" פ"ה) ו"חזון איש" (סי' י
ס"ק ו) הפירות מותרים;

והאחרת, לגבי מקום ביעורם של הפירות —
בעניין זה מצינו מחלוקת תנאים: דעת רבי שיבערם במקומם בחו"ל,
דעת רבי שמעון בן אלעזר שיש להחזירם למקומם בארץ-ישראל
ולבערם שם (פסחים נב ע"ב), וראה טעמו של ר' שמעון בן אלעזר
בחידושי הר"ן שם. רמב"ם (פ"ז הל' יב) פסק כרבי והוסיף שגם בחוץ-
לארץ עצמה אין להעביר את הפירות ממקום למקום, ומטעים ה"חזון
איש" (סי' יג ס"ק ד) שכל העברה למקום חדש נחשבת ל"הבאה חדשה"
לחוץ-לארץ.

לעיון נוסף: ראי"ה קוק, "שבת הארץ", קונטרס אחרון, אות כג;
ר"מ שפירא, שו"ת "ציץ הקודש", ח"א סי' טו.

היתר מכירה

הפקעת מצוות שביעית מקרקע ארץ-ישראל על-ידי מכירתו לגוי

ההצעה למכור קרקע ארץ-ישראל לגוי כדי להימנע בדרך זו מבעיות הנגרמות על-ידי שמירת מצוות השמיטה, מקורה בתשובות שנכתבו לפני מאות שנים — בידי ר' משה גלנטי בשנת השס"ב וכמאה וחמישים שנה אחריו בידי ר' מרדכי רוביין (ראה שו"ת "שמן המור", מובא ב"כרם ציון — אוצר השביעית"). תשובות אלה עוסקות בקרקעות של יהודים שהיו מעובדות כל השנים בידי גויים, באריסות או בחכירה, ואי-אפשר היה למנוע את עיבודם בשביעית. מכירת קרקעות אלה לגוי (וקנייתם מחדש אחרי השמיטה), כשבשנת השבע יעשה הגוי בשדה כבתוך שלו, הותרה כדי להינצל מאי-שביתת שדהו בשביעית (ע"ע שביתת הארץ). תשובות אלה שימשו בסיס ל"היתר מכירה" בהתחדש היישוב בארץ-ישראל. בשנת התרמ"ח, כשהיו רק חקלאים מועטים בארץ, הושמעה הדרישה להתיר להם לעבוד עבודה חקלאית בשביעית, בטענה שהשבתת עבודות הקרקע תביא לסיכונם של מאות אנשים שפרנסתם תלויה בחקלאות. הגאונים ר' יהושע קוטנר, ר' שמואל מוהליבר, ר' שמואל קלפפיש — בהסכמת הגאון ר' יצחק אלחנן ספקטור מקובנא — התירו מכירת השדות לשנתיים ("מכירה לזמן") בתור הוראת-שעה לשמיטה זו. הותנה במפורש שהמכירה תהיה דווקא לנכרי מן הישמעאלים אשר אמונתם איננה בגדר עבודה-זרה, ולגביהם לא חל אפוא איסור מכירת קרקע לגוי, לפי כמה דיעות. בין המתירים לא היתה תמימות דעים, אם יש מקום להתיר למתיישבים יהודיים עניים לעשות מלאכות מסוימות בשדה בעצמם.

כנגד היתר זה יצאו בתקיפות ר"ש סלנט ורי"ל דיסקין מירושלם, ועמהם עוד מגדולי הדור בחו"ל, כר' יוסף דב סלוביצ'ק מבריסק, ר' דוד פרידמן מקארלין ור' יוסף זכריה שטרן משאויל.

בשנת התרנ"ה, ערב שמיטת התרנ"ו, ניסה ר' נפתלי צבי הרץ, רבה של יפו, לתקן סדר אחר למכירה, ולפי עדותו הסכימו עמו גדולי ירושלם באותה השנה. על-פי הצעתו אין מוכרים לגוי קרקע, ומוכרים לו רק את האילנות עם גושי האדמה שמהם יניקתם, על מנת שהגוי יעקרום קודם

השמיטה. אי־קיום ההסכם גורר אחריו החזרת הממכר לבעליו אחרי השביעית. על תקנה זו עירערו בטענה שהיא הערמה גלויה, באשר הגוי כלל אינו מתכוון לקצוץ את העצים.

החל בשנת התר"ע תמך במכירה וביצעה למעשה מי שהיה אז רבה של יפו, ראי"ה קוק. הוא שילב את היתר המכירה לזמן עם ההיתר למכירת האילנות על מנת לעקרו ומציין שעשה כן מתוך חשש להתמוטטות המושבות החקלאיות בארץ.

מבחינה הלכית קבע ראי"ה קוק, כי ישנן כמה סיבות להקל: (א) שמיטה בזמן הזה דרבנן (ע"ע שביעית – המצוה ותחולתה); (ב) ספק במנין שביעית (ע"ע חישובי מועד שנת השמיטה); (ג) שיטת רז"ה ששביעית בזמן הזה נוהגת משום מידת חסידות בלבד.

ראי"ה קוק הגביל את היתר עבודות־השדה על־ידי יהודים למלאכות דרבנן בלבד ואסר על יהודי שמכר קרקעותיו לנכרי, לטעת בהן נטיעות בשביעית (טעם ההבדל בין נטיעה והמלאכות שהותרו, הוא שהשביתה מן המלאכות הרגילות היתה גורמת למניעת יבול במשך שנה שלימה, דבר שהיה קשה מאד על איכרי המושבות, והותר מתוך "שעת הדחק וסכנה לקיום הישוב", ואלו בנטיעה שמפירותיה יוכל הנוטע ליהנות רק אחרי תום שלוש שנות הערלה, לא ראה שיש בה משום שעת הדחק, ועל כן לא התיר, עיין "משפט כהן" סי' עא).

נגד היתר זה יצא רידב"ז ועוד מגדולי דורו. הוא ניסה לעודד שומרי שביעית כהלכתה, אך רק חקלאים מועטים שמרו שמיטה לפי הוראותיו. ערב השמיטה התרצ"ז פירסם ה"חזון איש" את ספרו על שביעית וקבע בו שני דברים: (א) המכירה לגוי אסורה מן התורה משום "לא תחנם" (ע"ע מכירת קרקע א"י לגוי), ואם היא נעשית על־ידי שליח, אין היא חלה (ע"ע אין שליח לדבר עבירה); (ב) אין קניין לגוי להפקיע קרקע ארץ־ישראל מקדושתה, כך שגם אם המכירה תקפה, אין היא פוטרת מחובת שמירת השמיטה בין לגבי מלאכות הנעשות בשדה, אפילו על־ידי גוי, ובין לגבי קדושת הפירות. ה"חזון איש" עודד ועורר חקלאים לשמירת השמיטה כהלכתה והורה להם הלכותיה. במיוחד שקד לברר הדברים המותרים בשביעית.

עם קום המדינה רבו הפקפוקים בקשר להיתר המכירה, שכן בשעתו התבססו חלק מן המתירים על כך, שהארץ ברשות המלכות הנכרית,

ולכן אין כאן משום איסור "לא תחנם", ואלו כיום, כאשר ארץ-ישראל נמצאת תחת שלטון יהודי, אין טענה זו תקפה עוד.

לעיון נוסף: רי"צ הלוי, ספר "הוראת שעה";
ראי"ה קוק, "שבת הארץ" (במבוא);
ראי"ה קוק, "איגרות ראי"ה", ח"א, פז, קעז; ח"ב, תקנה; ואיגרות נוספות;
רידב"ז, "פאת השולחן" (בהקדמה);
רא"י קרליץ, "חזון איש", שביעית סי' כד;
רצ"פ פרנק, "הר צבי", בתוך "כרם ציון" — אוצר השביעית, סי' א"ד;
רש"י זווין, "היתר המכירה", בתוך "לאור ההלכה";
רש"ז אויערבך, "מעדני ארץ-שביעית";
ר"ק כהנא, "בירור הלכה", בתוך "הלכות שמיטת קרקעות", ירושלם התש"ד;
ר"ק כהנא, "פולמוס השמיטה" ו"תורת הארץ של מן זצ"ל" בתוך "שנת השבע"
(מהדורה מחודשת — התשמ"ה);
מ' פרידמן, "למשמעותו החברתית של פולמוס השמיטה", בתוך "שלם", מחקרים
בתולדות ארץ ישראל ויישובה, ספר ראשון, הוצ' ייד יצחק בן צבי, ירושלם
תשל"ד.

הלוואה בתנאי

דין הלוואה שניתנה על-מנת שלא תישמט בשביעית

אף-על-פי שהתורה מצוה "שמוט כל-בעל משה ידו" (דברים טו, ב), אפשר להתנות בשעת ההלוואה שהחוב לא יושמט בשביעית.
בגמרא (מכות ג ע"ב) מובא שהדבר תלוי בלשון התנאי: כאשר האדם מתנה שההלוואה ניתנת "על מנת שלא תשמטני שביעית", הרי הוא מתנה על מה שכתוב בתורה ששביעית משמטת, ולכן התנאי בטל, אך כאשר ההלוואה ניתנת "על מנת שלא תשמטני — אתה — בשביעית" — התנאי קיים.

בטעם הדבר כתב רמב"ם (פ"ט הל' י) "שכל תנאי שבממון קיים, ונמצא זה (הלואה) חייב עצמו בממון שלא חייבתו תורה".
למרות האפשרות להתנות תנאי זה ראה הלל לנכון לתקן "פרוזבול" (ע"ע). הסיבות לכך הן: (א) אין ברצון המלוה להיראות כמי שמוותר

מראש על כך שהלוה יפרע את חובו בזמן המוסכם ; (ב) לא כל אדם זוכר בשעת ההלוואה את הצורך להתנות את התנאי ; (ג) בהתניית תנאי יש מעין עין רעה ביחס למצוות שמיטת כספים (על-פי ריטב"א מכות ג ע"א).

"הנאתו וביעורו שווים"

תנאי לתחולת קדושת שביעית

מן הפסוק "והיתה שבת הארץ לכם לאכלה" (ויקרא כה, ו) לומדת הגמרא (סוכה מ ע"א ; בבא-קמא ק"א ע"ב), כי קדושת שביעית חלה רק על גידולי-קרקע שהנאת האדם מהם וביעורם מן העולם באים כאחד, דוגמת אכילה שבה כילוי (ביעור) המזון והנאת האכילה באים בעת ובעונה אחת, וכן שתייה, סיכה והדלקת הנר (רש"י שם ד"ה שהנאתו), ולא באה דרשה זו אלא למעט גידולי-קרקע שביעורם קודם להנאתם, כגון עצים העומדים לעשות מהם פחמים — העצים נשרפים תחילה והופכים לגחלים הראויים לאפות בהם, וכיון שההנאה מן הפחמים באה רק לאחר מכן, אין העצים קדושים בקדושת שביעית (ע"ע עצי הסקה).

לעיון נוסף: רי"י קניבסקי, "קהילות יעקב" זרעים סי' ו ; ר"י אפרתי, "לשאלת השימוש בפרחים בשביעית", בתוך "המעין" ניסן התש"מ.

הפסד פירות שביעית

האיסור להשחית פירות שביעית

את הפסוק "והיתה שבת הארץ לכם לאכלה" (ויקרא כה, ו) דרשו חז"ל — "לאכלה" — ולא להפסד (פסחים נב ע"ב). פירוש, פירות שביעית נועדו לשימוש הרגיל, כגון לאכילת בני-אדם, לאכילת בהמה, להדלקה ולצביעה, ואין רשות להפסידם או לקלקלם.

איסור הפסד זה תקף גם כאשר הפירות עדיין על העץ, ולכן אסור לקצץ אילן מניב פירות כדי להשתמש בעציו, ואסור לעשות כן גם בשעה שפירותיו עדיין אינם ראויים לאכילה (ע"ע קציצת עצי-פרי). וכן אסור לקטוף פרי בוסר כדי לאוכלו, מכיון שבכך מונעים מן הפרי להגיע לייעודו (משנת שביעית פ"ד, ז"י). אבל פרי בוסר (ע"ע) שנשר או שנתלש בטעות, מותר לאוכלו, מכיון שבין כה וכה אינו ראוי עוד לאכילה רגילה ("חזון איש" סי' יט ס"ק כז).

לדעת ר"ש (פ"ח, ב) נחשב ל"הפסד פירות שביעית" כל שימוש בהם שלא בדרך הרגילה, ולכן אין לזרוק פירות שביעית לאשפה, אין למשוך עור בהמה בשמן של שביעית וכיו"ב (שם, ז). לדעת ראי"ה קוק יש להקפיד שלא למלא כוס ההבדלה בין של שביעית יותר ממידתו לסימן ברכה, שכן בשפיכת היין נמצא מאבד פירות שביעית ("שבת הארץ", קונטרס אחרון, אות כב).

לעומת זאת אין איסור להפסיד גלעינים וקליפות וכן שאריות אוכל או מזון שהתקלקל ואינו ראוי עוד לאכילת בני-אדם, והוא שאין רגילים להאכילם לבהמות ("חזון איש" סי' יד ס"ק י).

יש אומרים, שאין איסור "הפסד" אלא בקלקול הפרי בידיים, אך גרימת קלקולו, כלומר להביא לקלקולו בעקיפין, מותרת, והביאו ראיה לשיטתם מדברי הירושלמי (פ"ז הל' א) המתיר להעלות ירק לגג ולהניחו שם בשמש, אף-על-פי שיתייבש ויופסד בכך. וע"ע מאכל אדם ומאכל בהמה.

לעיון נוסף: שו"ת מהרי"ט, ח"א סי' פג (בענין האכלת עלי-תות לתולעי-משי); ראי"ה קוק, שו"ת "משפט כהן", סי' פד, פה; רצ"פ פרנק, "הרצבי", בתוך "כרם ציון" — אוצר השביעית, "הוצ' מדרש בני ציון", ירושלם התשל"ט, סי' טז; ר"ש וייזר ואחרים, "דיני קדושת שביעית ביבול שנת שמיטה", בתוך "דפי הלכה", הוצ' ביה"מ להלכה בהתיישבות.

הפקר

דבר שאין לו בעלים, ולעניין שביעית — מצב פירות שביעית

בתורה נאמר "והשביעית תשמטנה ונטשתה" (שמות כג, יא), ונחלקו

הפוסקים במהותה של מצוה זו: האם האדם הוא המצווה להפקיר את פירותיו — "אפקעתא דגברא", ואם לא הפקירם, אף שביטל מצוות עשה, פירותיו אינם הפקר, או שמא פירות שביעית הפקר הם בכל אופן, והרי זו "אפקעתא דמלכא", כלומר הקב"ה הפקיעם מידי בעליהם. לפיכך, אם "אפקעתא דמלכא" היא זו, הרי הפירות יהיו פטורים מתרומות ומעשרות כדין פירות שדה הפקר, ואם אפקעתא דגברא היא, הרי כל שלא הפקירו הבעלים את הפירות, יהיו חייבים בתרומות ומעשרות. בס' "מנחת חינוך" (מצוה פד) כתב, שאם זו אפקעתא דגברא, ייתכן שיש למנות עניין זה עם מצוות עשה שהזמן גרמן.

לדעת מרן בית-יוסף (שו"ת "אבקת רוכל" סי' כד) מצוה זו אפקעתא דגברא היא, וכל שלא הפקיר את פירותיו, אין הם מופקרים וחייבים בתרומות ומעשרות. המבי"ט (מובא בשו"ת "אבקת רוכל" סי' כב) ובנו רבי יוסף מטראני (שו"ת מהרי"ט סי' מג) סבורים שהשביעית אפקעתא דמלכא היא.

ה"חזון איש" פסק (סי' יט ס"ק כד) ששביעית אפקעתא דמלכא היא (ייתכן שאף דעת ה"בית יוסף" כן היא, כי ה"בית יוסף" שם דן אודות שדה גוי, שאינו מצווה במצוות שביעית, וייתכן שיודה, שבשדה ישראל הדין שונה).

דין הפירות שלא הופקרו — ע"ע שמור. וע"ע אכילת פירות שביעית בטובה.

לעיון נוסף: "בית רידב"ז", סי' ד סע' יב;

ראי"ה קוק, "שבת הארץ", מבוא פרק יא;

ר"מ קלירס, "תורת הארץ", פ"ח ס"ק כ;

רש"ז אויערבך, "מעדני ארץ", שביעית, סי' ד, ה, הוצ' ביה"מ להלכה מוריה, ירושלם התשל"ב;

רא"ד הכהן רייכמן, "הפלאות נזירות", סי' יז, הוצ' ביה"מ להוראה, קרית גת התשמ"ג;

ר"ק כהנא, "לענייני הפקר בשביעית", בתוך "חקר ועיון" ח"ד, הוצ' המכון לחקר החקלאות ע"פ התורה, ירושלם התשמ"א.

הקפה

מכירת דבר וקנייתו בתנאי שמוחירו ישולם לאחר זמן

כל כסף או אוכל שניתן תמורת פירות שביעית, נתפס בקדושת שביעית (ע"ע דמי שביעית). כדי למנוע את התקדשות התמורה, אפשר לקנות פירות שביעית בהקפה, שכן הואיל והתשלום אינו ניתן מיד, אינו אלא פרעון-חוב בעבור הקנייה שנעשתה זה מכבר.

עם זאת צריכה מכירה בהקפה להיעשות בתנאים מסוימים. לדעת רבנו יצחק (עבודה זרה סב ע"ב תוספות ד"ה יאות) די בהסכמה מראש בין המוכר והקונה שהתשלום יבוצע רק אחרי שהקונה יקנה את הפירות במשיכה, ואלו לדעת אחרים יש להקפיד, שהתשלום יתבצע רק אחרי שהפרי ייאכל (שם בתוספות).

באשר להלכה, נחלקו אחרונים — "חזון איש" (סי' יג ס"ק י בסופו) מיקל, כדעת רבנו יצחק, ואלו "פאת השולחן" (סי' ט ס"ק ז) מחמיר, כדעה השנייה.

קנייה בהקפה בלבד אינה מועילה לבטל את איסור סחורה בפירות שביעית (ע"ע). לכן גם בדרך זו אסור לקנות פירות מסוחר שביעית (ראה "חזון איש" סי' י ס"ק ו ד"ה ואתרוגין, וס"ק ה ד"ה ובתוס' שם).

לעיון נוסף: ר"ש וייזר ואחרים, "דיני קדושת שביעית ביבול שנת השמיטה", בתוך "דפי הלכה", הוצ' בית-המדרש להלכה בהתיישבות החקלאית, עמ' 16-17.

השמר לך

מצוות לא-תעשה בשמיטת כספים

נאמר בתורה (דברים טו, ט), "השמר לך פנייהיה עם-לבבך בליעל לאמר קרבה שנת-השבע שנת השמטה ורעה עינך באחיק האביון ולא תתן לו, וקרא עליך אל-ה' והיה בך חטא".

הקפדת התורה היא על "דבר-בליעל", דהיינו מחשבתו הרעה של האדם שלא להלוות (רמב"ם הל' שמיטה פ"ט הל' ל), ומשום כך הזהירה

שהנמנע ואינו מלוח כסף לחבירו מחשש לשמיטת כספים המתקרבת, עובר בלאו "השמר לך" וכו'.

לדעת מהר"ם שיק (בספר המצוות שלו, מצוה סו) חל איסור "השמר לך" במקום שיש להניח, שביכולת הלוח להחזיר את החוב בתוך הזמן שנקבע (לפני סוף שביעית), אלא שהמלוח אינו מלוח מתוך פחד שווא מפני שמיטת כספים. אך אם המלוח משוכנע, שהלוח לא יוכל להחזיר את ההלוואה מסיבות אובייקטיביות, אין מחובתו להלוות ואין כאן משום איסור "השמר לך".

יש סוברים שגם בזמן הזה, ששמיטת כספים היא מדרבנן, איסור "השמר לך" שריר וקיים, שהרי הסיבה שהאדם נמנע מלהלוות, היא חששו מפני השמטת החוב (ראה "מנחת שלמה" לרש"ז אויערבך, סי' מז אות א).

ביקש המלוח להתנות עם הלוח שלא ישמטנו בשביעית (ע"ע הלואה בתנאי), והלוח סירב ובשל כך נמנע המלוח מלהלוותו — עובר המלוח על "השמר לך" ("בכור שור", ריש מס' מכות; וראה שו"ת "חתם סופר" חו"מ, סי' קיג).

זיבול

טיוב שדה וכרם על-ידי פיזור זבל אורגאני או כימי להשבחת פוריותם, והוא מלאכה האסורה בשביעית מדרבנן

קיימות שתי דרכים להשביח את השדה ולהעשירו בחומרים הנצרכים לגידול. (א) זיבול — הבאת זבל אל השדה ופיזורו על פניו; (ב) דיור — הקמת מיכלאה (שטח מוקף גדר) לצאן כדי שהאדמה תזדבל. מלאכת הזיבול אסורה בשביעית לכל הדעות, בשדה ריק — משום תולדת חורש, ובשדה זרוע או במטע — משום תולדת זורע.

לדעת ר"ש גם הדיור הינו מלאכה האסורה בשביעית, ורק כאשר הרועה זקוק למקום, שבו יוכל לטפל בצאן ולשומרה כראוי, מותר לו לכנוס אותה לדיר שבשדה — ובאשר לגדל השדה — ראה משנת

שביעית פ"ג, ד — ובלבד שאחרי שהות הצאן שם יאסוף את הזבל ויוציאו מן השדה. לדעת רמב"ם (פירוש המשניות פ"ג, ד) דיור אינו אסור בשביעית, והתנאים שהציבו חכמים במשנה (שם) לא נאמרו אלא כדי שהמדייר לא ייראה כמי שמזבל שדהו בשביעית.

דין דישון באמצעות חומרים כימיים כדין מלאכת זיבול. העובר ומזבל שדהו בשביעית, קנסוהו חכמים ואסרו עליו לזרוע את שדהו במוצאי שביעית (משנת שביעית פ"ד, ב; גיטין מד ע"ב, רש"י ד"ה נטייה). וע"ע נעבד.

משום החשש שמא יבואו עוברי עבירה לזבל שדותיהם בשמיטה, אסרו חז"ל להוציא זבל מחצרות הבתים אל השדות עד שיעבור הזמן, שדרך החקלאים לזבל שדותיהם, וגם אחרי זמן זה חייבו את מוציא הזבל לצבור אותו בשדה באשפתות (ע"ע) ולא לפזרו בשדה, עד לשנה השמינית, זאת כדי שלא ייחשד מוציא הזבל, וייראה כמזבל שדהו בשביעית (ירושלמי שביעית פ"ג הל' א; רמב"ם פ"ב הל' א).
באשר לפרטי דיני זיבול, ראה משנת שביעית פ"ג, א"ד; פ"ב, ב ובירושלמי שם.

לעיון נוסף: ראי"ה קוק, "שבת הארץ", פ"א הל' ה, אותיות כג, כד;
ראי"ה קוק, שו"ת "משפט כהן" סי' פא;
רא"י קרליץ, "חזון איש" סי' כא ס"ק יז;
ר"ש רייכנברג, "לקט הלכות שביעית לחקלאים", בתוך "דפי הלכה", הוצ' ביהמ"ד להלכה בהתיישבות, פ"ו, זיבול.

זיקת שביעית

גידולים שיש להם שייכות לדיני שביעית

בכלל הקנס שהטילו חז"ל על החשוד על השביעית (ע"ע), האיסור לקנות ממנו כל דבר שיש לו זיקה לשביעית, וכפי שהובא במשנת בכורות (פ"ד, ח) "החשוד על השביעית אין לוקחים ממנו פשתן, אפילו סרוק...", כלומר אף-על-פי שאין קדושת שביעית חלה על גבעולי-הפשתן העומדים לייצור בדים, אסרו חז"ל לקנות גבעולי פשתן מן

החשודים מכיון שזרעי־הפשתן עומדים למאכל אדם וקדושים בקדושת שביעית.

לעיון נוסף: רא"י קרליץ, "חזון איש" שביעית, סי' י ס"ק יב.

זמירה

קציצת זמורות הגפן לעידוד הצמיחה

דרכו של הזומר לקצוץ לגמרי את הזמורות של הגפן או לקצרן. קציצת הזמורות בחורף מביאה ליציאה של ענפים רבים שעליהם תתן הגפן את פריה בעונת הקיץ. עבודה זו הינה עבודת גידול הגפן החשובה ביותר והיא מצריכה דקדוק רב והקפדה על ביצוע בזמן הנכון ובדרך הנכונה. זמירה בשביעית אסורה מהתורה, ככתוב "וכרמך לא תזמר" (ויקרא כה, ד).

דין זמירה בשאר אילנות תלוי במחלוקת, אם התורה אסרה רק זמירת הגפן או שגם זמירת יתר עצי־הפרי כלולה באיסור זה. האוסרים מן התורה הם רשב"ם (בבא־בטרא פ ע"ב, ד"ה הלכך) וריטב"א (שם), והמתירים הם ר"ש (פ"ב, ג) וזה"ערוך" (ע' קרסם). לדעתם מלאכת זמירת שאר האילנות נקראת במשנה קרסום, ומלאכה זו כלולה בסדר המלאכות שעליהן נאמר בפירוש בגמרא, שנאסרו מדרבנן (מועד קטן ג, ע"א).

דעת ה"חזון איש" (סי' כא ס"ק טו) בסיכום הלכה זו היא שמלאכת זמירה נאסרה מן התורה בגפן בלבד, ולא ביתר האילנות, משום שזמירת גפן הינה ייחודית במהותה ובטיב עבודתה, ואין זמירת יתר האילנות דומה לה.

במשנת שביעית (פ"ב, ב"ה) מוזכרות עבודת אילן שונות הנחשבות לתולדות של זמירה, וביניהן (א) מלאכת זירוד — הסרת ענפים וזרדים לחים מיותרים מן העץ כדי למנוע החלשתו, והוא הקרוי בימינו "טיפול ירוק"; (ב) מלאכת איבוק — פיזור אבקה המכילה סממנים המועילים לעץ (פירוש המשניות לרמב"ם פ"ב, ב), ואף כיום מקובל להשתמש בתכשירים המכילים חומרים מזרזי צמיחה; (ג) מלאכת עשיית בתים —

פרישת סככה על העץ הצעיר כדי להגן עליו מפני הגשם או מפני קרינת יתר של השמש (פירוש המשניות לרמב"ם פ"ב, ד). פרישת יריעות פלסטיק על הצמחים או גידול בבתי צמיחה (ע"ע) המקובלים כיום דומים למלאכת עשיית בתים, כי בשניהם המטרה היא להגן על הצמח מפני פגעי מזג-האוויר או מפני תנאי חום וקור משתנים.

ראוי לציין שבין העבודות המוזכרות במשנה גם מנויות מלאכות מספר שאינן מביאות לשום הטבה וזירוז בגידול העץ, והן אינן נעשות אלא כדי למנוע נזקים העלולים לפגוע בעץ או בפירותיו, כגון מלאכת עישון, הבאה להדביר מזיקים הפוגעים בפירות העץ. לדעת ה"חזון איש" (סי' יז ס"ק יט וס"ק כו) אין עבודות אלה בכלל תולדות זמירה ואף-על-פי כן גזרו עליהן חכמים בשל דמיוןן לעבודות האסורות, שמא יבוא אדם לכלל טעות להתיר עשיית מלאכות המועילות לעץ באופן ישיר (וראה תוס' רא"ש, מועד קטן ג ע"א ד"ה אין מפרקין), וראה ע' אוקמי-אברויי.

לעיון נוסף: רא"ה גולדברג, "הארץ ומצוותיה", הל' שמיטה פ"ב הערה 28; ר"ק כהנא, "לוח העבודות", בתוך "מסכת שביעית, חקר ועיון" ח"א; ר"א שלנגר, "רשימת מלאכות זורע", בתוך "ידיעון המכון לחקר החקלאות ע"פ התורה", אב התשמ"ד גליון 34; ר"ק כהנא, "חקר ועיון" ח"ד, "זמירה בשאר אילנות", הוצאת המכון לחקר החקלאות ע"פ התורה.

זמן היתר אכילת ספיחי ירקות

במוצאי שביעית

בעוד שירקות שנלקטו בשביעית, קדושים בקדושת שביעית וגזירת ספיחין (ע"ע) אוסרת אותם לעולם (רמב"ם פ"ד הל' ב), הרי ירקות שביעית שנלקטו בשמינית, אינם קדושים בקדושת שביעית, ולגביהם פסק רמב"ם (שם הל' ו, ז) שמיני ירקות המקדימים להניב פרי, מותרים ספיחי שביעית שלהם אחרי "שעשו כיוצא בו", כלומר עם תחילת ההנבה של הירקות שנזרעו בשמינית, ואלו ספיחי שאר ירקות שנלקטו

בשמינית, מותרין ללא יוצא מן הכלל החל בחנוכה. ספיחים אלה לא נכללו בגזירת ספיחין שנגזרה דווקא על ירקות שנלקטו בשביעית, ובכל זאת נאסרו עד למועדים שנזכרים משום החשש, שמא יבואו בני אדם להתיר ספיחים שנלקטו בשביעית עצמה. ואולם לדעת ר"ש (משנת שביעית פ"ו, ד) כל ספיחי שביעית מותרים רק אם נלקטו אחרי שמינם עשה כיוצא בו, ואין הוא מזכיר חנוכה כזמן היתר (וראה גם השגת ראב"ד שם הל' ו).

באשר לקניית ירקות בשוק בשמינית, אשר ייתכן שהם ספיחי שביעית — במשנת שביעית (פ"ו, ד) מובא ש"רבי התיר ליקח ירק במוצאי שביעית מיד", כלומר מיד אחרי ראש השנה של שמינית, וטעמו מפני שהיו מביאים ירק רב מחוץ לארץ. אך בימינו לא מצוי יבוא ירקות טריים לארץ, והרוב המוחלט של ירקות הנמכרים אז בשוק הם ירקות שנזרעו בשביעית עצמה.

לוחות תאריכים (ע"ע) מציינים את סוף זמן איסור ספיחים של ירקות שנלקטו בשמינית, והם מבוססים על דברי רמב"ם שעד חנוכה או הזמן "משעשו כיוצא בהן" ספיחים אסורים כנ"ל.

לעיון

ר"י ליברמן, שו"ת "משנת יוסף", סי' יט.

זריעה

הטמנת זרעים בקרקע לשם גידול צמחים,
והיא מלאכת שדה שאסורה בשביעית מן התורה

מלאכת הזריעה הינה אב מלאכה בשביעית שכן נאמר בפירוש בתורה (ויקרא כה, ד) "שדך לא תזרע". הזרע בשביעית עובר על הלאו לאלתר, ולא עם קליטת הזרע באדמה ("מנחת חינוך" מצוה שכו). באיסור זריעה גם כלולים: (א) חיפוי עפר על זרעים המונחים באדמה ("חזון איש" סי' יח ס"ק ב), ואלו בעל "מנחת חינוך" (מצוה שם) סובר שחיפוי אסור רק מדרבנן; (ב) זריעה בשדה כדי לבדוק את טיב הזרעים או לצורכי מחקר וכדו' ("חזון איש" סי' כ ס"ק ה); (ג) זריעה באמצעות מכונת-זריעה רתומה לטרקטור (שם סי' כה ס"ק לח).

זריעה בעציץ נקוב (ע"ע) אסורה מן התורה, ובעציץ שאינו נקוב היא אסורה מדרבנן. וראה ע' קליטה.

לעיון נוסף: "אנציקלופדיה תלמודית" כרך יב, ע' זורע.

חבר

אדם שקיבל על עצמו בפני שלושה חברים לנהוג דברי חבירות

"חבר" לגבי שביעית הוא מי שקיבל על עצמו לקיים כל דיני שביעית כהלכתם. ואין יכול להיות חבר אלא אדם שאין לו המגרעות של עם הארץ (ע"ע) המנויות בגמרא (סוטה כב ע"א), כגון שאינו מניח תפילין, שאינו מגדל בניו לתלמוד תורה, שלא שימש תלמידי חכמים.

חבר נאמן בכל דיני שביעית, ואלו מי שאינו חבר, דינו כעם הארץ, וכל גזירות חז"ל לגבי עם הארץ חלות עליו. ונחלקו פוסקים בשאלה, אם דיני חבירות זו נשארו בתוקף גם בזמן הזה, אף-על-פי שאין לנו חברים שאפשר לקבל בפניהם דברי חבירות.

ה"חזון איש" (סי' י ס"ק יא) פוסק שדין חבר לא בטל, ולכן כל אדם שאין לו המגרעות של עם הארץ (ובוודאי אם הוא "גמיר וסביר") ונוזהר בדיני שביעית — נאמן. לדעת רש"ז אויערבך דין חבר שייך רק בזמן חז"ל, כשהיה "סדר קבלת חבירות", ומי שלא קיבל עליו חבירות, תיקנו לחושבו לעם הארץ. אבל בזמננו, שאין סדר כזה, חזר הדין לקדמותו שכל אדם שיש לו חזקת כשרות — נאמן ("מנחת שלמה" סי' סב ס"ק ג).

חיזוק ידי עובדי אדמה בשביעית

במשנת שביעית (פ"ד, ג) שנינו "ומחזקין ידי גוים בשביעית", פירוש גוי העובד בשדהו בשביעית, מותר להשמיע באזניו דברי עידוד, כגון "ישר כוחך!", "יעזור ה'!", שכן אין הגוי מצווה על מצוות שביעית. אבל אסור לעשות הסכם עם הגוי, שהשדה המעובדת תעבור לרשות היהודי לאחר שמיטה (תוספות בבא-מציעא צ ע"א, ד"ה חסום).

לדעת רמב"ם (פ"ח הל' א) כוונת המשך הדברים — "אבל לא ידי ישראל" (שם) — כפשוטם, דהיינו שאסור לחזק ידי עוברי עבירה יהודים המעבדים את שדותיהם בשביעית. וע"ע מסייע לדבר עבירה. לדעת בעל ספר "שושנים לדוד" (מובא בתוספות חדשים, שם במשנה) כוונת המשנה היא שגם בזמן סכנה, כאשר ישראל מחללים שביעית בהיתר (ע"ע ארנונא), "אסור לומר זה לזה יישר כוחך, או עשה והצלח, שזה נראה בשמח בביטול המצוה ובוועט בה, אלא צריך להראות שאנוסים הם, ובעל כורחם הם עושים".

חילול פירות שביעית

העברת קדושת שביעית על כל דיניה מפירות שביעית על דבר חולין

קיימות שתי אפשרויות לחלל פירות שביעית:

(א) דרך מקח — הכסף או האוכל הניתנים תמורת מכירת פירות שביעית מתקדשים בקדושת שביעית;

(ב) דרך חילול — בעל הפירות אומר: פירות שביעית אלה יהיו מחוללים על מעות אלה או על פירות אלה.

הגמרא (מס' סוכה מ ע"ב - מא ע"א) דנה בדרכי חילול פירות שביעית. ההלכה היא שפירות שביעית עצמם (בלשון המשנה — "פרי ראשון") אפשר לחלל רק בדרך מקח ולא בדרך חילול, ומכל מקום הם נשארים בקדושתם; ואלו מה שנתקבל תמורת פירות שביעית ("פרי שני") אפשר לחלל בין בדרך מקח ובין בדרך חילול.

בחילול "פרי שני" — שלא כבחילול "פרי ראשון" — נפקעת ממנו הקדושה והיא נתפסת בדבר החולין שנתקדש (רמב"ם פ"ו הל' ו, ח). לדעת ר"ש סיריליאן (פ"ט הל' ו) ניתן לחלל דמי שביעית (ע"ע) על שוה פרוטה, כפי שמותר לעשות בזמן הזה בחילול מעשר שני ונטע רבעי, ואולם ה"חזון איש" הכריע (סי' כה ס"ק ה) שאין לעשות כן, לפי שיש בחילול שכזה משום הפסד פירות שביעית (ע"ע), ועל כן חייב החילול להיעשות על-פי הערך האמיתי של הדמים.

פירות שביעית מתחללים על כסף ועל כל דבר חולין הראוי לאכילה, אבל לא על בהמה, חיה או עוף חי, גזירה שמא יגדל את בעלי-החיים הקדושים בקדושת שביעית ולא יבערם בבוא זמן הביעור של פרי שביעית המקורי.

בבעלי-חיים שהוטים אין חשש זה קיים, ולכן מותר לחלל פירות שביעית עליהם (רמב"ם פ"ו הל' ט)

לעיון נוסף: רא"י קרליץ, "חזון איש" סי' י ס"ק יג, טו וסי' יב, יג, טו.

חישוב מועד שנת השמיטה

אימתי חלה שנת שמיטה

דברי הגמרא (תענית כט ע"א) שגם בית-המקדש הראשון וגם בית-המקדש השני נחרבו במוצאי שביעית, מהווים מקור לדיון על חשבון השנים לשם קביעת שנת השמיטה.

הראשונים שעסקו בשאלה, דנו בשלוש נקודות מרכזיות:

(א) משך קיום בית-המקדש השני: לפי רש"י (עבודה זרה ט ע"ב ד"ה וסימן) ורמב"ם (פ"י הל' ג) המקדש עמד על תילו ת"כ שנה, ואלו לפי תוספות (ע"ז שם ד"ה האי מאן) תכ"א שנה;
(ב) זמן חורבן בית-המקדש: לפי רמב"ם — בשביעית (שם הל' ד), ולפי רש"י (שם ד"ה נטפי חדא שתא) ותוספות (שם ד"ה האי מאן) — במוצאי שביעית;

(ג) מניית שנת היובל: לפי דעת רמב"ם (שם) היא נמנית כשנה ראשונה לשבע שנות השמיטה, ואלו לדעת הגאונים שהסכימו לה רש"י (עבודה זרה שם) ותוספות (ראש-השנה ט ע"א ד"ה לאפוקי) ולמעשה גם רמב"ם (פ"י הל' ה) אין למנותה כלל, וע"ע יובל.

למעשה אין מחלוקת בין הגאונים, רמב"ם והתוספות, ולדעתם שמיטה היתה בשנת ת"כ לבניין בית שני (3829 שנה לבריאת העולם); ולעומתם עומדת רק שיטת רש"י שהסכים לה רא"ש (עבודה זרה שם), ששמיטה חלה בשנת תי"ט לבניין הבית (3828 שנה לבריאת העולם). כל הפוסקים המאוחרים יותר, ובראשם מרן הבית יוסף (טור חושן משפט סי' סז) הסכימו לשיטת הגאונים, וכפי שנהוג בארץ-ישראל מדור דור.

ר"י איבשיץ ב"אורים ותומים" (חושן משפט סי' סז ס"ק ה) נותן סימן, כיצד לחשב את מועד שנת השמיטה: "...חלק שנות בריאת העולם במספר שבע, וכשיעלה לך החשבון בדיוק בלי עודף, הרי השנה היא שנת שמיטה", והוא מוסיף: "אין הדבר מפני שמונים את שנת השמיטה לבריאת העולם, שהרי התחילו למנות רק לאחר ירושה וישיבה... אלא שכך יצא הדבר".

לעיון נוסף: ר"ק כהנא, "לחשבון שנת שמיטה", בתוך "שנת השבע" (מהדורה מחודשת, תשמ"ה).

חנות שמיטה

תחנה להספקת פירות וירקות לשומרי שביעית והיא מפוקחת על-ידי גורמים מוסמכים

חנות שמיטה מספקת שלושה סוגי תוצרת, הנבדלים זה מזה בדיניהם:

(א) תוצרת משדות יהודים: פרי העץ הקדוש בקדושת שביעית (ע"ע), וירקות שנבטו לפני שמיטה ולכן אין בהם משום איסור ספיחים (ע"ע), אך קדושת שביעית חלה עליהם. בהספקת פירות וירקות אלה משמשת החנות כסניף או כתחנת-חלוקה של אוצר בית-דין (ע"ע), ובעל החנות מנהל אותה כשליח בית-דין ועל-פי קיצבת בית-הדין הוא גובה מן הנהנים משירותיו שכר-טירחה (ע"ע) והוצאות.

(ב) תוצרת משדות גויים: תוצרת שעליה לא חל איסור ספיחים (ע"ע שדה גוי). ולדעת ה"חזון איש" שגם על תוצרת משדות גויים חלה קדושת שביעית, יש לארגן את האספקה כך שלא יהיה בה משום איסור סחורה. ההסדר הוא שהצרכנים המנויים בחנות שוכרים את מנהלה לקנות בעבורם תוצרת מן הנכרי. בעת הקנייה זוכה המנהל בתוצרת בעבור מנויי החנות, והצרכן-ה"קונה" אינו משלם אלא בעבור שכר-טירחה והוצאות החנות.

(ג) תוצרת שנים קודמות (פירות מיובשים, מקוררים או מוקפאים, וכיו"ב) ויבוא מחוץ-לארץ. בתוצרת זו אין חשש שביעית, וכל הרוצה יכול לשווקה.

לעיון נוסף: ר"ש וייזר ואחרים, "דיני קדושת שביעית ביבול שנת השמיטה", בתוך "דפי הלכה", הוצ' בית-המדרש להלכה בהתיישבות החקלאית, עמ' 28 הערות 1, 2.

חנטה

שלב מסוים בהתפתחות פרי האילן והוא הקובע את שיוך הפרי לאחת משני השבוע

הגמרא במס' ראש-השנה (יג ע"ב) מכריעה שבפרי האילן הולכים אחר חנטה, ומכאן שפירות שחנטו בשנה השביעית, קדושים בקדושת שביעית.

ונחלקו ראשונים בהגדרתו של מונח זה. לדעת רמב"ם (פ"ד הל' ט) החנטה זהה עם עונת המעשרות (ע"ע), דהיינו היא השלב שבו מתחילים הפירות להיות ראויים לאכילה. במשנת מעשרות (פ"א) מצוינות עונות המעשרות של מינים רבים, וסימן הכללי — הזמן שהפירות מגיעים לבשלות כזאת, שאם יזרעו את זרעיהם עתה, יצמחו מהם צמחים חדשים (רמב"ם הל' מעשר פ"ב הל' ה).

תוספות (ראש-השנה יב ע"ב ד"ה התבואה) ור"ש (משנת שביעית פ"ב, ז) ועוד ראשונים סוברים שהחנטה היא שלב מוקדם יותר — אחרי נשירת עלי-הפרח ויציאת הפרי. ה"חזון איש" מסתפק באשר לזמן המדויק של החנטה, אם זהו הסמדר (ע"ע), כלומר השלב הבא מיד אחר נשירת עלי-הפרח, או הבוסר (ע"ע), כלומר זמן מה לאחר מכן.

ראוי לציין שלגבי פירות מסוימים ייתכן, שלמעשה אין מחלוקת בין ר"ש לרמב"ם. הכוונה לפירות עצי התפוח והאתרוג שבהם ההבשלה היא מוקדמת, וכבר בהיותו זעיר הפרי ראוי לאכילה (רמב"ם הל' מעשר פ"ב הל' ה). למעשה נוגע הדבר במיוחד בתפוזים ושאר פירות הדר, בני מינו של האתרוג, שדרכם לחנוט ולהגיע לשלבי סמדר ובוסר לפני ראש-השנה של שביעית. ועל כן לכל הדעות יש לפטרן מדיני קדושת שביעית ואף מותר לייצאם לחו"ל ("חזון איש" סי' כא ס"ק טז). מאידך, פירות הדר הנלקטים בשמינית, נוהגים בהם דיני שביעית, כיון שחנטתם היתה בשביעית.

לעיון נוסף: "אנציקלופדיה תלמודית", כרך טז ע' חנטה;
ר"א גוטמאכר, שו"ת, יו"ד סי' קיג, ובחידושי ר"א מגרידיץ על מסכת מעשרות.

חרישה

פילוח הקרקע כדי להכשירו לזריעה

נחלקו תנאים (משנת שביעית פ"א, ד; מס' ראש-השנה ט ע"א) אם חרישה אסורה מן התורה. להלכה נקטו רש"י (ראש-השנה ב ע"א ד"ה לשמיטין), ר"ש (משנת שביעית פ"ב, ב) ועוד ראשונים, כי החרישה אסורה מן התורה.

בדעת רמב"ם נחלקו אחרונים (ראה "פאת השולחן" סי' כ ס"ק לד). ה"חזון איש" (סי' יח ס"ק ג) כתב דאף רמב"ם אוסר חרישה מן התורה, אלא שאין לוקין עליה.

איסור חרישה כולל כל חרישה שהיא, הן על-ידי שוורים, הן על-ידי מכונה שהאדם מכוון אותה שתלך לפי תלמי השדה ("חזון איש" סי' כה ס"ק לח; סי' כז ס"ק א).

מלאכות שדה שתכליתן להכשיר את הקרקע לזריעה, כגון סיקול, ישור השדה, זיבול וריסוס נגד עשבים, הן תולדות מלאכת חורש ועשייתן בשביעית אסורה מדרבנן (רמב"ם פ"א הל' ד והל' י).

לעיון נוסף: רי"ש אלישיב, "חפירה וכסוי בורות בשביעית" בתוך "מפרי הארץ", א (קובץ הלכתי), הוצ' בית-המדרש להלכה בהתיישבות; ר"י ליברמן, "עבודות חפירה לבנין בשנת השמיטה", (שם); ר"ש רייכנברג, "לקט הלכות שביעית לחקלאים", הוצ' בית-המדרש להלכה בהתיישבות, פ"ד (חרישה ותולדותיה), פ"ה (סיקול), פי"ד (טפול בשדה הנשארת לא זרעה), פט"ו (עבודות עפר ובניין).

חשוד

אדם שאינו נזהר בשמירת הלכות שביעית — בשדה ובכרם, אוכל ספיחין ואינו שם לב לשמירת קדושת שביעית

היחס כלפי ה"חשוד" בא לביטוי בשלושה תחומים: (א) סיוע — הימנעות מלסייע לו, כגון למכור לו בשביעית מחרישה, או לסייע לו

בהכנת מזון שאכילתו נאסרה בשביעית, כלומר סיוע שבעזרתו מאפשרים לו לחשוד לעבור על דיני שביעית וגם מעודדים אותו להמשיך במעשיו (משנת שביעית פ"ה, ר"ט; רמב"ם פ"ח הל' א"ז) וע"ע מסייע לדבר עבירה; (ב) נאמנות — ה"חשוד" על השביעית אינו נאמן להעיד שפירותיו מותרים ושאין בהם חשש שביעית, הואיל ומעשיו מוכיחים שהוא מקל דעתו באיסורי שביעית (רמב"ם פ"ח הל' יז); (ג) קנס — חז"ל הטילו על ה"חשוד" קנס הכולל איסור לקנות ממנו כל דבר שיש בו זיקת שביעית (ע"ע), לרבות דברים שאין בהם קדושת שביעית, כגון חוטי פישתן סרוקים (בכורות כ"ט ע"ב; רמב"ם פ"ח הל' יד), וע"ע סוחרי שביעית.

אדם שאינו מוכר לנו, ולא ידוע לנו אם הוא שומר שביעית או לאו, אינו נחשב לחשוד, וכאשר הוא בא לקנות כלים שמלאכתם לאיסור בשביעית, כגון מחרישה, מותר למכרם לו גם בשמיטה עצמה ללא חשש, "שאפשר שקנה בשביעית לעשות מלאכה במוצאי שביעית" (ירושלמי פ"ה הל' ז; רמב"ם פ"ח הל' ד).

אמנם כל זמן שלא התברר לנו שהוא מדקדק בהלכות שביעית, אין דינו כחבר (ע"ע), וממילא חלות עליו התקנות שגזרו לגבי עם הארץ (ע"ע).

לעיון נוסף: רש"ז אויערבך, "מנחת שלמה" סי' מד (קניית פירות שביעית מחנווני המסתמך על היתר המכירה);
י' עמנואל, "שמירת שמיטה בזמן חז"ל", בתוך "המעין", ניסן התש"מ.

ט"ו בשבט — ראש השנה לאילן

הזמן הקובע את שנתו של פרי-האילן למעשרות, לערלה ולרבעי

לדעת ר' ישעיה הורביץ, בעל ה"של"ה" (שער האותיות, הלכות שביעית, אות ק) גם לענין שביעית ט"ו בשבט הינו הזמן הקובע את שנתו של פרי-האילן, ולכן פירות שחנטו לפני ט"ו בשבט של שביעית, דינם כפירות שישית ואין בהם קדושת שביעית, ופירות שחנטו עד ט"ו בשבט של שמינית — קדושים בקדושת שביעית.

ואולם שיטה זו היא דעת יחיד, וה"חזון איש" (סי' ז ס"ק יג, טז) דחאה לגמרי, ואין לט"ו בשבט כל חשיבות לגבי דיני שביעית.

לעיון נוסף: ר"א פלצינסקי, "שלום יהודה", סי' נ.

יובל

השנה החמישים, אחר שבע שמיטות

נצטוונו לקיים מצוות יובל אחרי ספירת מחזור של שבע שמיטות, שנאמר "יובל הוא שנת החמשים שנה תהיה לכם" (ויקרא כה, יא), והיא כוללת שלושה עניינים:

(א) מצוות שמיטת קרקעות, דהיינו חלים בה איסורי עבודת קרקע, קדושת שביעית וביעור, ולהוציא מצוות שמיטת כספים (שם שם); (ב) מצוות שיחרור-עבדים עבריים, בין עבד שנרצע ובין עבד שעדיין לא מלאו שש שנים לעבודתו (שם, לט"מא); (ג) מצוות השבת השדות לבעלים, כלומר כל נכסי דלא נידי שנימכרו במשך שבעת מחזורי השמיטה חוזרים לבעליהם הראשונים (שם, יג).

יש עוד שלוש מצוות עשה הקשורות ביובל:

(א) למנות את השנים — שבע פעמים שבע שנים עד היובל, שנאמר "וספרת לך שבע שבת שנים שבע שנים שבע פעמים" (ויקרא כה, ח), ומצווה זו מסורה לבית-דין; (ב) לתקוע בשופר ביום-הכיפורים שביובל, שנאמר "והעברת שופר תרועה... ביום הכפורים תעבירו שופר בכל ארצכם" (שם שם, ט); (ג) לקדש את שנת היובל, שנאמר "וקדשתם את שנת החמשים שנה" (שם שם, י). בעת הקידוש היו הסנהדרין מברכים ברכת "לקדש השנים" (ס' "החינוך", מצוה שלב).

מצוות יובל נהגת רק כאשר כל יושביה (עם ישראל) עליה (בארץ-ישראל).

לדעת רמב"ם (פ"י הל' ג"ה) נהג היובל הלכה למעשה רק בימי בית ראשון. בימי בית שני אמנם קידשו את שנת החמישים, אך הלכות יובל לא נהגו בה, ולאחר חורבן הבית נקוטה בידנו מסורת הגאונים שאין מונים יובלות כלל, אלא מונים שמיטות בלבד (רמב"ם שם). לדעת

התוספות (גיטין לו ע"ב ד"ה ותקון) חז"ל לא תיקנו יובל מדרבנן מכיוון שאין רוב הציבור יכולים לעמוד בדבר, שלא לזרוע שתי שנים רצופות (וראה שו"ע חושן משפט סי' סז בסמ"ע ס"ק ב).

בגמרא נדרים (סא ע"א) דנים בשאלה, לאיזה מחזור משתייכת שנת היובל. לדעת ר' יהודה "שנת החמישים עולה לכאן ולכאן", כלומר שנת החמישים נחשבת גם לשנה הראשונה למחזור השמיטה הבא, ולדעת חכמים אין שנת היובל עולה במניין כלל, אלא השנה החמישים ואחת היא השנה הראשונה. ר"י בעל התוספות (ראש השנה ט ע"א ד"ה לאפוקי) פסק כר' יהודה, ורמב"ם (שם הל' ז) — כחכמים, וע"ע חישוב מועד שנת השמיטה.

ירק

צמח שזורעים או שותלים אותו בגינה כדי לאכול אותו כולו או חלקים ממנו, לרבות שורשיו או בצליו

קדושת שביעית חלה על הירק בשעת לקיטתו (ע"ע לקיטה), ועל כן ירק שגדל בשישית ונלקט בשביעית — קדוש בקדושת שביעית, וירק שגדל בשביעית ונלקט בשמינית — אינו קדוש בקדושת שביעית. באשר לאיסור ספיחים (ע"ע) לגבי ירק, נחלקו ראשונים:

לדעת רמב"ם (פ"ד הל' יב) דין איסור ספיחים כדן קדושת שביעית — לפי שעת הלקיטה, וה"חזון איש" (סי' ט ס"ק ג) מסביר שכוונתו לזמן שבו ראוי הירק ללקיטה, כלומר גמר הפרי, ואלו לדעת ר"ש (פ"ט, א) ורמב"ן (ויקרא כה, ה) איסור ספיחים חל על ירק "משיצמח" בשביעית. וה"חזון איש" (סי' ט ס"ק יז) מסביר שכוונתם לנביטה (ע"ע).

ה"חזון איש" הכריע כר"ש ורמב"ן שירק אשר נבט לפני שביעית, אך נלקט בתוכה, מותר באכילה, ואולם קדוש בקדושת שביעית, והוא על-פי הכלל "בדברי סופרים הלך אחרי המיקל" (סי' כג ס"ק ה). וע"ע זמן היתר אכילת ספיחי ירקות במוצאי שביעית.

לעיון נוסף: רש"ז אויערבך, "מנחת שלמה", סי' מט, נ.

"ירקות הזולין"

ירקות בלתי-חשובים הגדלים פרא במקומות הפקר

במשנת שביעית מופיעות הלכות מספר העוסקות בקניית ירק ומכירתו בשמיטה, ביניהם "הפיגם והירבוזין השוטים והחלגלוגות... ונלקחים מכל אדם בשביעית" (פ"ט, א), "ולא יהיה לוקח ירקות שדה ומוכר בשוק, אבל הוא לוקט ובנו מוכר על ידו" (פ"ז, ג). לדעת רמב"ם (פירוש המשניות פ"ט, א) משניות אלה עוסקות ב"ירקות זולין" מסוימים שלא נאסרו בגזירת ספיחין (ע"ע), משום שאין דרך בני-אדם לגדלם, ועל כן אין חשש שעוברי עבירה יבואו להערים ולזרעם בשביעית ולומר, שספיחי שנה שישיית שצמחו מאליהם הם. ירקות אלה, אם נלקטו בשביעית, קדושים הם בקדושת שביעית, ולכן ייוחד במשנה מקום לדון בהלכותיהם.

שאר הירקות, אם נלקטו בשנת שמיטה, נאסרים בגזירת ספיחין ולכן לא היה צריך לדון בדיני קדושת שביעית שלהם. ר"ש (פ"ט, א) ורמב"ן (ויקרא כה, ב) חולקים על רמב"ם וסוברים שלכל הירקות דין אחד באשר לגזירת ספיחין, ואין היתר מיוחד ל"ירקות הזולין". משום כך פירשו שהמשניות הנ"ל עוסקות בירק שנבט בשישית וצמח בשביעית (ע"ע נביטה). לדעתם, ירק זה לא נאסר בגזירת ספיחין, אך דיני קדושת שביעית, כגון איסור סחורה וחובת הפקר חלים עליו, והלכות אלה נידונו במשנה.

דין אחר שבו שונים "ירקות הזולין" משאר פירות, הוא ההיתר לקנותם מעם-הארץ (ע"ע אין מוסרין דמי שביעית לעם-הארץ). הואיל וערכם מועט, קטן החשש שעמי-הארץ יבואו לסחור בהם בשביעית (רמב"ם פ"ח הל' יב).

כותבים פרוזבול על קרקע

"אין כותבים פרוזבול אלא על הקרקע" (משנת שביעית פ"י, ו), כלומר תוקפו של פרוזבול מותנה בכך שללוה יש פיסת קרקע אשר ממנה יוכל המלוה לגבות את חובו, ולוא באופן תיאורטי.

בטעם הדבר נחלקו ראשונים: רש"י (גיטין לו ע"א ד"ה אלא) פירש שהלוואה לאדם שאין לו קרקע, אינה דבר שכיח (בגלל הסיכון שבדבר), ועל "מילתא דלא שכיחא לא תקינו רבנן" את תקנת פרוזבול. לדעת ר"ש (משנת שביעית פ"י, ו) — כאשר יש ללוה קרקע, נחשב החוב לגבוי ביד בית-דין.

אין ללוה קרקע, מזכה המלוה ללוה לפני כתיבת הפרוזבול קרקע "בתוך שדהו כל שהוא" (שם במשנה).

כאמור, אין שיעור לקרקע הנחוצה לכתיבת פרוזבול (שו"ע חושן משפט" סי' סז, כב), ודי גם בעציץ נקוב (שם) או בקרקע שניתנת בהשאלה (שם סע' כג), ואולם זכות ארבע אמות קרקע שיש לכל יהודי (לצורך קבורה או כחלקו בארץ-ישראל), אינה מועילה לעניין פרוזבול ("דרישה", טור חושן משפט סי' סז ס"ק כד).

למעשה אין צריך לכתוב בתוך הפרוזבול שהמלוה מקנה ללוה קרקע, כיוון שברשותם של רוב בני-אדם מצויה קרקע (בשכירות או בהשאלה) ("שערי צדק" לר"א דנציג, שער מצוות הארץ פ' כא סע' ח). בחורים הסמוכים על שולחן אביהם ואין להם קרקע משלהם, אפשר להם לסמוך על כך שמקום מיטתם מושאל להם, והרי כותבים פרוזבול על קרקע שאולה (הערת ר' יהושע י' נויבירט).

לעיון נוסף: ר"ק כהנא, "אין כותבים פרוזבול אלא על קרקע", בתוך "מסכת שביעית, חקר ועיון", ח"ב, ירושלם תשל"ט.

כיבוש יחיד

כיבוש חוץ-לארץ שלא נעשה כתורה

לדעת תוספות (ע"ז כא ע"א ד"ה כיבוש יחיד) הדוגמה הקלאסית לכיבוש יחיד היא כיבושה של סוריא (ע"ע) על-ידי דוד המלך שעליו נאמר בספרי (דברים יא, כד): ואם תאמר, מפני מה כבש דוד ארם נהרים וארם צובא (סוריא), ואין מצוות נוהגות שם? אמרו, דוד עשה שלא כתורה. התורה אמרה, משתכבשו הארץ תהיו רשאים לכבוש חוץ לארץ, והוא לא עשה כן, אלא חזר וכבש ארם נהרים וארם צובא

תחילה. אמר לו הקב"ה, סמוך לפלטרין שלך לא כבשת, ואתה הולך ומכבש את חוץ לארץ, שנאמר (שופטים א, כא) "ואת היבוסי ישב ירושלם לא הורישו בני בנימין". לדעת רש"י (גיטין ח ע"ב ד"ה כיבוש יחיד) סוריא נחשבת לכיבוש יחיד משום שבניגוד לכיבוש ארץ-ישראל על-ידי יהושע, שנעשה על-ידי כל העם לצורך כל ישראל, כבש דוד המלך את סוריא לצורכו שלו.

בדין כיבוש יחיד נחלקו תנאים (ע"ז כא ע"א): ר' מאיר סובר – כיבוש יחיד שמו כיבוש, ור' יוסי סובר – כיבוש יחיד אין שמו כיבוש. להלכה נפסק שכיבוש יחיד אינו נחשב לכיבוש, ומדאורייתא אין המקום הנכבש מתקדש בקדושת ארץ-ישראל ואינו מתחייב במצוותיה (ריטב"א ע"ז כא ע"א), והוא חייב בדיני שביעית ותרומות ומעשרות רק מדברי סופרים.

ואולם לדעת רמב"ם (הל' תרומות פ"א הל' ג וראה הל' מלכים פ"ה הל' ו) המושג "כיבוש יחיד" משמעותו כיבוש שנעשה שלא על-ידי מלך או שלא על-פי נביא או הסנהדרין, ורק כיבוש כזה אינו מקדש כלל, לא מן התורה ולא מדברי חכמים. כיבושה של סוריא נעשה על-ידי מלך, ולכן אינו נחשב לכיבוש יחיד אלא לכיבוש רבים, אבל מכיוון שלא נעשה כדין, וכפי שמתפרש בספרי, נקרא בתלמוד "כיבוש יחיד".

לעיון נוסף: רש"י אויערבך, "מעדני ארץ", תרומות, פ"א הל' ב, ג; רד"י מן, "באר מרים" ח"ב, פ"ה הל' א אות ב והל' ו, כפר חסידים התשד"מ; רי"י פישר, "אבן ישראל" ח"ג, הל' תרומות פ"א הל' ג'.

כיבוש עולי בבל

חלקי ארץ-ישראל שנכבשו ע"י עולי בבל ונתקדשו ע"י עזרא ובית-דינו

כיבוש עולי בבל, הקרוי גם קדושה שנייה, נחלקו בו תנאים (ערכין לב ע"ב), אם חובת שמירת המצוות התלויות בארץ שהוא מחיל על הארץ, היא מן התורה או מדרבנן, וכמו כן נחלקו תנאים (נידה מו ע"ב), אם קידוש זה נתקדש רק לזמן בית שני, או גם לאחר חורבנו. רמב"ם פסק (הל' תרומות פ"א הל' ה והל' בית הבחירה פ"ו הל' טז) שכיבוש עולי

בבל נתקדש מן התורה, לשעתו ולעתיד לבוא, כיוון שנעשה על-ידי קניין חזקה (וראה חידושי הגר"ח הלוי, גיטין מז).

לדעת בעל ספר "מור וקציעה" (אורח חיים סי' שו) נכללים בכיבוש עולי בבל גם האזורים שנכבשו אחרי תקופת עזרא, כגון ששים הערים שכבש ינאי המלך (קידושין סו ע"א).

מצוות שביעית נוהגות דווקא בגבולות כיבוש עולי בבל — "כל שהחזיקו עולי בבל מארץ ישראל עד כזיב, לא נאכל ולא נעבד" (משנת שביעית פ"ו, א).

תוואי הגבול של כיבוש עולי בבל אינו ידוע בוודאות, ויש שהתנגדו לנסיונות להיעזר בזיהוי היישובים המוזכרים בקשר לגבולות הארץ בספרי (סוף פ' עקב) ובירושלמי (שביעית פ"ו הל' א) בשמות הערביים הדומים לשמות אלה, מכיוון "שבמשך הזמן נהרסו וחזרו ונתיישבו, ופעמים נעתקו ממקומם הראשון, ופעמים נשתנו השמות" ("חזון איש" שביעית סי' ג ס"ק יט). וראה ע' שלש ארצות לשביעית ע' כיבוש עולי מצרים וע' כרכים שלא קידשום עולי בבל.

לעיון נוסף: רש"ז אויערבך, "מעדני ארץ", תרומות פ"א הל' ה; ר"י ליברמן, שו"ת "משנת יוסף", סי' נא; ר"י לוי ור"י כרמל, "קב ונקי" על ירושלמי שביעית פ"ו ובהערות עמ' רסג ואילך; ר"ש אריאלי, "משפט המלחמה" (כיבושי מדינת ישראל), פ' לב, ג; "אנציקלופדיה תלמודית", כרך ב ע' ארץ ישראל.

כיבוש עולי מצרים

שטחי ארץ-ישראל שלא נתקדשו על-ידי עזרא ובית-דינו

בכניסתו לארץ החל יהושע בכיבושה — ובקידושה — של ארץ-ישראל, ודוד המלך סיים את המלאכה עם כיבוש ירושלם ואף הרחיב את גבולות הארץ מעבר לגבולות הכתובים בתורה. כל השטחים הללו — חוץ מסוריא (ע"ע) — נחשבו בכלל כיבוש עולי מצרים, ובהם נתחייבו ישראל בכל דיני ארץ-ישראל. בעקבות הגלות שבאה אחר חורבן הבית, בטלה קדושת ארץ-ישראל לעניין החובה לשמור את

המצוות התלויות בארץ. עם שיבת בבל קידש עזרא את הארץ בכיבוש חדש (כיבוש הקרוי "כיבוש עולי בבל", ע"ע), אך בגבולות מצומצמים מגבולות ימי בית ראשון. כרכים רבים הושארו במתכוון ללא כיבוש על מנת שהעניים יוכלו להסתמך עליהם בשביעית ולמצוא בהם כדי מחייתם (ע"ע כרכים שלא קידשום עולי בבל).

המונח "כיבוש עולי מצרים" המופיע במשנה (שביעית פ"ו, א) הוא הגדרה הלכית לאזורים מסוימים שנתקדשו בימי בית ראשון ולא נתקדשו בתחילת בית שני (רמב"ם הל' תרומות פ"א הל' ה). גבולות "כיבוש עולי מצרים" מפורשים במשנה (פ"ו, א) ובברייתות (גיטין ז ע"ב ואילך).

דין כיבוש עולי מצרים הוא: "לא נעבד", כלומר אסור בעבודת קרקע, אבל "נאכל", דהיינו, לדעת ר"ש – הפירות הגדלים שם בשביעית מותרים באכילה גם אחר זמן הביעור (ע"ע), ולדעת רמב"ם – אין גזירת ספיחין (ע"ע) נוהגת, והתבואה שצמחה שם בשביעית, מותרת באכילה.

למעשה אנו מתקשים לדעת, היכן בדיוק עובר גבול "כיבוש עולי מצרים", ועל ערים כמו אשקלון וכזיב, הכלולות בכיבוש עולי מצרים, קיים ספק, אם אמנם הן המקומות המוכרים לנו כיום בשמות אלה, ועל כן איננו יכולים לקבוע בוודאות שאינן נכללות בכיבוש "עולי בבל". מחמת ספק זה אין היתר ליהנות מן הספיחים שגדלו בתחום "כיבוש עולי מצרים", וכן אין להורות היתר לאכול פירותיהן אחר הביעור ("חזון איש" סדר שביעית סי' כו ס"ק ד).

לעיון נוסף: רש"ז אויערבך, "מעדני ארץ", תרומות פ"א הל' ה; ר"ב זולטי, "שביעית בכיבוש עולי מצרים", בתוך "קול תורה", תשרי התשכ"ו; ר"א כרמל, "קונטרס ארץ ישראל לגבולתיה", בתוך "קב ונקי" על ירושלמי שביעית.

כלאחר יד

עשיית מלאכה אסורה בדרך לא-מקובלת

בהלכות שבת נאמר הכלל "מלאכת מחשבת אסרה התורה", ולכן

נאסרה רק עשיית מלאכה בדרך הרגילה, אבל העושה בשינוי — כלאחר יד — פטור.

שונה הדבר בשביעית, שכן לא נאמר בה "מלאכת מחשבת", ועל כן שינוי בדרך העשייה אינו מועיל לפטור את העושה, וגם חרישה או זריעה שנעשו בשינוי, כלאחר יד, כגון במרפק, אסורות מן התורה בשביעית.

שינוי הותר בשביעית רק כאשר השינוי נעשה בנפעל, כלומר כאשר מן המלאכה מתקבלות תוצאות שהן שונות מן התוצאות המתקבלות כאשר המלאכה נעשית בדרך המקובלת ("אגלי טל", בפתיחה).

לעיון נוסף: רא"י קרליץ, "חזון איש", סי' יח ס"ק ו ד"ה ויש לעי'; רי"ש אלישיב, "חפירה וכיסוי בורות בשביעית", בתוך "מפרי הארץ" א', הוצ' ביה"מ להלכה בהתיישבות.

כרכים שלא קידשום עולי בבל

עולי בבל בעלייתם-שובם לארץ לא קידשו כרכים רבים בקדושת ארץ-ישראל. הסיבה — כדי שיסמכו עליהם עניים בשביעית. פירוש, מכיוון שמחובת בית-דין הוא לדאוג לפרנסת עניי ישראל בשמיטה, התירו לזרוע תבואה בשביעית במקומות מסוימים כדי שעניים יקבלו משם מתנות עניים (לקט, שכחה ופאה ומעשר-עני). ומובן מאליו שעצם חובת הנתינה של מתנות אלה אינה אלא מתקנת חכמים, שהרי מקומות אלה לא נתקדשו בקדושת ארץ-ישראל (וראה רמב"ם הל' תרומות פ"א הל' ה). בגמרא חולין (ו ע"ב) מובא שעד תקופת רבי נהגו איסור בבית-שאן, אך על-פי עדות שר' מאיר אכל מפירותיה ללא הפרשת תרומות ומעשרות, פסק רבי שבית-שאן לא קודשה על-ידי עולי בבל, וממילא אין דיני שביעית חלים בה.

נראה שעולי בבל נמנעו מלקדש רק את הכרכים ותחומם ולא יותר, "שבקושי הניחום כדי שיסמכו עליהם עניים בשביעית, ולא נהגו חכמים פזרנות בדבר", ולכן רק תחום העיר בית-שאן פטור מדיני שביעית, ואלו עמק בית-שאן נשאר בקדושתו ונוהגים בו קדושת שביעית ("חזון איש" סי' ג ס"ק יט).

לעיון נוסף: רש"ז אויערבך, "מעדני ארץ", שביעית, הוצ' ביהמ"ד מוריה, ירושלם תשל"ב, סי' ח אות ז ואילך;
 רש"ז אויערבך, "מעדני ארץ", תרומות, הוצ' ביהמ"ד מוריה, ירושלם תשל"ג, פ"א הל' ה אות ב;
 ר"י ליברמן, שו"ת "משנת יוסף", סי' נב.

לוח-תאריכים

כדי שהצרכנים שומרי שביעית יוכלו לדעת, מה דין הפירות השונים הנמצאים בשוק לעניין שביעית, מתפרסמים לוחות שבהם מצוינים תאריכי ההופעה בשוק המשוערים של כל מין ומין מפירות שביעית והתאריכים שמהם ואילך אין עוד חשש שאותם המינים המצויים בשוק הם פירות שביעית.

קיימים שני סוגי לוחות:

(א) לוח קדושת שביעית. לדוגמה, אבטיח — מאדר התשמ"ז עד חנוכה התשמ"ח; אבוקדו — מאמצע אב התשמ"ז עד אמצע אלול התשמ"ח;

(ב) לוח איסור ספיחים. לדוגמה, אבטיח — מסוף אדר התשמ"ז עד חנוכה התשמ"ח; תות-שדה — מטבת התשמ"ז עד חנוכה התשמ"ח; חסה — ממרחשון התשמ"ז עד אמצע מרחשון התשמ"ח;
 אפשר להיעזר בלוחות אלה גם בקניית שימורי ירקות ופירות, שכן על-פי הקוד (התאריך המוטבע על הקופסה) אפשר לקבוע, האם חלים על הרכיבים שבמוצר דיני שביעית.

לעיון נוסף: ר"ש וייזר ואחרים, "דיני קדושת שביעית ביבול שנת שמיטה", בתוך "דפי הלכה", הוצ' בית-המדרש להלכה בהתיישבות החקלאית, עמ' 9-15 ובהערה עמ' 13;
 ר"ד גולדשטוף, "דיני הביעור בשביעית ובשמינית", הוצ' ביהמ"ד להלכה בהתיישבות החקלאית, פ"ז (עמ' נח-סד).

לולב

בשאלה, אם לולב קדוש בקדושת שביעית נחלקו ראשונים, לדעת רמב"ם (פירוש המשניות, סוכה פ"ג, ט), מכיון שקדושת שביעית אינה חלה על עצים (ע"ע עצי הסקה), הלולב אינו קדוש, ואלו לדעת רש"י (סוכה מ"ע"א ד"ה יצאו) קדוש הלולב בקדושת שביעית, מפני שעיקר שימוש הוא לטאטא בו, ובשימוש זה הנאתו וביעורו שווים (ע"ע), כלומר בעת טיאתוא הבית (הנאה) המטאטא מתקלקל (ביעור), וממילא הלולב קדוש בקדושת שביעית גם כאשר הוא נקטף לצורך מצוות ארבעה מינים.

לפי דעה זו קדושת שביעית חלה על הלולב לפי זמן חנטתו (יציאת עלים), ולפיכך אין הלולב קדוש בסוכות של שנת השמיטה, שכן חנט בשישית (סוכה ל"ט ע"ב), אבל יש בו קדושת שביעית בסוכות של השנה השמינית, ולכן הקפיד מהרי"ל דיסקין להיזהר בעת קניית הלולב בשמינית באיסורי סחורה (ע"ע) ובדיני דמי שביעית (ע"ע) (שו"ת "ציץ הקודש" ח"א, סי' טו).

יש מן האחרונים הטוענים, כי גם לדעת הסוברים שיש בלולב קדושת שביעית, הרי בזמן הזה כשאין הלולב עומד עוד לטאטא בו את הבית, אין בו קדושת שביעית (ראה "כרם ציון-שביעית", הלכות פסוקות פרק יא הערה ה).

לעיון נוסף: ר"י ליברמן, "משנת יוסף" ח"ג, קונטרס ארבעה מינים;
ר"י ליברמן, שו"ת "משנת יוסף", סי' כח-ל.

ללא חשש שביעית

כתובת המודפסת על מוצרים שונים הבאה להעיד שהמוצר אינו מכיל חומרים האסורים באחד מאיסורי שביעית

האישור "ללא חשש שביעית" ניתן על-ידי רבנות או על-ידי בית-דין האחראים לכשרות המוצר ומפקחים על תהליך ייצורו בכל שלביו.

מכיוון שקיימות שיטות שונות בדיני שביעית, אין פירוש המשפט "ללא חשש שביעית" אחיד וזהה בכל מקום. לדוגמה, בית-דין הפוסק כדעת מרן ה"בית יוסף" ונוהג כמנהג ירושלם שאין קדושת שביעית בפירות גוי, יאשר שמוצרים שבפיקוחו הם "ללא חשש שביעית", אף כי דעת ה"חזון איש" (סי' כ ס"ק ז) ומנהג היישוב החדש הם, שחובה לנהוג קדושת שביעית בפירות גוי (ע"ע).

לקיטה

איסוף פרי, ובירק הוא הקובע את השתייכות הפירות לשנת מעשרות ולשביעית

מקור הדין ש"ירק בתר לקיטה" הוא בדרשת הפסוק "באספך מגרנך ומיקבך" (דברים טז, יג). רבי יוסי הגלילי אומר, מה גורן ויקב מיוחדים שגדלין על מי שנה שעברה (פירוש, שעיקר גידולם בא מכוח מי-גשמים של השנה הקודמת), ומתעשרין לשנה שעברה (כלומר אף שנלקטו אחרי ראש-השנה, הזמן הקובע בהם הוא שליש גידול בתבואה, וחנטה בפירות האילן), יצאו ירקות שגדלים על מי שנה הבאה (כלומר גדלים מיניקת הלחות המצויה כעת בקרקע) ומתעשרין לשנה הבאה (דהיינו שמתחייבים במעשרות לפי השנה שנלקטו בה — ראש-השנה יד ע"א, וראה שם גם את דעת רבי עקיבא בדרשת הפסוק).

להלכה נפסק שדין הירק לגבי מעשרות הוא: ליקט ירק ערב ראש-השנה עד שלא באה השמש, וחזר וליקט אחר שבאה השמש, אין תורמין מזה על זה, שזה חדש, וזה — ישן (רמב"ם הל' תרומות פ"ה הל' יא).

ולגבי שביעית, הירק בשעת לקיטתו (רמב"ם פ"ד הל' יב), כלומר ירק שגדל בשנה השישית, אך נלקט בשביעית, כל דיני קדושת שביעית חלים עליו.

ואולם לדעת התוספות (ראש-השנה יג ע"ב ד"ה אחר גמר פרי) הזמן הקובע אינו הלקיטה בפועל, אלא הזמן שבו הפרי ראוי ללקיטה, דהיינו כאשר הסתיימה הבשלת הפרי, וזהו גמר הפרי (ע"ע). וראה ע' אתרוג.

מאכל אדם ומאכל בהמה

פירות שביעית העומדים למאכל אדם והעומדים למאכל בהמה

מדברי התורה "והיתה שבת הארץ לכם לאכלה" (ויקרא כה, ו) עולה שפירות שביעית עומדים בראש ובראשונה לאכילת אדם, ומשום כך אין לנצלם לשימושים אחרים.

על-פי כלל זה נאמר במשנה (פ"ח, א) שאין לעשות ממאכל אדם מלוגמא (ע"ע) ואין להאכיל מאכל אדם לבהמה, אבל אם נכנסה בהמה לשדה והחלה לאכול מן הפירות הגדלים בו, אינו מחזירה (תוספתא פ"ה הל' יג). ויש כאן משום חילוק בין פירות תלושים למחוברים. התלושים, מכיוון שזכה בהם האדם, הרי הם ממונו עד מועד הביעור, ואסור להאכילם לבהמה, ואלו המחוברים, אם החלה לאכול בהם, אסור להחזירה, שנאמר (ויקרא כה, ז) "ולבהמתך ולחיה אשר בארצך, תהיה כל-תבואתה לאכל" ("חזון איש" סי' יד ס"ק ד). משום כך אסור לתת לקופים וכיו"ב בננות או אגוזי-אדמה שיש בהם קדושת שביעית. פירות שביעית ניתנו לאכילה ולשתייה ולסיכה ולהדלקת הנר ולצביעה (רמב"ם פ"ה הל' א), ועל כן מותר להפיק סממני צבע לאיפור וכדו' מזרעים או משורשים העומדים למאכל אדם (שם הל' ט).

פירות שביעית העומדים למאכל בהמה, כמו חציר, כשם שאפשר להאכילם לבהמה, כך מותר לעשות מהם מלוגמא לאדם, אבל לא לבהמה (משנת שביעית פ"ח, א).

לעיון נוסף: שו"ת מהרי"ט, ח"א סי' פג;
רש"ז אויערבך, "מעדני ארץ", תרומות פ"ב הל' ז אות ב והל' ח אות ג ד"ה אמנם נראה, הוצ' ביה"מ להלכה "מוריה", ירושלם התשל"ג.

מוסר שטרותיו לבית-דין

"...ומוסר שטרותיו לבית דין — אינן משמטין" (משנת שביעית פ"י, ב). הלכה זו מבוססת על דרשת הכתוב "ואשר יהיה לך את-אחיק

תשמט ידיך" (דברים טו, ג) — "ולא המוסר שטרותיו לבית דין" (ספרי שם), כלומר אח מאח אינו רשאי לגבות חובו, אבל בית-דין רשאי, ולכן המוסר שטרות-הלוואה לבית-דין, והם הגובים, אין החוב מושמט (ראה ב"ח טור חושן משפט סי' סז ס"ק יד).

לפי דברי הספרי (שם) דרשה זו היא ביסוד הפרוזבול שתיקן הלל, ותיקונו הוא בכך שאין גוף השטר צריך להימסר לבית-הדין, ודי בהודעה שהחובות נמסרו לבית-דין לגבייה.

יתרונותיה של תקנת הלל על דין התורה המאפשר גם הוא להימנע מהשמטת החוב — על-ידי מסירת שטר לבית-דין — הם: (א) אין הכול רוצים (מוכנים) למסור את שטרותיהם לבית-דין; (ב) לפעמים אין השטר מצוי בידי המלוה; (ג) פרוזבול מועיל גם למילווה בעל-פה (ר"ן גיטין לו ע"א ד"ה פסקא התקין הלל).

במסירת שטר-החוב לבית-דין אין קיימות ההגבלות של פרוזבול — אין צריך לבית-דין חשוב (ראה גיטין לו ע"ב) ולא נחוץ שללוה תהיה קרקע (ע"ע "כותבים פרוזבול על קרקע").

מחזיר חוב בשביעית

דין המחזיר הלוואה אחרי צאת השביעית

לזה הבא להחזיר את חובו אחרי שיצאה שביעית ונשמט חובו, יאמר לו המלוה "משמט אני!", ובדיבור זה קיים את מצוות שמיטת כספים, שנאמר (דברים טו, ב) "וזה דבר השמטה" — דיבור בעלמא. ואם למרות זאת אמר לו הלוח "אף-על-פי-כן!", כלומר אף-על-פי ששמטת את החוב, ברצוני להחזירו, יקבל ממנו, שהרי בדיבורו כבר קיים את מצוות שמיטה (משנת שביעית פ"י, ח ור"ש שם). ועל לזה זה נאמר במשנה "המחזיר חוב בשביעית, רוח חכמים נוחה ממנו" (שם שם, טו).

בעל "משנה ראשונה" מציין לכך שתי סיבות: (א) יש במעשה זה משום דירבון לבני-אדם להלוות חרף השמיטה, ולכן רוח-חכמים נוחה הימנו; (ב) מצוות שמיטת כספים עיקרה שהמלוה לא יגוש את הלוח, וכיון שוויתר על חובו, אין כאן עוד נגישה, כלומר תביעת ממון. ומצוה

על הלוה להחזיר חוב, כי "פריעת בעל-חוב — מצוה" (בבא-בתרא קעד ע"א).

מיני כיבוסים

צמחים המשמשים לכיבוס, לניקוי

כתב רמב"ם (פ"ה הל' י'): מיני כבוסים, כגון בורית ואוהל, קדושת שביעית חלה עליהם ומכבסים בהם, שנאמר "והיתה שבת הארץ לכם" — לכל צורכיכם. אבל אין מכבסים בפירות שביעית... שנאמר "והיתה שבת הארץ לכם לאכלה" — ולא לכביסה.

ה"כסף משנה" (שם) מסביר את ההבדל בין כיבוס במיני כיבוסים לבין שימוש בפירות שביעית העומדים לאכילה ולצורך כיבוס כך: בפירות אסור לכבס מכיון שאין הכיבוס נחשב לשימוש שהנאתו וביעורו שווים (ע"ע), ואלו לגבי מיני כיבוסים העומדים לכיבוס בלבד לא נאמר תנאי של הנאתו וביעורו שווים.

בעל "פאת השולחן" (פרק כד בית ישראל ס"ק מד) מפרש את דברי רמב"ם באופן אחר — במיני כיבוסים, מיד עם מהילתם במים מתחילה פעולת הניקוי, וההנאה (ניקוי הבגד) והביעור (כילוי החומר) הם אפוא שווים, ואלו פירות העומדים לאכילה, כגון יין, מיד עם השרייה הם מתקלקלים-פְּלִים, אבל פעולת הכיבוס מתרחשת רק אחרי ימים אחדים, כאשר הם נהפכים לחומר-כביסה (ראה רש"י בבא-קמא קב ע"א ד"ה יצאו).

לעיון נוסף: רא"י קרליץ, "חזון איש", שביעית סי' יג ס"ק ו"ז.

מכירת קרקע ארץ-ישראל לגוי — לא תחנם

האיסור למכור קרקע ארץ-ישראל לנכרי

חכמים דרשו איסור זה מן הנאמר "לא תחנם" (דברים ז, ב) — לא תתן להם חנייה בקרקע (עבודה-זרה כ ע"א). זהו האיסור דאורייתא, וחכמים גזרו אף על השכרת קרקע לגוי (שם ע"ב).

איסור זה הינו אחת הסיבות החשובות בהתנגדות להיתר המכירה (ע"ע) לעניין שביעית. הנצי"ב — רבי נפתלי צבי ברלין — כותב בספרו "משיב דבר" (סי' נ) כנגד ההיתר: "שברחו מהאיסור הקל, שמיטה שהוא איסור דרבנן, ופגעו באיסור לא תחנם שהוא מדאורייתא". משום כך פסק ה"חזון איש" שאין המכירה חלה, שהרי מוכרים את הקרקע לגוי על-ידי שליח, ואין שליח לדבר עבירה (ע"ע) (סי' כז ס"ק ז).

הפוסקים שהתירו את המכירה לגוי, הסתמכו בעיקר על תשובתו של ר' מרדכי רוביו בספרו "שמן המור", הדן להקל במכירת קרקע לגוי, אם אינה מכירה לעולם אלא לזמן קצוב, בפרט לישמעאלים שאינם עובדי עבודה זרה.

רבי נפתלי הרץ הלוי — מי שהיה רבה הראשי של יפו בראשית חידוש היישוב — ביקש לבצע מכירה לגוי בצורה שלא תהא אסורה משום "לא תחנם", בהסתמך על דברי הגמרא (ע"ז שם) "מוכרין להם אילן על מנת לקוץ" — וקוצץ, דברי רבי יהודה". בשטרי המכירה שערך, כתב כי הגוי קונה את האילנות על מנת לקוצצם, ואף אם לא קיים התחייבות זו — המכר אינו פוקע. היתר זה נועד לעצי-פרי בלבד, וגם אם יש בכוחו לפתור את בעיית איסור "לא תחנם", הוא טומן בחובו בעיות קשות נוספות, אשר חלקן מפורט בספר "הוראת שעה" לרבי יוסף צבי הלוי, חתנו של רבי נפתלי הרץ הלוי.

לעיון נוסף: רנצ"י ברלין, "העמק דבר", ויקרא כה, כג-כד;
ראי"ה קוק, "שבת הארץ", מבוא, סי' יב, יג;
רש"ז אויערבך, "מעדני ארץ" שביעית, פ"א;
רש"י זווין, "היתר המכירה", בתוך "לאור ההלכה";
ר"ב זולטי, "עיונים באיסור לא תחנם", בתוך "כרם ציון" — אוצר השביעית.

מלאכה שאינה צריכה לגופה

מלאכה אסורה שאין העושה אותה מתכוון
למטרתה הרגילה

לשיטת התוספות (גיטין מד ע"ב ד"ה נתקווצה), דין מלאכה שאינה צריכה לגופה בשבת שונה מזה שבשביעית. בשבת אסרה תורה עשיית

מלאכת מחשבת, כלומר איסור מלאכת שבת תלוי במחשבת עושה המלאכה ועל כן לא נאסרה מלאכה שאינה צריכה לגופה. דוגמא לדבר: המזרד זרדים בשדה חבירו ואין כוונתו ליפות או לתקן את הקרקע (שבת קג ע"א) — אינו עובר על איסור חרישה מדאורייתא. לעומת זאת בשביעית עיקר ציווי התורה הוא שהארץ תשובת ממלאכותיה (ע"ע שביתת הארץ), והרי שביתתה אינה תלויה בכוונת עושה המלאכה, ולכן מלאכה שאינה צריכה לגופה אסורה בשביעית. לדעת ר"ש אלישיב גם לפי שיטה זו הדברים אמורים רק באיסורי שביעית מדאורייתא אבל מלאכות האסורות מדרבנן לא אסרו חז"ל כשאנו מתכוון לתיקון הקרקע, אלא אם כן יש בדבר חשש מראית העין. ואלו "חזון איש" (סי' יט ס"ק ב) מסיק שכאשר האדם אינו מתכוון לתועלת השדה, אין מלאכתו נחשבת עבודת קרקע בשביעית, ואין בעשייתה איסור מן התורה.

לעיון נוסף: רא"י קרליץ, "חזון איש" סי' יט ס"ק יד, טו; רא"ד הכהן רייכמן, "דבר שאינו מתכוון בשביעית" בתוך "מוריה" כרך ד, יב; ר"ש אלישיב, "חפירה וכסוי בורות בשביעית", בתוך "מפרי הארץ" א, הוצאת ביהמ"ד להלכה בהתישבות ירושלם התש"מ.

מלאכות דאורייתא

מלאכות האסורות בשביעית מן התורה

איסורן של ארבע מלאכות בשביעית נאמר בתורה במפורש, והן — זריעה, זמירה, קצירה ובצירה, והעושה אחת מהן עובר על לא-תעשה ומבטל מצוות עשה של שביתת הארץ (ע"ע), ואם עבר במזיד ובהתראה — לוקה (רמב"ם פ"א הל' א"ב; הל' סנהדרין פרק יט הל' ד; לאוים קז-קי).

לדעת רוב הראשונים אסורה גם חרישה (ע"ע) מן התורה (ראה ר"ש משנת שביעית פ"ב, ב), ואלו מלאכת נטיעה (ע"ע) שנויה במחלוקת — האם נאסרה מן התורה, קל-וחומר מזמירה (ע"ע וראה גיטין נג ע"ב), או שמא אין דורשין מידה זו כאן (ראה רמב"ם פ"א הל' ד ור"ש שביעית פ"ב, ו בשם רבנו תם), וע"ע אבות מלאכה ותולדות בשביעית.

מלאכות דאורייתא אסורות גם כאשר אי־עשייתן תגרום לתמותת עצים (רמב"ם פ"א הל' י'), והן אסורות גם כאשר האדם עושה אותן שלא לצורך גופן — שלא כבשבת (גיטין מד ע"ב תוס' ד"ה שנתקווצה).

מלאכות דרבנן

מלאכות שחז"ל אסרו לעשותן בשביעית

במשנת שביעית (פ"ב, ב"ה) מנויות המלאכות שהותרו בתוספת שביעית (ע"ע) שלפני ראש־השנה, ומכאן שבשביעית עצמה הן אסורות, והן נאסרו מכיון שהן באות להשביח את הקרקע או את הצמחים (ע"ע אוקמי־אברויי). בין המלאכות הללו ישנן כאלה הדומות במידה רבה למלאכות דאורייתא. לדוגמה: חרישה, כלומר פילוח האדמה באמצעות מחרישה — דאורייתא, עידור, והוא הפיכת האדמה סביב העצים בעזרת מעדר — דרבנן ("חזון איש" סי' כא ס"ק טו). רוב מלאכות דרבנן הותרו במקום שקיים חשש לתמותת העצים, ובכלל חשש זה גם נזק ליבול (ראה "חזון איש" סי' כא ס"ק יד, וסי' יח סק"ד), וע"ע פסידא, ע' זמירה וע' מלאכה שאינה צריכה לגופה.

לעיון נוסף: ר"ק כהנא, "לוח עבודות", בתוך "מסכת שביעית — חקר ועיון" א, הוצ' המכון לחקר החקלאות על־פי התורה, חפץ חיים התשל"ב.

מלוגמא

תרופה או רטייה

השם מלוגמא ניתן על שם חיטים או תאנים שהאדם לועס במלוא לוגמיו כדי להניחן על מקום הפצע (רמב"ם, פירוש המשניות פ"ח, א). מן המלה "לאכלה" (ויקרא כה, ו) דרשו חז"ל שפירות שביעית עומדים דווקא לאכילה — ולא למלוגמא, ובירושלמי (פ"ז הל' א) דרשו "והיתה

שבת הארץ לכם" – ולא לחולים. משום כך אסור ליצר מפירות שביעית העומדים למאכל אדם תרופות ותכשירים למיניהם.

מפירות שאינם מיוחדים למאכל אדם, כגון מן הצומח המיועד לבהמה, מותר לעשות מלוגמא לצורך ריפוי בני-אדם, אבל לא לריפוי בעלי-חיים (משנת שביעית פ"ח, א).

מדברי ה"חזון איש" (סי' יג ס"ק ו"ז) משמע שאין קדושת שביעית חלה על "מיני מלוגמיות" דהיינו, תרופות המופקות מצמחי מרפא, (אבל ראה ר"ש סיריליאן, פ"ח הל' א, ופירוש "אמונת יוסף" לרח"י דינקלס שם).

לעיון נוסף: רי"י קניבסקי, "קהילות יעקב", זרעים, עמוד אחרון הערה ב, מהדורת שנת התשל"ז;

ר"ש וייזר ואחרים, "דיני קדושת שביעית ביבול שנת השמיטה", הוצ' ביה"מ להלכה בהתיישבות החקלאית, פרק ריפוי (עמ' 22).

מלוה את חבירו לעשר שנים

הלוואה לטווח ארוך, מעבר לשנת השמיטה

דין תורה שרק הלוואה העומדת להיגש, כלומר להיתבע, מושמטת בשביעית.

בדין הלוואה לעשר שנים, כלומר הלוואה שזמן פרעונה יחול אחרי שמיטה, מצינו מחלוקת בגמרא (מכות ג ע"א). יש אומרים שהלוואה כזו גם היא בבחינת "לא-יגש" (דברים טו, ב), דהיינו למרות שאין בעל החוב יכול לתובעה בשביעית, היא מושמטת מפני שסופה להיתבע, ויש סוברים שהואיל ובפועל אין נגישה בשביעית, אינה מושמטת.

ונחלקו בדבר ראשונים: ריב"א (ראה רא"ש מכות אות ג) פסק כדעה הראשונה, ורמז על כך ר' אליהו הזקן באזהרותיו "זמן עשר כי ילוונו – בחצי ימיו יעזבנו", אך רוב הראשונים (ראה רמב"ם שמיטה ויובל פ"ט הל' ט; רא"ש שם; שו"ע חושן משפט סי' סז, י) הכריעו כדעה האחרונה.

מלוה על המשכון

הלוואה שניתנה כנגד הפקדת משכון בידי המלוה — דינה לגבי שמיטת כספים

"המלוה על המשכון... אינן משמטין" (משנת שביעית פ"י, ב), והטעם, מכיוון ש"בעל חוב קונה משכון", כדברי ר' יצחק — כלומר המלוה המחזיק במשכון חייב באחריותו, ואם המשכון יאבד, יפסיד המלוה את כספו — נחשב החוב לגבוי זה מכבר, ולכן אין השביעית משמטתו (ראה רש"י גיטין לז ע"א ד"ה דקני).

לדעת שמואל (ירושלמי שביעית פ"י הל' ב) אין חשיבות לשווי המשכון, ואפילו מישכן מחט כנגד הלוואה גדולה, אין השביעית משמטת את ההלוואה כולה וכן פסק רא"ש (ראה שו"ע חושן משפט סי' סז, יב בשם יש אומרים, וראה שבועות מג ע"ב אמר שמואל וכו'), ואולם לדעת רמב"ם רק שווי המשכון אינו נשמט (הל' שמיטה ויובל פ"ט הל' יד, וראה "כסף משנה" שם).

ובאשר לקניין המלוה את המשכון, לדעת רוב הראשונים (ראה ר"ן גיטין לז ע"א) דינו של ר' יצחק, שבעל-חוב (כלומר המלוה) קונה משכון אינו אמור רק כאשר המשכון ניתן שלא בשעת ההלוואה (ראה בבא-מציעא פב ע"א וראה שם רש"י ד"ה אימור וכו'), אלא הוא קונה גם כאשר המשכון ניתן בשעת ההלוואה, ולפיכך בין שניתן המשכון בשעת ההלוואה ובין שניתן לאחריה, אין שביעית משמטתה.

מנחת העומר בשביעית

דין מנחת העומר לבוא מתבואה חדשה (ויקרא כג, ט"ד), ובשמיטה היה אפוא קרבן העומר צריך לבוא מספיחי תבואה שגדלה בשביעית. לצורך העומר צריך היה להתיר שריפת קומץ מתבואת העומר הקדושה בקדושת שביעית על גבי המזבח, חרף איסור הפסד פירות שביעית (ע"ע), ראה מנחות פד ע"א.

בשנת שמיטה היו בית-דין שוכרין שומרים לשמור על הספיחים המיועדים למנחת העומר, "ואותן המעות שנותנים להם בשכרם (מתרומת הלשכה) הוא כאלו קונים בו העומר ושתי הלחם" (משנת שקלים פ"ד, א ופירוש רמב"ם שם). התוספות (מנחות פד ע"א ד"ה שומרי ספיחים) מסבירים שתפקיד השומרים לא היה למנוע בכוח מן הציבור לקטוף את התבואה שהתורה הפקירתה, אלא להודיע לכול שהתבואה מיועדת למנחת העומר, ומתוך כך יהיו פורשים ממנה מרצונם.

ועוד היו בית-הדין שוכרים פועלים לקצור את העומר בזמנו. לא מצאו בית-דין ספיחי תבואה בארץ-ישראל, היו מביאים מסוריא; לא נמצאה תבואה הראויה לעומר שם, מותר לזרוע תבואה לצורך העומר בארץ-ישראל. מנחת-עומר כזו אמנם היתה קרבה על גבי המזבח, אך לא היתה נאכלת לכהנים, הואיל והבאתה היתה כרוכה בדחיית איסור זריעה בשמיטה (ירושלמי שקלים פ"ד הל' א, וראה מאירי שם), וע"ע "בחריש ובקציר תשבת".

לעיון נוסף: רש"ז אויערבך, "מעדני ארץ", שביעית סי' ה; רש"י זוין, "שבועות ושבועית", בתוך "לאור ההלכה"; ר"ב זולטי, "משנת יעבץ", או"ח סי' כח.

מסייע לדבר עבירה

"ולפני עור לא תתן מכשל" (ויקרא יט, יד), והכוונה בזה שמי שעיוורו אותו התאווה והדעות הרעות, אל תעזרנו ואל תוסיף להתעותו. ולפיכך אסור לסייע לעבריינים בעשיית עבירות (רמב"ם בפירושו למשנת שביעית פ"ה, ו).

משום האיסור לסייע לדבר עבירה נאסר להגיש עזרה לחשוד (ע"ע) כאשר ידוע, או הוא אומר בפירוש, שהעזרה דרושה לו לעבירת שביעית שלו (משנת שביעית פ"ה, ח). וגם כאשר החשוד לא פירש את כוונתו, אסור למכור לו מחרישה וכל כליה — העול והמזרה והדקר — כולם כלים המיועדים לחרישה (שם שם, ו).

הכלל הוא "כל שמלאכתו מיוחדת לעבירה — אסור, לאיסור ולהיתר — מותר" (שם).

דוגמה לכלי שמותר למוכרו לחשוד, הוא מגל קציר, ונחלקו ראשונים בסיבת הדבר. לפי רמב"ם (פ"ח הל' ג) אנו תולים שהחשוד זקוק למגל כדי לקצור באופן המותר בשביעית, כלומר כמות קטנה לצורכי ביתו, ואלו לפי ר"ש (שם) תולים בכך שבכלי זה תיעשנה עבודות ביתיות שאינן קשורות למלאכת קצירה.

כאשר החשוד הינו שכן או חבר קרוב, הקלו חז"ל עוד יותר – משום "דרכי שלום", והתירו לאשה להשאיל לחבירתה נפה וכברה, אף-על-פי שידוע, שברשותה תבואת שביעית האסורה, ומסתבר שהיא שואלת את הכלי לשם ניפוייה (משנת שביעית פ"ה, ט). ותולים בכך שהיא צריכה לנפה לספור מעות או לנפות חול (ר"ש שם).

הסיבה שהקילו חכמים באיסורי לפני עור לא תתן מכשול, ומסייע לדבר עבירה, והתירו לתלות אפילו בדברים רחוקים – "משום דאם באנו להחמיר בספיקות – נעשה מכשול, שנמנע חסד ודרכי חיים ושלום מעצמנו ומהם, והם רק עמי הארץ, וחייבים אנחנו להחיותם ולהטיב עמם, וכל שכן שלא להרבות שנאה ותחרות בינינו ובינם, ועוברים על לא תשנא את אחיך... ועוד כמה לאווים שאין איסורן קל מאיסור זה של שביעית, שאנו באים להציל אותם ממנו. ולכן שקלו חז"ל והכריעו לאסור למכור להם בזמן שהוא ודאי לעבירה, ולהתיר בספק" ("חזון איש" סי' יב ס"ק ט).

מצוות "הקהל"

"מצוות עשה להקהיל כל ישראל, אנשים נשים וטף, בכל מוצאי שמיטה בעלותם לרגל, ולקרות באזניהם מן התורה פרשיות שהן מזרזות אותם במצוות ומחזקות ידיהם בדת האמת, שנאמר "וכו' (רמב"ם הל' חגיגה פ"ג הל' א).

לקיום מצוה זו היו מתאספים כל העם בעזרת בית-המקדש ביום השני של חג הסוכות, והמלך היה קורא לפנייהם פרשיות מספר דברים. לפני הקריאה היה המלך מברך על התורה, וכן היה מברך אחריה ומוסיף שבע ברכות שנתקנו לאומן רק במצוות "הקהל", וראה פרטי המצוה ברמב"ם הל' חגיגה פ"ג ובספר "החינוך" מצוה תריב.

אף-על-פי שמצוות הקהל היא מצוות עשה שהזמן גרמא, חייבים בה גם נשים וטף, כמפורש בתורה. "נשים באות לשמוע, טף למה באין? ליתן שכר למביאיהן" (חגיגה ג ע"א).

בזמן הזה שאין לנו מלך (ראה "מנחת חינוך" מצוה תריב), בית-המקדש חרב ואין רוב ישראל שרויים על אדמתם, אין מצוות הקהל נוהגת.

לעיון נוסף: רא"י קרליץ (חזו"א), "קובץ אגרות" ח"א, איגרת רי;
רש"י זווין, "הקהל", בתוך "לאור ההלכה";
ר"ב זולטי, "משנת יעבץ", או"ח סי' מג;
"הקהל" — מקורות ופרקי הדרכה למורה", ספריית המורה הדתי, אגף החינוך
הדתי, ירושלם התשל"ט.

נביטה

ראשית התפתחותו של זרע הצמח, כשהוא יוצא מן
האדמה

ר"ש (פ"ט, א) ורמב"ן (ויקרא כה, ה) חידשו שאיסור ספיחים (ע"ע)
אינו חל כלל על ירק שנבט לפני שביעית, אף-על-פי שקדושת שביעית
חלה עליו כיוון שלקיטתו תהיה בשביעית. לדעתם אין איסור ספיחים
חל עליו אלא אם אמנם נבט בשביעית, ושלא כרמב"ם, שלדעתו חל
עליו איסור ספיחים מכל מקום, יחד עם קדושת שביעית — על-פי זמן
לקיטתו (פ"ד הל' יב).

ה"חזון איש" (סי' ט"ז) פסק כדעת ר"ש ורמב"ן, ועל-פי הכרעתו זו
מתפרסמים לקראת שביעית "לוחות תאריכים" (ע"ע) שבהם מצוינים:
(א) הזמנים שבהם חלה קדושת שביעית על סוגי הירק השונים (לקיטה);
(ב) הזמנים שהחל בהם יש לחשוש שהירקות נאסרו משום איסור
ספיחים (נביטה בשביעית), וע"ע ירק.

לעיון נוסף: רש"ז אוערבך, "מנחת שלמה", סי' מט, נ.

נטיעה, הברכה, הרכבה

נטיעה — קביעת שתיל או ייחור (ענף שניטל מעץ מבוגר) באדמה כדי שיגדל; הברכה — כפיפת זמורה המחוברת לגפן-האם וכיסוי חלקה האמצעי באדמה כדי שתכה שורשים ותצמח לגפן חדשה, והיא דרך נטיעה ייחודית לגפן; הרכבה — חיבור ענף עץ-פרי ממין מסוים בעץ מאותו המין

נטיעה, הברכה והרכבה דרכים שונות לשתילת עצים הן, וכולן אסורות מן התורה בשביעית (ר"ש שביעית פ"א, א ופ"ב, ו; "חזון איש" סי' יז, ס"ק כ), ויש אומרים שאיסורן מדברי חכמים בלבד (ר"ש שם בדעת רבנו תם ו"פאת השולחן" סי' כ ס"ק ד בדעת רמב"ם).

חכמינו ז"ל אסרו לבצע כל אופני נטיעות אלה גם ארבעים-וארבעה יום לפני ראש-השנה של שביעית אפילו בזמן הזה כשבטלה תוספת שביעית (ע"ע) (משנת שביעית פ"ב, ו; ראש-השנה י ע"ב).

הקדמת איסור הנטיעה בארבעים-וארבעה יום נובעת מן ההלכה שהעץ זקוק לפרק זמן זה כדי שהשנה המסתיימת בערב ראש-השנה, תיחשב לו לשנה ראשונה לנטיעתו לעניין ערלה (ארבעה-עשר יום כדי להיקלט ולהיאחז באדמה, ועוד שלושים יום כפרק זמן מינימאלי כדי שייחשבו לו לשנה), ולפיכך הנוטע תוך ארבעים-וארבעה יום לפני ראש-השנה של שביעית תיחשב לו שנת השמיטה כשנת הנטיעה הראשונה והוא עלול אפוא להיחשד שנטע בה.

העובר על גזירת חז"ל זו ונטע או הבריך או הרכיב בזמן האסור, חייב לעקור את נטיעתו (משנת שביעית שם; רמב"ם הל' שמיטה ויובל פ"ג הל' יא) כשם שחייב לעקור את נטיעתו מי שנטע בשביעית עצמה, בין אם נטע במזיד בין אם נטע בשוגג (גיטין נג ע"ב-נד ע"א; רמב"ם שם פ"א הל' יב).

אולם שתיל שצמח בתוך עציץ נקוב (ע"ע), שלא נותק מן האדמה, מותר לשתול אותו באדמה עם גוש העפר המחובר לשורשיו, עד ערב ראש-השנה של שביעית, וגזירת "ארבעים-וארבעה הימים" של חז"ל אינה חלה עליו, שהרי בנטיעה בגוש אין מתחיל מניין שנות הערלה

מחדש אלא נמשך ממועד הזריעה או השתילה בתוך העציץ (שו"ע יורה דעה סי' רצד, יט; "חזון איש", ערלה סי' ב ס"ק י). ואם השתיל צמח בעציץ מנותק מן האדמה, מותר לטעת אותו עם גוש העפר המחובר לשורשיו עד שלושים יום לפני ראש-השנה של שביעית, ואין צריך לארבעה-עשר ימי הקליטה, כי כבר השריש בתוך העציץ, ואינו נזקק אפוא לזמן קליטה; ואולם שלושים יום להיחשב לשנה צריכים גם לשתיל זה, מכיוון שהעציץ היה מנותק מן הקרקע, ומניין שנות הערלה שלו מתחיל עם הכנסתו באדמת השדה (ראה "חזון איש", ערלה סי' ב ס"ק יג ודיני ערלה אות לב).

לעיון נוסף: רש"ז אויערבך, "מנחת שלמה", סי' מח.

נעבד

דין פירות שגדלו בשדה שלא נמנעו מלעבדה במלאכות האסורות בשביעית

היתר אכילת פירותיה של שדה שנעבדה באיסור, שנוי במחלוקת תנאים: "שדה שנטיבה (נחרשה שתי פעמים, ירושלמי שביעית פ"ד הל' ב, ויש מפרשים נזדבלה, רש"י גיטין מד ע"ב ד"ה נטיבה) בית שמאי אומרים — אין אוכלין פירותיה בשביעית, ובית הלל אומרים — אוכלין (משנת שביעית פ"ד, ב), ורמב"ם (פ"ד הל' א והל' טו) פסק כדעת בית הלל. עם זאת כתבו ראשונים רבים (ראה למשל רמב"ן יבמות קכב ע"א) שעץ שנעשתה בו מלאכת אברויי (ע"ע) פירותיו אסורים באכילה. לשיטתם המשנה עוסקת דווקא בחרישה, מלאכה שאינה מטיבה ישירות את גוף העץ או את פירותיו (שו"ת "דברי יואל" סי' צז). כדעה זו פסק רידב"ז (ראה הקדמה ל"בית רידב"ז", ד"ה וזאת לכם) וכן הורה בית-דין-צדק של ירושלם בשנת העת"ר (1910), ראה כרוז בס' "בית רידב"ז" על "פאת השולחן" (דף לד ע"ד).

"חזון איש" כתב בספרו (סי' י ס"ק ו) שמעיקר הדין אפשר להקל ולאכול פירות שמור (ע"ע) ונעבד, אך בפסקי הדינים "סדר שביעית" (שם סי' כו) שפירסם הלכה למעשה לקראת שנת השמיטה התרח"ץ, הורה להימנע מקניית פירות אלה, מכיוון שלמעשה לא היתה אז דרך להנות

מהם בלי לעבור על איסור סחורה וקנס לחשוד (ע"ע), משום כך, שומרי שמיטה על-פי שיטת ה"חזון איש" נזהרים לכתחילה לקנות דווקא בחנות שמיטה (ע"ע).

לעיון נוסף: ר"י טיטלבוים, שו"ת "דברי יואל" ח"א, יו"ד סי' צו, צז;
מכתב תלמיד ה"חזון איש", "דיני קדושת שביעית ביבול שנת השמיטה", בתוך
"דפי הלכה", הוצ' ביהמ"ד להלכה בהתיישבות, עמ' 48;
ר"י לוי ור"א כרמל, מסכת שביעית עם פירוש "קב ונקי", הוצ' פלדהיים, ירושלם
התשל"ט, פ"ח הערה כז;
ר"י ליברמן, שו"ת "משנת יוסף", סי' יט;
ר"ק כהנא, "חקר ועיון" ח"ד, "עבר וזרע" (עמ' לג), הוצאת המכון לחקר החקלאות
ע"פ התורה.

נר חנוכה

הדלקתו בשמן שביעית

כתב רידב"ז (בהגהתו על "פאת השולחן" פ"ה הל' ט) "אסור להדליק שמן של שביעית לנר חנוכה, דאסור להשתמש לאורה". כוונת דבריו, כיון שבהדלקה זו מבוער השמן ללא אפשרות ליהנות ממנו, הדבר אסור משום הפסד פירות שביעית (ע"ע).

חשש נוסף שיש בדבר, הוא שהשמן הנותר בחנוכה, מוקצה למצוותו (שו"ע אורח חיים סי' תרעז, ד) ויוצא אפוא שבקיום מצוות חנוכה בשמן של שביעית מופקע השמן משימושו הרגיל, וגם בכך יש משום הפסד.

על איסור זה חלק רש"ז אויערבך ("מנחת שלמה" סי' מב). לדעתו, כשם שמותר לאדם להשתמש בשמן של שביעית כדי להאיר סביב חנותו לצורכי פרסומת, כך מותרת גם הדלקת נר חנוכה בשמן של שביעית ל"פירסומי ניסא".

כדי לסלק את החשש השני יש להתנות מראש שרק השמן, שידלק למצוות חנוכה, הוא המוקצה לה, ושאר השמן לא יוקצה למצוה (ראה "משנה ברורה" סי' תרעב ס"ק ז).

לעיון נוסף: ר"ש ווזנר, שו"ת "שבט הלוי", או"ח סי' קפד;
ר"י ליברמן, שו"ת "משנת יוסף", סי' כו.

סוחרי שביעית

בני-אדם הנושאים ונותנים בפירות שביעית לעשות בהם רווחים

סוחרי שביעית הנוהגים לאסוף פירות שביעית ולמוכרם, עוברים בכך על איסור התורה "לאכלה" — ולא לסחורה (עבודה זרה סב ע"א; סנהדרין כו ע"א, רש"י ד"ה ואזלי), וע"ע סחורה בפירות שביעית. במשנה (סנהדרין פ"ג, ג) נמנים סוחרי שביעית עם הפסולים לדון ולהעיד. לפי רש"י (סנהדרין כד ע"ב ד"ה סוחרי שביעית) פסולם הוא "הואיל וחימוד ממון מעבירו על דברי תורה, הווה ליה כרשע דחמס, ופסול לדון ולהעיד, שנוטה אחרי הבצע". לדעת רמב"ם (הל' עדות פ"י הל' ד) סוחרי שביעית שבמשנה הם אנשים ה"יושבים בטלים כל שני שבוע, וכיון שבאה שביעית, פושטים ידיהם ומתחילים לישא וליתן בפירות" וכו'. חזקתם של בטלנים אלה שאוספים פירות שביעית ועושים בהם סחורה (וראה מאירי סנהדרין כד ע"ב). פסולם של כל המנויים ברמב"ם — משום גזל ואבק גזל, וראה "כסף משנה" שם. סוחר שביעית הרוצה לחזור בתשובה, חייב להוכיח במעשים שאמנם חזר מדרכו הרעה — "ולא חזרת דברים בלבד, אלא כותב: אני פלוני בן פלוני כנסתי מאתים זוז מפירות שביעית, והרי הם נתונים במתנה לעניים" (רמב"ם שם פרק יב הל' ח). וע"ע אוספי שביעית.

לעיון נוסף: ירושלמי שביעית פ"ז הל' ה ומפרשים שם.

סוריא

חבל ארץ לצפונה של ארץ-ישראל ובו נוהגות המצוות התלויות בארץ באופן חלקי

עזרא הסופר, בעלותו לארץ, לא כבש את סוריא ולא קידשה בקדושתה של ארץ-ישראל. מעיקר הדין סוריא פטורה אפוא ממצוות שמיטה, בימי בית שני ובזמן הזה. ואולם בגלל קירבתה הגיאוגרפית של

סוריא לארץ-ישראל חששו חז"ל שאם יעזבו רבים את ארץ הקודש ויעברו לסוריא בשנת השמיטה, כדי להפטר מחובת שמירתה, לא יחזרו ארצה אלא ישתקעו בסוריא באופן קבוע. והרי ההשתקעות בה אסורה בשל איסור היציאה-הירידה מן הארץ, שכן לא נתקדשה מעולם בקדושת ארץ-ישראל, ואף כיבושה הראשון (בזמן דוד המלך, כיבוש שנחשב ל"כיבוש יחיד", ע"ע) נתבטל בעקבות חורבן הבית והגלות שבאה אחריו (ע"פ ירושלמי שביעית פ"ו הל' ב ומפרשי משנת שביעית פ"ו, ב; וראה "חזון איש" סי' ג ס"ק כא).

כדי למנוע את הירידה מן הארץ אסרו חז"ל עשיית מלאכה במחובר בשביעית בסוריא, אבל לא אסרו לעשות בה עבודות בתלוש, דהיינו נאסרו כל המלאכות בקרקע וכן המלאכות הנעשות בפירות כאשר הם מחוברים, כגון קצירה ובצירה, אבל המלאכות שמטרתן תיקון הפירות והכנתם לאכילה שנעשות אחרי האיסוף, כמו זריית התבואה ודישתה או דריכת ענבים ליין — לא אסרו (משנת שביעית פ"ו, ב).

דינם של פירות סוריא לעניין קדושת שביעית לא הובהר במשנה. ה"חזון איש" (שם) מסיק לחיוב, וממילא אף מחייב את פירות סוריא בביעור (אמנם לדעתו ר"ש ורמב"ן סוברים שבדיעבד, אם לא ביעור הפירות, אין הם נאסרים באכילה).

לא נגזרה בסוריא גזירת ספיחין, ולכן כל הצמחים העולים מאליהם מותרים שם באכילה בשביעית (רמב"ם פ"ד הל' כח).

חובת שמירת שביעית בסוריא מוטלת רק על שדות השייכים ליהודים. שדה השייך לגוי, בעלות הגוי מפקיעה דין שביעית ממנו ומותר ליהודי לעבוד בשדה זה בשביעית (עיין מאירי סנהדרין כו ע"א) ואין דיני שביעית חלים על פירותיו (וע"ע אין קנין לגוי).

רמת הגולן כלולה ב**כיבוש עולי בבל** (ע"ע) והקולות הנוהגות לגבי סוריא לא נאמרו כלפיה (שו"ת "משנת יוסף" סי' נ).

לעיון נוסף: רמב"ם פירוש המשניות דמאי פ"ו, יא;
 ר"ח הלוי, חידושים על הש"ס, גיטין מז;
 רש"ז אויערבך, "מעדני ארץ", תרומות, הוצ' ביה"מ הלכה מוריה, ירושלם
 התשל"ג, פ"א הל' ד;
 רש"ז אויערבך, "מעדני ארץ", שביעית, הוצ' בי"מ הלכה מוריה, ירושלם
 התשל"ב, סי' ח.

סחורה בפירות שביעית

האיסור לסחור בפירות שביעית

"והיתה שבת הארץ לכם לאכלה" (ויקרא כה, ו), ודרשו חז"ל (עבודה זרה סב ע"א), "לאכלה" — ולא לסחורה. איסור זה הוא "לאו הבא מכלל עשה". ורמב"ן בהוספותיו לס' המצוות לרמב"ם אף מנה אותו במניין מצוות עשה (מ"ע ג; ודעת רמב"ם עיין ב"מגילת אסתר", שם), ורק משום שאין האיסור מפורש בתורה, הוא נקרא בלשון חז"ל "אבק שביעית" (ע"ע).

במהות איסור סחורה נחלקו ראשונים. ר"ש (פ"ז, ג) והתוספות (סוכה לט ע"א ד"ה וליתב) סוברים שבכלל איסור זה (א) לקיטה מן השדה על מנת למכור; (ב) קניית כמויות גדולות במקום הזול, כדי למכור אותן במקום אחר ביוקר (ראה תוס' עבודה זרה סב ע"א ד"ה נמצא). אבל הלוקט וחבירו מוכר עבורו או שקטף פירות כדי לאוכלם, ומוכר את הנותר — אין במכירה זו משום איסור סחורה, מכיוון שהיא לא נעשית בדרך המסחר הרגיל ("ערוך השולחן העתיד" סי' כה, ז). אמנם הלקיטה עצמה אסורה באם היא נעשת כדרך הקוצרים, ע"ע קצירה.

לדעת הרב יהוסף (הובא "במלאכת שלמה" פ"ז, ג) והגר"א ("שנות אליהו" שם) אין מסחר אלא קנייה ומכירה. אך הלוקט משדה הפקר ומוכר, אינו נחשב לסוחר בפירות שביעית.

בכלל איסור סחורה גם פריעת חוב בפירות שביעית (רמב"ם פ"ו הל' י) וצביעה בצבע הקדוש בקדושת שביעית תמורת שכר (שם הל' ב), וראה ע' שכר-טירחה.

גם באופני המכירה המותרים גזרו חז"ל שלא ייעשו בדרך המסחר המקובלת בשנים הרגילות, ולכן אין למכור פירות שביעית במידה, במשקל ובמניין, אין לארוז את הפירות באריזת-שיווק (משנת שביעית פ"ח, ג) ואין למכור אותם בשוק או במקום שרגילים למכור, אלא בבית, בסימטא או בחצר (ר"ש פ"ז, ד"ה ירושלמי; "חזון איש" סי' כו סדר שביעית).

העוסק במסחר בפירות שביעית באופן קבוע, קרוי סוחר שביעית (ע"ע), והוא פסול לעדות (סנהדרין כד ע"ב; רמב"ם הל' עדות פ"י הל' ד). וע"ע הבלעה וע' הקפה.

לעיון נוסף: ר"ב זולטי, "איסור סחורה בפירות שביעית", בתוך "מפרי הארץ" א, הוצ' ביהמ"ד להלכה בהתישבות; ר"ק כהנא, "המקדש אשה בפירות שביעית", בתוך "חקר ועיון" ח"ד (עמ' פח).

סמדר

השלב הראשוני בהתפתחות הענב

בזיהוי ה"סמדר" נחלקו ראשונים. רש"י (ברכות לו ע"ב ד"ה סמדר) מפרש שהכוונה לשלב שאחרי נשירת עלי-הפרח, כאשר כל גרגיר ענבים נראה בפני עצמו (וראה רש"י במדבר יז, כג ד"ה ציץ). רמב"ם (פירוש המשניות ערלה פ"א, ז) מזהה את הסמדר עם ניצני הגפן, והכוונה ל"הפרח שממנו יהיה הפרי".

בשיר השירים מתואר הסמדר פעמים מספר, ולפי רמב"ם יהיה פירוש "פתח הסמדר" (ז, יג) — נפתח העטיף סביב הפרח, ואז "והגפנים סמדר נתנו ריח" (ב, יג) — עטיפת הפרח נושרת והפרח מפיץ את ריחו. לדעתם של רש"י (ראש-השנה טו ע"ב ד"ה אפילו כזית), תוספות (סוכה לט ע"ב סוד"ה לשביעית) ומאירי (ראש-השנה ב ע"א) שחנטה (ע"ע) היא יציאת הפרי, הרי שסמדר בענבים כחנטה ביתר הפירות (וראה ר"י קורקוס לרמב"ם תחילת הל' מעשר שני).

לעיון נוסף: "כרם ציץ" הל' ערלה, הוצ' מדרש בני ציון, ירושלם התשמ"ג, (פרק יד סע' א-ב);

"אנציקלופדיה תלמודית" כרך טז, ע' חנטה;
י' פליקס, "תלמוד ירושלמי מס' שביעית", הוצ' צור-אבות, ירושלם התשמ"מ (עמ' 281 ועמ' 295).

ספיחים

צמחים העולים מאליהם, מתוך זרעים שנשרו בעונה הקודמת

חכמינו ז"ל אסרו לשימוש רגיל, כלומר ירקות — באכילה, בשמים — בהרחחה, וכדומה, כל ירק שנבט והבשיל בשביעית, וכן גרגרים

(תבואה וקטניות, דהיינו גידולים שמגדלים אותם לשם אכילת זרעיהם, כגון חיטה, תירס ואפונה) שהגיעו לשליש גודל הגרגרים אחרי ראש השנה של שביעית. חובה לעוקרם ולהניחם במקומם כדי שיירקבו מאליהם ("חזון איש" סי' ט ס"ק ו).

איסור זה הוא מדרבנן (רמב"ם פ"ד הל' א"ב), כדעת חכמים בתורת כהנים (ויקרא כה, ה וראה "שנות אליהו", משנת שביעית פ"ט, א). הטעם לגזירת חז"ל זו הוא — מפני עוברי עבירה, שלא יהיו זורעים בשביעית בסתר, ויאמרו ספיחים הם, לפיכך אסרו כל הספיחים הצומחים בשביעית (רמב"ם שם).

גזירת ספיחין אינה חלה על ספיחים שגדלו בארבעה שדות (ע"ע) ובשדה גוי (ע"ע), וגם לא על ירקות הזולים (ע"ע), וע"ע פירות גוי. השלב שבו נאסרים הגידולים באיסור ספיחים, הוא: בגרגרים (תבואה וקטניות) — אם הגיעם לשליש גודל הגרגר (הוא עונת המעשרות שלהם, ע"ע) מראש השנה ואילך (רמב"ם פ"ד ט, יג); בירקות — לפי רמב"ם (שם, יא"ב) — גם אם נבטו לפני ראש השנה, לפי הלקיטה, ואולם נוהגים כדעת ר"ש (פ"ט, א) ורמב"ן (ויקרא כה, ה) שאם נבטו לפני ראש השנה, אין בהם איסור ספיחין.

גידולים שאין בהם קדושת שביעית (כגון פרחים שאינם עומדים לריח), יש פוסקים שגם איסור ספיחין אין בהם ("מעדני ארץ", פ"ג, ט). לדעת ר"ש סירליאו (פ"ט, הל' ז) גידולים העומדים רק למאכל בהמה אין בהם איסור ספיחין, אך ה"חזון איש" חלק על כך ופסק שיש איסור ספיחים במאכל בהמה (סי' ט ס"ק יז). וע"ע קטניות, ע' ירק, ע' נביטה, ע' לקיטה, ע' שליש גידול, וע' שלש ארצות לשביעית.

לעיון נוסף: מאירי, פסחים נא ע"ב;

חידושי הר"ן, פסחים נא ע"ב;

ר"י ליברמן, שו"ת "משנת יוסף", סי' יא.

עבר-הירדן

ארץ-ישראל שמעבר הירדן מזרחה

זיהויה ודינה בשביעית

ארץ עבר-הירדן שנכבשה על-ידי משה וכל ישראל, נתקדשה

בקדושת ארץ-ישראל עם השלמת כיבוש הארץ, ועד גלות שנים וחצי השבטים נהגו בה כל המצוות התלויות בארץ מן התורה (ר"ש משנץ, ספרא תחילת פר' בהר, וראה ערכין לב ע"ב).

דינה לאחר עליית עזרא שנוי במחלוקת ראשונים.

מדברי המשנה (פ"ט, ב), "שלוש ארצות לביעור — יהודה, עבר הירדן וגליל", הסיק רבנו תם (יבמות טז ע"א תוס' ד"ה עמון ומואב) שחלק מן עבר-הירדן נכבש על-ידי עולי בבל, שהרי נתחייבו בביעור (עיין תוס' ר"ע איגר שם אות מב), ואולם רמב"ם בפירוש המשניות ובעל ה"כפתור ופרח" (פרק מח) (וכן כתב ר"ע מברטנורא בפירושו למשנה שם) פירשו שכוונת המשנה היא לאזור מסוים בעבר-הירדן המערבי, שבו כלולים שפלת לוד ובית חורון, עד הים (התיכון).

רמב"ם (פ"ד הל' כח) פוסק ששביעית נוהגת בעבר-הירדן מדרבנן, ולא נגזרה בו גזירת ספיחים, אבל דעתו באשר לשאלות האם עבר-הירדן המזרחי נכבש על-ידי עולי בבל, והאם הוא חייב בביעור, אינה נאמרת מפורשות (עיין במפרשי הרמב"ם, וראה "תפארת ישראל" שביעית פ"ט אות ט"ו "חזון איש" סי' ג ס"ק כ"ה וס"ק כ"ט).

לעיון נוסף: הגר"א; פירוש על ירושלמי פ"ט, ב, מהדורת ר"ק כהנא, הוצאת

המכון לחקר החקלאות ע"פ התורה ירושלם התש"מ.

חיד"א, "ברכי יוסף", או"ח סי' תפט;

ר"י קניבסקי, "קהילות יעקב", שביעית, סי' ה;

ר"ב זולטי, "משנת יעבץ", יו"ד סי' כו.

עונת המעשרות

פרק הבשלה הקובע את השתייכות הפרי לחיוב תרומות ומעשרות

אין הפירות חייבים בתרומות ומעשרות אלא אם כן הגיעו לשלב מסוים בהבשלתם שקראו חכמים "עונת המעשרות". "עונת המעשרות" היא השלב שבו הפרי ראוי לאכילה, שנאמר "מזרע הארץ מפרי הארץ" (ויקרא כז, ל) — עד שיגדל ויעשה פרי ("החינוך" מצוה שצה). חכמים קבעו סימנים, כגון: ענבים — משיראה החרצן מבחוץ; אפרסקין — משיטילו גידים אדומים (משנת מעשרות פ"א, א"ב).

לדעת רמב"ם (הל' מעשר שני פ"א הל' ב"ג) עונת המעשרות היא שלב חנטת הפרי (ע"ע, וראה ראב"ע שיר השירים ב, יג) ועל פיה נקבעת השתייכות הפרי לשנת מעשר שני או שנת מעשר עני, והשתייכותו לשנת שמיטה. פרי שהגיע לעונת המעשרות בשביעית, קדוש בקדושת שביעית, הגיע לעונת המעשרות בשישית, אף-על-פי שנגמר שביעית, אין לו שום דין שביעית (רמב"ם פ"ד הל' ט). פירות שביעית שלא הגיעו עדיין ל"עונת המעשרות", אינם ראויים לאכילה ולכן אסור לקוטפם, מכיון שיש בזה הפסד פירות שביעית (ע"ע). וראה ע' קציצת עץ-פרי, ע' בנות שוח, וע' שליש גידול.

לעיון נוסף: רא"י קרליץ, "חזון איש", שביעית, סי' ז ס"ק יב.

עיבור השנה בשביעית

בגמרא סנהדרין (יב ע"א) נאמר שאין מעברים את השנה בשביעית, והטעם — כדי שלא להאריך את זמן איסור עבודת הקרקע בשביעית (רש"י שם ד"ה לא בשביעית).

טעם אחר כתב רמב"ם (הל' קידוש החודש פ"ד הל' טו): אם תעובר השנה, יתוסף חודש שבו יוכלו העם ללקוט את ספיחי שביעית המופקרים, ויהיה חשש שכל השדות יבחו, ולא תישאר תבואה כדי הקרבת מנחת העומר וקרבן שתי הלחם. ורמב"ם (שם הל' טז) חילק מסברה שאין מעברים בשביעית רק כאשר העיבור צריך להיעשות לצורך תיקון הדרכים והגשרים בשביל עולי הרגל, אבל אם היתה השנה ראויה להתעבר מפני התקופה (של ניסן, שהתאחרה), מפני האביב (התבואה לא ביכרה) או מפני פירות האילן (שהתאחרה הבשלתם), כי אז מעברים את השנה גם בשביעית.

עיבור השנה במוצאי שביעית שנוי במחלוקת (סנהדרין שם), לפי תנא קמא אין מעברים, לפי בית רבן גמליאל — מעברים, וכן נפסק להלכה (מאירי שם, וכן דעת רמב"ם שלא הזכיר, שאין מעברים).

למעשה רגילים היו בית-דין לעבר את השנה בשישית כדי להוסיף לה חודש לעבודת שדה וכרם (סנהדרין שם, ורש"י ד"ה בערב שביעית).

בזמננו נקבע עיבור השנים על-פי חשבון קבוע, והכול מודים שמעברים גם את השנה-השביעית.

לעיון נוסף: ר"ב זולטי, "עיבור השנה בשביעית", בתוך "מוריה" כרך ד, ה'ז.

עם-הארץ

שומר מצוות שאינו נזהר לקיים הלכות מסוימות
(רש"י סוכה מג ע"ב ד"ה עמי הארץ)

בימי יוחנן כהן גדול בדק בית-הדין הגדול ומצא שכל עמי-הארץ הקפידו על הפרשת תרומה גדולה, אך חלקם לא נזהר בהפרשת המעשרות. בעקבות גילוי זה ביטל בית-הדין את נאמנותם של עמי-הארץ לגבי הפרשת מעשרות (סוטה מח ע"א).

באשר למצב לגבי שמירת שמיטה נחלקו ראשונים. לדעת רבנו תם (סוכה ל"ט ע"ב תוס' ד"ה בד"א), רשב"א (גיטין סא ע"א) והמאירי (חולין ו ע"א) עמי-הארץ לא נחשדו על שמירת שביעית, ובמלים "עם הארץ" מתכוונת הגמרא במס' סוכה (שם) לחשוד על השביעית (ע"ע). אך לדעת אחרים — רש"י (שם ע"א ד"ה הלוקח), רמב"ם (פ"ח הל' ייוד) ועוד — היה המצב לגבי מצוות שביעית דומה למצב לגבי הפרשת תרומות ומעשרות. עמי-הארץ הורו היתר לעצמם באיסור סחורה וקדושת שביעית, ועל כן גזרו חז"ל גזירות מספר, וביניהם ש"אין מוסרים דמי פירות שביעית לעם הארץ יותר ממזון שלוש סעודות" (ע"ע), גזירה משום "שכל פירות שביעית חייבין להתבער בשביעית, הן ודמיהן, ולא שיעשה בהם סחורתו להצניע לאחר שביעית ולהעשיר, ועמי הארץ חשודין על כך" (סוכה לט ע"א ורש"י שם ד"ה אין מוסרין). כלומר חז"ל הפקיעו את נאמנותם של עמי-הארץ משום שלא סמכו עליהם שידעו לנהוג כראוי בפירות שביעית ובדמיהם (ועיין תוס' שם ד"ה שאין מוסרין, וראה משנת דמאי פ"ג, ד). ועוד בכלל גזירות אלה שכל אדם שלא קיבל עליו דברי חבירות, נחשב לעם-הארץ. באשר לתנאים לקבלת חבירות ודין עם-הארץ כיום, ע"ע חבר.

לעיון נוסף: ר"י עמנואל, "שמירת השמיטה בזמן חז"ל", בתוך "המעין", ניסן התשמ"מ.

עצי-הסקה

עצים כרותים העומדים להסיק בהם תנור-אפייה

על-פי הדרשה "לאכלה" — מי שהנאתו וביעורו שווים (ע"ע בבא-קמא קא ע"ב) וההנחה, כי "סתם עצים להסקה הם עומדים" (שם קב ע"א), כלומר עיקר שימושם הוא להכין מהם גחלים להסיק בהם תנור וכיריים, אין קדושת שביעית על עצים (כרותים), שהרי תחילה העצים נהפכים לגחלים, ורק אחר-כך משתמשים בחומם לצורך אפייה, ונמצא ששריפתם, היא ביעורם, קודמת להנאה מהם — לאפייה בהם. ואף-על-פי שישנן דרכים ליהנות מן העצים בדרך של "הנאתו וביעורו שווים", כגון להבעירם לשם חימום הבית או לבישול, או להדליק "עץ שמן" למאור (אבוקות), הרי ההנחה, כי "סתם עצים להסקה הם עומדים" היא הקובעת, ואפילו משתמשים בעצים באחת מן הדרכים הללו או בכל דרך אחרת, לא חלה עליהם קדושת שביעית.

עציץ

מיכל לגידול צמחים

ההלכה מבחינה בין עציץ נקוב לשאינו נקוב. עציץ נקוב שאינו מנותק מן הקרקע, נידון כקרקע עצמה, מתוך ההנחה שהצמח שבתוכו יונק את חיותו מן הקרקע דרך הנקב שבתחתיתו. לכן אנו רואים צמח זה כאלו גדל בשדה, וכל המצוות התלויות בארץ, לרבות דיני שביעית, חלים עליו. עציץ שאינו נקוב, מנותק מן הקרקע שתחתיו, ומכיוון שהצמח שבו אינו מקבל את חיותו מן הקרקע, אין חלות עליו ועל הגדל בו המצוות התלויות בארץ אלא מדרבנן ("חזון איש" סי' כב ס"ק א). עציץ שאינו נקוב זה דינו שונה מן הנקוב כאשר אין בכוח שורשי הצמח הגדל בו לחדור לתוך דופן העציץ ולנקבו ולינוק מן הקרקע. ואכן עציץ עשוי חרס שאינו נקוב, שגדל בו אילן צעיר, הואיל ושורשיו מפעפעין, יש לראותו כעציץ נקוב גם בעת שהאילן שבו עדיין צעיר.

צמח בעציץ נקוב שאינו יונק מן הקרקע מכיוון שיש חציצה בינו לאדמה, אסור בשביעית לשים את עציצו על האדמה או לסלק את החציצה שתחתיו ("מנחת שלמה", סי' מא, א-ג), אבל מותר להעביר אותו ממקום למקום, אף-על-פי שתוך כדי ההעברה ינוק הצמח שבו מן האדמה שתחתיו, והוא משום שאין מעשה ההעברה מכיוון לצורך יניקת הצמח שבו.

יצוין, כי עציץ שאינו נקוב הנמצא בתוך בית (ע"ע), יש להקל ולא להחיל עליו דיני שביעית כלל, אפילו מדרבנן ("חזון איש" סי' כב ס"ק א).

לעיון נוסף: רש"ז אויערבך, "מנחת שלמה", סי' מ, מא; ר"י וייס, תשובה בתוך "מפרי הארץ" ב', הוצאת ביהמ"ד להלכה בהתיישבות (גדל הנקב של העציץ); ר"י גולדברג ור"י וויניגרד, "טיפול בגינות נוי בשמיטה", טיפול בעציצים, בתוך "דפי הלכה", הוצאת בית-מדרש להלכה בהתיישבות.

פירות גוי

פירות שגדלו בשדה שבבעלות גוי

בשאלה, אם חלה קדושת שביעית על פירות גוי, נחלקו חכמי צפת כבר לפני כארבע מאות שנה.

לדעת מרן רבי יוסף קארו (שו"ת "אבקת רוכל" סי' כד) בעלות גוי מפקיעה את הפירות מקדושת שביעית, ומשום כך אין איסור לסחור בפירות אלה או להפסידם. ואלו המבי"ט (ר' משה מטראני) ובנו מהרי"ט (ר' יוסף מטראני) (שו"ת המבי"ט ח"א סי' יא) חולקים על מרן ופוסקים שפירות נכרי חייבים בדיני קדושת שביעית.

כמאתיים שנה לאחר מכן מעיד רבי ישראל משקלוב ("פאת השולחן" סי' כג סע' יג) שהמנהג בארץ-ישראל הוא להקל, כדעת מרן המחבר, ואכן כדבריו נוהגים בירושלם עד היום.

ה"חזון איש" הוכיח ממקורות שונים שחכמי צפת הכריעו בסופו של דבר כדעת המבי"ט, וחייבו לנהוג דיני קדושת שביעית בפירות גוי, והוא מוסיף שכן המנהג ביישוב החדש ("חזון איש" סי' כ ס"ק ז).

נפקא מינה ממחלוקת זו, האם חייבים פירות אלה בהפרשת תרומות ומעשרות, כשנגמרה מלאכתם על-ידי ישראל. מרן המחבר מחייב

להפריש מדרבנן, והמבי"ט פוטר, ככל פירות שביעית, וע"ע תרומות ומעשרות בשביעית.

חז"ל לא גזרו איסור ספיחים על פירות שגדלו בשדה גוי (ע"ע) (רמב"ם פ"ד הל' כט).

לעיון נוסף: ראי"ה קוק, "שבת הארץ", מבוא, אות יא, קונטרס אחרון, אות כ, הרצ' מוסד הרב קוק, ירושלים;

ר"י פישר, "אבן ישראל" ח"ב, הל' מאכלות אסורות פרק יג הל' כה; ר"ק כהנא, "חקר ועיון" ח"ד, "בעניני ביעור שביעית" (עמ' נא), הוצאת המכון לחקר החקלאות ע"פ התורה.

פירות שביעית

דין פירות שביעית בכלל

גידולי הארץ נחלקים לעניין שביעית לשני סוגים:
(א) פרי האדמה — גידולים חד-שנתיים הנזרעים מדי שנה בשנה מחדש, כגון תבואה, קטניות וירקות; (ב) פרי העץ.
קדושת שביעית (ע"ע) חלה על תבואה, על רוב מיני הקטניות (ע"ע) לפי שליש גידול (ע"ע), על מיני קטניות אחרים לפי גמר הפרי (ע"ע), על פירות האילן לפי זמן החנטה (ע"ע), ועל ירקות — לפי לקיטה (ע"ע).
מן התורה פירות שביעית עומדים לאכילה, שנאמר "והיתה שבת הארץ לכם לאכלה" (ויקרא כה, ו), ואולם חז"ל גזרו על פרי האדמה הקדושים בקדושת שביעית גזירת ספיחין (ע"ע) האוסרת אותם באכילה. בזמן תחולת איסור ספיחים בירק נחלקו ראשונים, ע"ע נביטה.

פסידא

נזק לאילן או לפירות שבגין חשש לו מותרת עשיית מלאכות דרבנן בשביעית

"משקין בית השלחין במועד בשביעית", כך שנינו במשנת מועד קטן

(פ"א, א), והגמרא (שם ב ע"ב) מפרשת שהדבר הותר מחמת פסידא. שיטת ה"חזון איש" בנושא זה מקילה מאוד על החקלאים שומרי שביעית.

יסוד שיטתו הוא דעתם של כמה ראשונים שמלאכת ההשקיה שהותרה במשנה, אינה שונה במהותה משאר המלאכות שנאסרו מדרבנן, ואפשר להקיש ממנה להן.

ואמנם בפרדסים של עצי-הדר הנחשבים לעצים מפונקים ועדינים, התיר לא רק השקיה אלא גם גיזום, ניכוש, זיבול ועידור, מכיון שבמניעת מלאכות אלה עלולים העצים להתייבש או לתת יבול ירוד ביותר ("חזון איש" סי' כא ס"ק יד ו"ז).

הנחה נוספת היא שפסידא זו כוללת לא רק נזק לקרקע ולקיום צמחייתו, אלא גם ירידה דראסטית ביבול. ה"מפסידים" הם כלל ישראל שפירות שביעית מיועדים להם.

ויש להבדיל בין היתר לאוקמי (ע"ע) ולבין היתר זה. מלאכה לאוקמי אינה משביחה את הצמחים כלל ולכן אינה נחשבת ל"מלאכה" ולא נאסרה בשביעית אפילו בזמן ששביעית נוהגת מן התורה (תוספות בבא-בטרא פ ע"ב ד"ה לא), ואלו היתר זה המבוסס על חשש להפסד, מתיר גם מלאכות דרבנן המשביחות את הגידולים (אברויי). ואמנם צריך לשקול בכל מקרה, אם יש חשש פסידא, ואם אפשר להסתפק בעשיית מלאכה פעם אחת, אין לעשותה שתי פעמים, וכן חייבים לזבל ולנכש לפני ראש-השנה, כדי שלא יצטרכו לזבל ולנכש בשביעית (ע"פ "חזון איש" שם).

כמה מן הפוסקים אינם מסכימים עם היתר זה, משום דעתם של ראשונים שהיתר זה הינו ייחודי להשקיה (עיין "נימוקי יוסף", ריש מועד קטן), ואין להקיש ממנו למלאכות דרבנן אחרות, וכן יש הסוברים שנוק ליבול פירות שביעית אינו נחשב לפסידא, הואיל ופירות שביעית הפקר הם, ועל כן אין לנו לחוש לנזקם ("שבת הארץ", קונטרס אחרון, ס"ק יא).

לעיון נוסף: רמ"מ מנדלסון, קונטרס "ושבתה הארץ", בתוך שו"ת "משנת יוסף" (עמ' רנג);

ר"ש רייכנברג, "לאוקמי והפסד בעבודות שדה בשביעית", בתוך "מפרי הארץ" א, הוצ' ביה"מ להלכה בהתיישבות;

רא"ה גולדברג, "מלאכת דרבנן במקום שיש הפסד לפרי", בתוך "הארץ ומצוותיה", (עמ' רנט), הוצאת מושב כפר פינס.

פרוזבול

תקנה, הרשאה לבית-דין לגביית חוב מן הלוח

פרוזבול הוא שם התקנה שהתקין הלל הזקן להפקיע חובת השמטת מילוות, כדי שלא יימנעו העם מלהלוות כספים זה לזה מחשש השמטת המילוות בשביעית (ע"ע "השמר לך"). ביאורו של השם פרוזבול — "פרוז" [= תקנה] "בולי ובוטי" [= עניים ועשירים] — עשירים שלא יפסידו ועניים שלא תנעל דלת בפניהם (רש"י גיטין לו סוף ע"ב).

תקנת הלל מבוססת על דין התורה שהמלוה המוסר שטרותיו לבית-דין, (ע"ע) אינו משמט (משנת שביעית פ"י, ב), שכן בית-דין אינו מצווה על "ואשר יהיה לך את-אחריך תשמט ירך" (דברים טו, ג), והוא רשאי אפוא לגבות חוב שנמסר לו, גם אחרי שעברה עליו שביעית. לדעת רוב הראשונים תקנת הלל היא שאין שמיטה משמטת, כאשר המלוה אומר לבית-דין, שהוא מוסר את כל החובות המגיעים לו, אף-על-פי שאינו מוסר את גופי שטרות-החוב שבידו, והצהרה זו מועילה אפילו למילוה על-פה (עיין ר"ן גיטין לו ע"א), ואלו מדברי רש"י (מכות ג ע"ב ד"ה מוסר) נראה, כי דווקא מסירת השטרות לבית-דין היא היא הפרוזבול שהתקין הלל.

עוד נחלקו ראשונים, אם פרוזבול מועיל גם בזמן ששמיטת כספים נוהגת מן התורה (רש"י גיטין שם ד"ה מוסרני וראב"ד בהשגותיו), או דווקא בזמן הזה, ששמיטת כספים נוהגת מדרבנן בלבד; (רמב"ם פ"ט הל' טז: תוספות שם ד"ה מי איכא; וראה רמב"ם הל' ממרים פ"ב הל' ב ומפרשים שם).

כותבין פרוזבול עד ערב ראש-השנה השמינית.

דין החוב כאשר המלוה לא כתב פרוזבול, שנוי במחלוקת ראשונים — לפי רמב"ם (פירוש המשניות פ"י, ג, "תשובות", הוצ' מקיצי נרדמים סי' קצח) החוב אכן מושמט, ואלו לפי רא"ש (תשובות כלל פד סי' ד וכלל עז סי' ב) כל הלוואה בזמן הזה נחשבת כאלו ניתנה על תנאי (ע"ע הלוואה בתנאי) "שלא ישמטנו בשביעית", והלוה חייב להחזירה. ה"חתם סופר" (שו"ת, חושן משפט סי' קיג) מסיק להלכה שבמקרה זה אין בית-דין פוטר את הלוה מלהחזיר חובו, וכדי שהמלוה לא יעבור על

איסור "לא יגש את רעהו", יאמר בשפה רפה "משמט אני" כשירו פשוטה לקבל (ע"ע מחזיר חובו).

וראה עוד ע' שמיטת כספים וע' "כותבין פרוזבול על קרקע".

לעיון נוסף: רא"י קרליץ (חזו"א), "קובץ אגרות", איגרת מד; ר"ק כהנא, "חקר ועיון מסכת שביעית", ח"ב, "תקנת עשירים בפרוזבול" ו"אין כותבים פרוזבול אלא על קרקע"; ר"י אפרתי, "עיונים בהלכות שמיטת כספים", הוצ' ישיבת "כרם ביבנה", התשל"ג.

פרחים

פרחי נוי

פרחים העומדים לנוי וליופי, מכיוון שאין ההנאה מהם — הנאה ממשיית, אינם קדושים בקדושת שביעית ("ספר השמיטה" לרי"מ טקוצינסקי, פ"ז).

באשר לצמחי בשמים העומדים לריח, דן הירושלמי (שביעית פ"ז הל' א) ואינו מכריע. אמנם לפי המסיקים מ"ספר המאור" (סוכה מ ע"א) שקדושת שביעית חלה גם על דבר שהנאתו קודמת לביעורו (ע"ע הנאתו וביעורו שווים), בשמים ופרחים העומדים לריח קדושים בקדושת שביעית מכיוון שההנאה מריחם קודמת לכמישתם, כלומר לביעורם. הבשמים המנויים במשנת שביעית (פ"ז, ו) — ורד, כופר, קטף ולוטם — שכל דיני קדושת שביעית חלים עליהם (עיין רש"י נידה ח ע"א ד"ה יש להם שביעית), הרי אלה בשמים שהיו כובשים אותם בשמן־מאכל כדי להשביח את טעמו ואת טעמם, ועל כן יש לראותם כמאכל השוה לכל נפש, אף כי אין הדרך לאוכלם בפני עצמם ("חזון איש" סי' יד ס"ק ט).

לעיון נוסף: רי"מ טקוצינסקי, "ספר השמיטה", ח"א פ"ז, סע' ד, ה; רי"י קניבסקי, "קהילות יעקב" שביעית סי' ו; רי"י ליברמן, "שו"ת" "משנת יוסף", סי' לד; ר"ש ויזר, רי"י גולדברג, ור"י וינוגרד, "טיפול בגינות נוי בשמיטה", "בירור הלכה בענין קדושת שביעית בפרחי נוי" (עמ' 26) ו"ספיחים בפרחי נוי" (עמ' 29), בתוך "דפי הלכה", הוצ' ביה"מ להלכה בהתיישבות, שעלבים התשל"ט; רי"י אפרתי, "לשאלת השמוש בפרחים בשביעית", בתוך "המעין" ניסן התש"מ.

צביעה בגידולי שביעית

על פי הכלל שכל דבר שהנאתו וביעורו שווים (ע"ע), קדוש בקדושת שביעית, קובעת הגמרא (בבא-קמא קא ע"ב), כי צמחים שצובעים בהם, יש להם קדושת שביעית (ע"ע). ומבאר רש"י (ד"ה יצאו עצים), כי "בשעת רתיחת היורה כלה שורש וקולט הצבע", כלומר בשעת רתיחת המים ששורש הצמח הצובע והבגד העומד להיצבע מצויים בהם, באים כאחת ההנאה — צביעת הבגד, והביעור — כילוי השורש, ואלו לדעת התוספות (שם ד"ה שהנאתו) מתקיים התנאי, הנאה וכילוי שווים, בכך שבזמן לבישת הבגד — הוא זמן ההנאה מן הצבע — דוהה הצבע ומתכלה.

רמב"ם פסק (פ"ה הל' ט) שגידולים העומדים למאכל אדם, אם מקובל גם לצבוע בהם, מותר לצבוע בהם את כליו וכדו', אך צביעת בהמה או כליה אסורה בצבעים אלה.

קדושת ארץ-ישראל

שני סוגי קדושה לארץ-ישראל: (א) קדושתה העצמית של הארץ, הארץ שבה שורה השכינה. מקורה של קדושה זו בהבטחת ארץ-ישראל לאבות האומה — אברהם, יצחק ויעקב ("כפתור ופרח" לר' אשתורי הפרחי, פ"י); (ב) קדושת המצוות המחייבת לשמור את המצוות התלויות בארץ. קדושה זו חלה על הארץ מכוח כיבוש הארץ, ובה נתקדשה ארץ-ישראל פעמיים: קדושה ראשונה — **כיבוש עולי מצרים** (ע"ע) — שקודשה על-ידי יהושע ובית-דינו, והיא בטלה עם חורבן בית ראשון, וקדושה שניה — **כיבוש עולי בבל** (ע"ע) — שקודשה על-ידי עזרא ובית-דינו. קדושה זו קידשוה לשעתה וקידשוה לעתיד לבוא (עד ימינו).

בזמן בית שני נחלקה ארץ-ישראל וסביבתה לשלוש ארצות החלוקות בדיני שמיטה, ע"ע שלוש ארצות לשביעית.

לעיון נוסף: ראי"ה קוק, "שבת הארץ", מבוא, פ' טו;
"אנציקלופדיה תלמודית", ערך ארץ-ישראל;

ר"י לוי ור"א כרמל, מסכת שביעית עם פירוש "קב ונקי", קונטרס "ארץ ישראל לגבולותיה" (עמ' שכז) ופרק ו הערה יב (עמ' רסח);
ר"י ליברמן, שו"ת "משנת יוסף" סי' נו.

קדושת שביעית

מצבם המיוחד של פירות שגדלו בארץ-ישראל בשביעית,
שבגינו חלים עליהם דינים שונים

משום קדושת שביעית חלים על פירות שביעית דינים אלה:
(א) חובת הבעלים להפקיר את הפירות שבמחובר (ע"ע הפקר);
(ב) איסור קצירת הפירות כדרך הקוצרים (ע"ע קצירה);
(ג) איסור סחורה בפירות (ע"ע סחורה בפירות שביעית) והדינים הנלווים, כגון תפיסת הדמים (ע"ע דמי שביעית);
(ד) איסור הפסד הפירות (ע"ע הפסד פירות שביעית), וההלכות בדבר דרך אכילתם ושימושם (ע"ע אכילת פירות שביעית, ע' האכלת גוי פירות שביעית, ע' מלוגמא);
(ה) חובת ביעור (ע"ע ביעור פירות שביעית);
(ו) איסור הוצאת הפירות לחוץ לארץ (ע"ע אין מוציאין פירות שביעית לחו"ל).
באשר לפרטי הפירות שחלה עליהם קדושת שביעית, ע"ע פירות שביעית, ע' הנאתו וביעורו שווים, ע' מאכל אדם ומאכל בהמה, ע' מיני כיבוסין, ע' גלעיני וקליפי פירות שביעית, ע' עונת המעשרות.
לעיון נוסף: רש"ר הירש, פירושו לתורה, ויקרא כה, הו.

קופת צדקה

לעניין שמיטת כספים

פסק מרן (שו"ע חושן משפט סי' סז, כח) "מי שחייב לקופת צדקה, אינו משמט".

מקור הדין הוא בדברי שמואל (בבא-קמא לו ע"ב) "יתומים אינם

צריכים פרוזבול", וביאר רשב"א (שם ד"ה הא) שכשם שיתומים אינם זקוקים לפרוזבול, מכיון שבית-דין מטפל בגביית חובותיהם, כך גם עניים חובותיהם מסורים לבית-דין, שכן "אנן (בית-דין) יד עניים אנן". בעל ס' "מזבח אדמה" מסיק מהלכה זו שגם קופת גמילות-חסדים העוסקת במתן הלוואות לנזקקים — אין שביעית משמטת את ההלוואות שהיא נותנת, ולכן אינה צריכה כתיבת פרוזבול (וראה ס' "שמיטת כספים" עמ' קס).

לעיון נוסף: רב"י זילבר, "הלכות שביעית" (עמ' קמט).

קטניות

שם כולל של צמחים שונים שזרעם נאכל (לפי ההגדרה ההלכתית — להבדיל מן ההגדרה הבוטאנית שאינה עניין לכאן)

מצוות שתי קבוצות קטניות הנבדלות זו מזו מבחינת זמן הבשלתן, ולכל קבוצה דין משלה. בקבוצה הראשונה נכללים אפונה, תירס וחמניות, והמאפיין אותה הוא ההבשלה האחידה של כל הגרגרים, כלומר הזמן שבו מגיעים הפירות לבשלות, הוא שווה בכל השדה. דיני שביעית חלים על פירותיה של קבוצה זו רק אם הגיעו לשליש גידול (ע"ע) בשנה השביעית. אבל אם הגיעו לשליש גידול לפני ראש-השנה של שביעית, דינם כפרי השנה השישית לכל דבר (רמב"ם הל' שמיטה ויובל פ"ד הל' ט"ו).

הקבוצה השנייה, כגון אורז, דוחן, שומשומין ופרגים, שונה מן הראשונה בכך שהבשלת פירותיה היא "פרכים, פרכים" (ראש-השנה יג ע"ב), ויש גורסים "פרגים, פרגים" (רבנו חננאל שם), כלומר אינה אחידה, אלא קיים שוני רב בדרגת ההבשלה שאליה הגיע כל פרי ופרי בזמן נתון. בגלל שוני זה נפסק (רמב"ם פ"ד הל' יא) שלגבי קבוצה זו הזמן הקובע הוא גמר פרי (ע"ע).

לעיון נוסף: משנה שביעית פ"ב, ז, ח ;

חידושי רמב"ן, ראש-השנה יג ע"ב ד"ה עוד ;

י' פליקס, פירוש על "ירושלמי שביעית" (עמ' 128-156).

קליטה

השתרשות הזרע או הצמח באדמה

אחת השאלות העקרוניות בהלכות שביעית היא, האם קיים איסור לגרום לקליטת זרע או צמח באדמה בשביעית, דהיינו האם אסרה התורה גם לזרוע (ולנטוע) קודם שביעית, אם הקליטה, כלומר השתרשות הצמח בקרקע, תתרחש בשביעית עצמה.

המענה לשאלה תלוי בבירור מהותו של איסור זריעה בשביעית. ברור שאדם הזורע בשבת – חייב, אף-על-פי שהזרע אינו נקלט בשבת עצמה. כמו כן ברור שמותר לזרוע לכתחילה ביום חול, גם כאשר ברור, שהזרע ייקלט בשבת השאלה היא, האם גם בשמיטה אין אסור אלא מעשה הזריעה כבשבת, או שמא גם אסור לגרום לקליטת זרע בשביעית, אף כי מעשה הזריעה נעשה לפני ראש-השנה.

במשנת שביעית (פ"ב, ו) שנינו שהנוטע פחות משלושים יום לפני ראש-השנה, חייב לעקור את נטיעתו. ה"מנחת חינוך" (מצוה רחצ ס"ק ח) לומד מכאן שהחובה לעקור את הנטיעה באה כדי למנוע את היקלטותו של העץ בשביעית, כלומר אם העץ יישאר במקומו, יעבור הנוטע על איסור גרימת קליטה. כיסוד לחידושו הוא מביא את ההבדל הקיים, לדעתו, בין מלאכות שבת למלאכות שביעית – בשבת אסור האדם לעשות ל"ט מלאכות, אך אינו מצווה על שביתת כליו, כלומר אינו חייב לדאוג שכליו ישבתו ממלאכת איסור, ואלו בשביעית מוטלת על האדם גם החובה להשגיח ששדותיו ישבתו מפעילות של הצמחה, מלבד החובה לשבות מעבודת שדה וחרם, ציווי הכלול בעשה "ושבתה הארץ שבת לה" (ויקרא כה, ב), ע"ע שביתת הארץ.

ה"חזון איש" (סי' כה ס"ק יג וסי' כו ס"ק ג) חולק על כל בניינו של ה"מנחת חינוך". לדעתו דין המשנה לעקור את העץ שניטע קודם שביעית, נובע מגזירה צדדית שגזרו חז"ל באילנות-מאכל בלבד: לפי רמב"ן (ראש-השנה ט ע"ב) – גזירת "מונין", כלומר שיחשדוהו על-פי מניין שנות הערלה, שנטע בשביעית עצמה, ואלו לרבנו תם (שם י ע"ב ד"ה שלושים) מדין תוספת שביעית (שתוקפה בטל בזמן הזה), אבל גרימת הקליטה אינה אסורה כלל. לפי זה מהות איסור זריעה בשבת ובשביעית שוה, וכאשר אין אותה גזירת חז"ל חלה, כגון בתבואה ובירק,

מותר לזרוע סמוך לראש-השנה של שביעית, ומותר לנטוע אילן-סרק בערב שביעית אף-על-פי שייקלט בשביעית.

"החזון איש" דוחה גם את דעתו של ה"מנחת חנוך" בהסבר מצוות "ושבתה הארץ" ומוכיח, שלדעת רוב הראשונים מצוות שביתת הארץ מתייחסת למעשהו של האדם בפועל, דהיינו כאשר האדם זורע או קוצר בשביעית, נוסף על הלאו שהוא עובר במעשה זה, הוא גם מבטל מצוות עשה "ושבתה הארץ", אבל אין מצוה נפרדת שעל-פיה חובה עליו להשגיח שקרקעותיו ישובתו.

ראוי לציין שאין דעת ה"מנחת חנוך" שיטת יחיד בדבר זה. כמסקנתו שיש איסור גרימת קליטה מן התורה סבורים גם בעל "אגלי טל" (מלאכת זורע ח, ב), ראי"ה קוק ב"שבת הארץ" (פ"ג הל' יא) ורש"ז אויערבך ("מנחת שלמה", סי' נא אות ד).

למעשה סומכים על הוראתו של ה"חזון איש" וזורעים בשישית על מנת שהזרעים ינבטו וייקלטו בשביעית (ע"ע ארבעה שדות), ואין זורעים בסופה על מנת שינבטו וייקלטו בשמינית.

קציצת עץ-פרי

כריתת עץ מניב פירות הקדושים בקדושת שביעית

אסור מן התורה לכרות כל עץ-מאכל, שנאמר "לא-תשחית את-עצה" (דברים כ, יט), ורק כאשר אין עוד כדאיות כלכלית בהמשך גידולו, אין תוקף לאיסור זה.

בשנת שמיטה אסור מן התורה לכרות עץ-מאכל בשעה שהוא נושא פירות גם כשאין כריתת העץ אסורה משום "בל תשחית", שנאמר (ויקרא כה, ו) "והיתה שבת הארץ לכם לאכלה" (משנת שביעית פ"ד, י), וביארו המפרשים (שם) שכיוון שפירות שביעית עומדים לכך שכלל ישראל יהנו מהם, יאכלו וישבעו מטובם, הרי אדם הקוצץ את אילנו לפני שפירותיו ראויים לאכילה, הוא מפסיד פירות הקדושים בקדושת שביעית וגוזל מן הרבים את הפירות השייכים להם. מכיוון שאיסור זה מקורו בדאגה להפסד פירות שביעית (ע"ע) ולגזל הרבים, אין תחולתו אלא מזמן שניכר הפרי ועד שיבשיל ויגיע לעונת המעשרות (ע"ע). לאחר מכן הפרי כבר ראוי לאכילה, וקציצת האילן לא תפגע בו עוד.

לעיון נוסף: ר"י ליברמן, "משנת יוסף" ח"ב, פ"ד משנה י, קונטרס "איסור קציצת אילנות";

ר"ש רייכנברג, "לקט הלכות שביעית לחקלאים", הוצ' בית המדרש להלכה בהתישבות, פ"ח סע' יז ובהערה שם;
ד"ר מ' זקס, "דילול פרי", בתוך "הליכות שדה" – ידיעון המכון לחקר החקלאות ע"פ התורה", ניסן התשמ"ו, עמ' 20.

קצירה, בצירה

קטיף פרי גידולי-קרקע ממקום גידולו
(בצירה – לשון ייחודי לקצירת הענבים)

נאמר בתורה (ויקרא כה, ה): "את-ספיח קצירך לא תקצור, ואת-ענבי נזירך לא תבצר", ודרשו חכמינו ז"ל: "לא תקצור – כדרך הקוצרים, ולא תבצר – כדרך הבוצרים, אלא אתה קוצר ובוצר בשינוי" (ירושלמי שביעית פ"ח הל' ו). פירוש הדברים – אסור אדם לקצור בשביעית את שדהו בדרך שהוא רגיל לקצור בכל השנים, דהיינו קציר כל השדה, קיבוץ התבואה לעומרים, דישתה והכנסתה הביתה במרוכז. ואולם קצירה מתוך שינוי, כלומר קצירת כמויות קטנות לצריכה יום-יומית של הקוצר ובני משפחתו מותרת, והוא הדין בענבים ובשאר גידולי קרקע. יסוד האיסור של קצירה בשביעית הוא בכך שפירות שביעית אינם בבעלותו של בעל השדה, אלא הפקר (ע"ע) הם לכול, ועל כן רק מותר לקצור את התבואה מעט מעט, כדרך הקוטף משדה הפקר, ולא בדרך בעלות, כפי שבעלי שדה רגילים לקצור תמיד (רמב"ן ויקרא כה, ה). איסור קצירה ובצירה נאמר רק על פירות הקדושים בקדושת שביעית, על כן, פירות שחנטו בשנה השישית ונכנסו לשביעית, ואינם אפוא קדושים בקדושת שביעית (כפי שמצוי בפירות הדר, למשל), מותר לקטפם בדרך הרגילה אף בשנה השביעית עצמה. מאידך גיסא פירות הקדושים בקדושת שביעית, אסורה אסיפתם כדרך האוספים גם כשהקטיף והאסיף נעשים במוצאי שביעית. לשליחי אוצר-בית-דין (ע"ע) הותר לקצור כרגיל, מכיון שאין קצירתם נעשית בדרך בעלות פרטית אלא לצורך הציבור כולו (על פי

"חזון איש" סי' יב ס"ק ח). ובאשר לקצירה לשם עבודת קרקע, כגון "שישארו בה מן הקשין ויהיה לה לזבל לזריעתה בשנה הבאה" (רש"י בבא-מציעא קג ע"ב ד"ה האי), ולבצירה לשם עבודת האילן, כגון קטיפת הפירות כדי לגרום לצמיחה מחודשת, לפי רמב"ם (פ"א הל' א"ג ופ"ד הל' א והל' כב) הרי גם הן כלולות באיסור קצירה ובצירה.

לעיון נוסף: רש"י איערבך, "מעדני ארץ", סי' ג"ה;
רא"ז מלצר, הערות בסוף "מעדני ארץ", שביעית;
ר"ש רייכנברג, "לקט הלכות שביעית לחקלאים", הוצ' בית המדרש להלכה בהתיישבות, פרק יב.

ראש-השנה

יום א' בתשרי

"באחד בתשרי ראש-השנה לשנים, לשמיטין וליובלות" וכו' (משנת ראש השנה פ"א, א) ופירש רש"י "משנכנס תשרי, אסור לחרוש ולזרוע מן התורה".

רמב"ם (פ"ד הל' ט) הביא משנה זו כלשונה והסמיכה לדין שיוך הפירות לשנה ששית או לשמיטה.

היובל מתחיל בראש-השנה, ואז מסתלקת העבדות מן העבדים העבריים, ועדיין לא היו חוזרים לבתיהם עד שתוקעין בית-דין בשופר ביום כיפור, ואז כל העבדים שבים לבתיהם והשדות חוזרות לבעליהן (ראש-השנה ח ע"ב).

בראש-השנה של שמינית מסתיימת שנת השמיטה. לדעת ר"ש בפירושו את משנת שביעית (פ"ב, ה) קיימת מחלוקת תנאים, אם מותר לעשות עבודות אילן בשמינית לצורך פירות שביעית שעדיין על העץ, ואולם להלכה אין איסור בדבר ("חזון איש" סי' יז ס"ק ב), וע"ע ט"ו בשבט.

רישום מקרקעין (טאבו)

רישום בעלות על נכסי דלא נידי (קרקעות ובתים) בספרי האחוזה, על-פי חוק המדינה (טאבו) – שם משרד רישום המקרקעין בימי השלטון התורכי

המערערין על היתר המכירה (ע"ע) (ראה רידב"ז בהקדמה ל"פאת השולחן") טענו שמכירת קרקע לנכרי אינה תופסת, והקרקע נשארת בבעלותו של ה"מוכר" הואיל ואינה נרשמת כחוק בספרי האחוזה. טענת המתירים היתה שהואיל והמכירה היא ל"צרכים דתיים" בלבד, כלומר מכירה שמטרתה רק להפקיע מן הקרקע את דיני השביעית, אין החוק מחייב שמכירה כזו תירשם כדין, ואפשר להסתפק במעשה קניין של כסף או שטר (שו"ת "משפט כהן" סי' ע).

שורש המחלוקת הוא, האם קיים בהלכה המושג "מכירה לצרכים דתיים", כלומר מכירה שלפי חוק המדינה ומנהגה אינה מכירה, אבל היא מכירה לעניין הלכה.

לדעת האוסרים אי-אפשר לסמוך על מכירת קרקע ל"צורך דתי", כיון שאין הגוי-הקונה יכול לממש את בעלותו בגין מכירה זו, ומשום כך אין היא מפקיעה את בעלות היהודי, וממילא חלים על הקרקע ועל בעליה כל דיני שביעית.

לעיון נוסף: רש"ז אויערבך, "מעדני ארץ", שביעית, סי' יח.

שביעית – המצוה ותחולתה

נאמר בתורה "שש שנים תזרע שדך ושש שנים תזמר כרמך... ובשנה השביעית שבת שבתון יהיה לארץ" (ויקרא כה, ג"ד), ומן המילים "שדך" ו"כרמך" נדרש (תורת כהנים, שם) שמצוות שביעית תחול רק לאחר שכל אדם יכיר את שדהו ואת כרמו. משום כך החלו בני ישראל במניית שנות השמיטה רק אחרי ארבע-עשרה שנות כיבוש הארץ וחלוקתה, ולא מיד עם כניסתם בה (רמב"ם פ"י הל' ב).

בחייב שביעית בזמן הזה נחלקו תנאים. דעת רבי ששביעית הוקשתה ליובל, ומאז גלות שבטי עבר-הירדן שבעיקבותיה בטל היובל (ע"ע), גם מצוות שביעית אינה עוד בתוקף מן התורה, וחובתה היא מדברי חכמים בלבד. ואלו דעת חכמים היא שאין יובל ושביעית תלויים זה בזה, ולכן גם בזמן הזה שביעית היא מן התורה (ראה גיטין לו ע"א ורש"י שם ד"ה והלל). רוב הפוסקים הכריעו כרבי (ס' "החינוך" מצוה פד).

אך קיימות גם דעות אחרות: יש אומרים שבזמן הזה אין בקיום מצוות שביעית אלא ממידת חסידות ("ספר המאור", מובא בס' התרומות מה, ד), ויש הפוסקים כחכמים ששביעית בזמן הזה מן התורה (רמב"ן ספר הזכות, גיטין לו ע"א; "ערוך השולחן העתיד" פרק טו הל' ה; רדב"ז פ"ד הל' כט).

בדעתו של רמב"ם בעניין זה נחלקו המפרשים. "כסף משנה" (פ"ד הל' כה; פ"ט הל' ב; פ"י הל' ט) כתב שלדעתו שביעית מן התורה, אך במקום אחר (פ"ד הל' כט) פירש, שגם רמב"ם מודה, שמצוות שביעית בזמן הזה מדרבנן היא (ראה רמב"ם פ"י הל' ט), וכדעה זו נפסק למעשה ("בית יוסף", טור יורה דעה, ריש סי' שלא; "חזון איש" סי' ג ס"ק ח; "שבת הארץ", במבוא סי' ה).

לעיון נוסף: ר"א גוטמאכר מגרידיץ, "שו"ת ר' אליהו גוטמאכר", יו"ד סי' קיד; רמ"ש הכהן, שו"ת "אור שמח" ח"ב, סי' א; רא"מ שך, "שביעית בזמן הזה", בתוך "קדושת שביעית" חוברת א, התשי"ח; ר"ק כהנא, "שנת השבע" (מהד' מחודשת, התשמ"ה) עמ' מח ועמ' צז; ר"ע טולידנו, "עוטה אור" — שביעית בזמן הזה; רש"י זוין, "שמיטה בזמן הזה", בתוך "לאור ההלכה"; "אנציקלופדיה תלמודית" כרך ב, ע' ארץ ישראל אות יד.

שביתת הארץ

מצוות עשה שתשבות בארץ ממלאכתה בשביעית

בפרשה העוסקת במצוות שביעית (ויקרא פרק כה) גם נאמר ציווי כללי המתייחס לכל המלאכות האסורות — "ושבתה הארץ שבת לה" (שם פסוק ב).

במהותו של ציווי זה נחלקו פוסקים. לדעת מהרש"ל (בבא-מציעא ע"א) וה"מנחת חינוך" (מצוה רחצ) כלולה בציווי זה חובתו של האדם למנוע בשדהו פעילות שאסורה בשביעית. אחת ההלכות הנובעות מדעה זו היא שיהודי אשר שדהו נעבדת על-ידי גוי, עובר על מצוות עשה — "ושבתה הארץ". דעת ראי"ה קוק ("שבת הארץ", קונטרס אחרון סי' א) היא שאין הציווי "ושבתה הארץ" מחדש דינים, אבל משמעותו הבלעדית היא שהעובר על איסורי מלאכה, כמו זריעה וזמירה, מבטל במעשהו גם במצוות עשה — "ושבתה הארץ". וע"ע קליטה.

לעיון נוסף: ראי' קרליץ, "חזון איש", סי' יז ס"ק כה; ראי' אונטרמן, "שבט מיהודה", "שביתת הארץ", עמ' תמט; ראי' ליברמן, שו"ת משנת יוסף, סי' מב.

שדה

שטח אדמה שבו רגילים לגדל גידולים חקלאיים

מדברי הכתוב "שדך לא תזרע" (ויקרא כה, ד) עולה, שאסור לזרוע בשמיטה דווקא בשדה, ומכאן שאין מן התורה איסור לטמון זרעים, בסדקי הסלע שכן אין להם דין שדה, מכיוון שאינם מקום זריעה ("פני יהושע", שבת עג ע"ב).

עציץ נקוב (ע"ע), מכיוון שיניקתו מן האדמה, דינו כדין השדה שעליה הוא נמצא (משנת דמאי פ"ה, י).

לדעת רא"ש (שו"ת, כלל ב' סי' ד') גינה שעל הגג נחשבת לשדה לעניין דיני שביעית, שהרי נוהגים לזרוע בה. יש המסיקים מכך, שהואיל וגידול בחממות (ע"ע בית-צמיחה) הפך בזמננו לדרך גידול מקובלת, גם חממה דינה כשדה (ראה "הארץ ומצוותיה" לרא"ה גולדברג עמ' קצג). וראה ע' בית.

לעיון נוסף: ר"א דנציג, "חיי אדם", "נשמת אדם", סי' קנב ס"ק א; רמ"א פארשלאגר, "תורת מיכאל", הוצ' "התלמוד", ירושלם התשכ"ז, סי' ט.

שדה-אילן

שדה תבואה שיש בו מטעי עצים

חרישת שדה-אילן מועילה להתפתחות העצים הנטועים בו. בתוספת שביעית (ע"ע) הותר לחרוש את שדה-האילן רק עד העצרת (חג השבועות), מכיוון שהחרישה עד לפרק זמן זה מועילה לגידול העץ והפירות. חרישה מאוחרת יותר מזיקה לעץ ומנבלת את פירותיו, ובחרישתו נראה האדם כמתקן את השטח שבינות העצים לזריעה (ירושלמי שביעית פ"א הל' א).

התנאי להיתר חרישת כל שדה-האילן עד העצרת הוא שיימצאו עצים במספר מינימאלי המניבים פרי בכמות מינימאלית. כאשר כמות הפרי הצפויה נמוכה, או כאשר העצים נמצאים בפיזור רב, מותר לעדור סביב כל עץ ועץ בלבד, ויתר השטח נידון כשדה-לבן (ע"ע). וראה פרטי הדינים במשנת שביעית פ"א, א"ה (רמב"ם פ"ג).

לעיון נוסף: ר"י ליברמן, "משנת יוסף" שביעית ח"א פרק א, משניות א"ד.

שדה גוי

לעניין דיני ספיחין

כתב רמב"ם (הל' שמיטה ויובל פ"ד הל' כט) "גוי שקנה קרקע בארץ ישראל חרעה בשביעית, פירותיה מותרים, שלא גזרו על הספיחין אלא מפני עוברי עבירה, והגויים אינן מצווים על השביעית כדי שנגזור עליהם".

לדעת ה"חזון איש" (סי' י"ס"ק ו) אין בעלות הגוי על השדה מתירה את הספיחין אלא כאשר הזריעה והעיבודים נעשו באחריות הגוי. אך יהודי שעשה הסכם עם גוי, לפיו הוא עצמו יזרע את שדה הגוי וגם יזכה ביבול — מכיוון שזרע באיסור (ע"ע אין עודרין עם הגוי בשביעית), גזירת ספיחים חלה על היבול.

לעיון נוסף: שו"ת הרמב"ם, "פאר הדור", סי' טו, מהדו' ר"ד יוסף, הוצאת "אור המזרח", ירושלם התשד"מ;
השגות ראב"ד, סוכה, דף יט ע"ב מדפי הרי"ף, ד"ה ופי' של עזיקה, ובהשגות על רמב"ם פ"ד הל' טו;
רש"ז אויערבך, "מעדני ארץ" — שביעית, סי' ט.

שדה-לבן

שדה ריק העומד לגידול תבואה או קטניות
(פירוש המשניות לרמב"ם שביעית פ"ב, א)

השם "שדה לבן" ניתן לשדה זה בשל הגוון הלבן של התבואה הבשלה (ר"ש משנת פאה פ"ג, א), ויש אומרים בגלל מראהו הלבנבני של השדה הפתוח הנקי מכל צל של אילן שיאפיל עליו (פירוש ר"ש שביעית שם). בתוספת שביעית (ע"ע) אסור מדרבנן לחרוש שדה לבן החל בפסח, כיוון שבחרישתו נראה כמכשיר את הקרקע לזריעה בשביעית (פ"ב, א).

שכר-טירחה

בעבור עבודה בפירות שביעית

"הצָבֵעַ — צובע לעצמו, ולא יצבע בשכר, שאין עושים סחורה בפירות שביעית" (משנת שביעית פ"ז, ג).
ה"חזון איש" (סי' יג ס"ק יז) מפרש שרק כאשר הצָבֵעַ הקדוש בקדושת שביעית שייך לו לצָבֵעַ, אסור לו להלה לקבל שכר בעבור טירחתו בצביעת הצמר, כי אז ייחשב לעושה סחורה בפירות שביעית שלו, ואולם כאשר הצָבֵעַ שייך לבעל הצמר, מותר לו לצָבֵעַ לעבוד תמורת שכר.
עוד מובא בגמרא (ע"ז סב ע"א) שחז"ל קנסו את החמרים העוסקים בהובלת פירות שביעית, שבאם לקחו (באיסור) תשלום בעבור ההובלה,

שכרם קדוש בקדושת שביעית. ואולם קנס זה חל רק על חמרים, גמלים וספנים העוסקים בהובלת כמות גדולה של פירות ומשום כך שכרם מרובה, ולא על פועלים ששכרם אינו גבוה.

תקנת חז"ל בדבר אוצר בית-דין (ע"ע) מתירה לבית-דין לגבות מן הציבור שכר-טירחה והוצאות שהיו לו או לשליחיו מזמן האסיף. הסיבה לכך — בית-דין הדואג להספקת פירות שביעית לאנשי העיר פועל כבא-כוחם, וגם אם לא קיבל רשות מפורשת מכל תושב ותושב, מותר לו לגבות את הוצאותיו.

לעיון נוסף: רא"י קרליץ ("חזון איש"), "קובץ אגרות" ח"ב, עג; רש"ח קוק, "בענין שכר עבודה בשביעית", בתוך "סיני" כרך א.

שלוש ארצות לביעור

חלוקת ארץ-ישראל לאיזורים הנבדלים זה מזה לעניין זמן ביעור פירות שביעית

שלוש הארצות שמונתן המשנה (שביעית פ"ט, ב) לעניין הביעור (ע"ע) הן: יהודה, עבר-הירדן (ע"ע) והגליל.

החובה לבער פירות שביעית חלה כאשר כלו כל הפירות שבשדות אותה הארץ, כלומר שאין עוד מצוי מהם עבור חיות השדה.

מסורת בידי אבותינו שאין החיות שב"ארץ" אחת מתפרנסות מפירות "ארץ" אחרת. לכן ייתכן, למשל, שביהודה כבר כלו כל הפירות ממין מסוים, בעוד שבגליל עדיין אפשר לחיות למצוא פירות הפקר ממין זה. משום כך קבעו חז"ל לכל "ארץ" זמן ביעור משלה, זמן שאינו קשור לזמן הביעור של חבירתה (פסחים נב ע"ב ע"פ רש"י).

נוסף על החלוקה הראשית לשלוש ארצות קיימת חלוקה פנימית של כל "ארץ" לשלושה מחוזות, כגון ביהודה — ההר, השפלה, העמק. לדעת רש"י (פסחים נב ע"ב, ד"ה שיהיו) ורמב"ם (פ"ז הל' ט), כל עוד מצוי ממין מסוים בהר (יהודה), מותר לסמוך עליו ולאכול באיזורים האחרים, דהיינו בשפלה ובעמק. ואולם ר"ש (פ"ט, ב) ותוספות (פסחים שם, ד"ה עד שיכלה) סוברים שכלילי במחוז אחד מחייב לבער מיד

באותו המחז, כלומר, כאשר כלו כל הפירות שבהר יהודה, אין בעלי- החיים נודדים לעמק כדי למצוא שם מזון זה, ולכן יש לראות את המצב בהר כ"כלה לחיה", וממילא הגיע זמן הביעור. יוצא שלדעתם יש תשע ארצות לביעור.

בזמננו אין לחלוקות אלה חשיבות מעשית מרובה, מכמה טעמים. (א) איננו יודעים, מהם הגבולות של הארצות שהוזכרו במשנה; (ב) מצויה העברת פירות שביעית ממקום שכלו למקום שלא כלו, או להיפך, ובשני המקרים חייבים לבער את הפירות (רמב"ם פ"ז הל' יב).

לעיון נוסף: ר"ד גולדשטוף, "דיני ביעור בשביעית ובשמינית", הוצאת ביהמ"ד להלכה בהתיישבות; ר"י נבון, "פירות שיש ספק על מקום וזמן ביעורם", בתוך "המעין", ניסן התש"מ.

שלוש ארצות לשביעית

תחומי ארץ-ישראל וסביבתה החלוקים לעניין דיני שביעית

שלוש ארצות אלה הם: (א) **כיבוש עולי בבל** (ע"ע), **כיבוש עולי מצרים** (ע"ע), וחוץ לארץ. הדינים שלגביהם קיים שוני בין שלושת תחומי הארץ הם דיני נאכל ונעבד. דין כיבוש עולי בבל הוא "לא נעבד" – אסורה עשיית עבודה בקרקע. "ולא נאכל" – לדעת ר"ש פירוש, פרי שביעית אסור באכילה לאחר הביעור (ע"ע), ואילו לדעת רמב"ם (בפירוש למשנה, וכן בהלכות שמיטה ויובל פ"ד הל' כו) "הספיחים שצומחים בו אסורים באכילה".

וכך שנינו במשנת שביעית (פ"ו, א): "כל שהחזיקו עולי בבל, מארץ ישראל ועד כזיב, לא נאכל, ולא נעבד" – מן התורה; "וכל שהחזיקו עולי מצרים, מכזיב ועד הנהר (נחל בצפון א"י, רש"י שם) ועד אמנה, נאכל אבל לא נעבד; מן הנהר ומאמנה ולפנים, נאכל ונעבד". בגבולות כיבוש עולי מצרים נאסרה עבודת הארץ מדרבנן, אבל הספיחים שעלו בו מותרים באכילה (רמב"ם שם) ואין הביעור נוהג (ר"ש

שם). אחרונים נחלקו בגדר הפטור מביעור, אם זה משום שאין קדושת שביעית (ע"ע) חלה על הפירות ("שנות אליהו" שם), או משום שפקעה מהם חובת הביעור ("משנה למלך" פ"ד הל' כו).

ארץ מצרים, עמון מואב ובבל דינם כחוץ-לארץ, ומותר לחרוש ולזרוע שם בשביעית (רמב"ם, הל' מתנות עניים פ"ו הל' ה, וראה שם דינם לעניין הפרשת תרומות ומעשרות בשביעית). הערה: לדין נעבד שבערך זה אין קשר לע' נעבד.

לעיון נוסף: שו"ת הרמב"ם, "פאר הדור", סי' טו מהדו' ר"ד יוסף, הוצאת "אור המזרח" ירושלם התשמ"ד.

שליש גידול

שלב בהתפתחות הפרי הקובע את השתייכותו לגידולי אחת משנות השביעית

פירות ששית שנכנסו לשביעית, אם היו תבואה או קטניות או פירות אילן והגיעו לעונת המעשרות (ע"ע) קודם ראש השנה, הרי אלה מותרין, ואף על פי שאוסף אותם בשביעית, הרי הן כפירות ששית לכל דבר (רמב"ם פ"ד הל' ט"י).

עונת מעשרות זו היא הגעתם של הפירות לשליש גידולם. ושליש גידול זה אינו שליש זמן גידולו של הפרי וגם לא שליש איכות הפרי הבשל, כי אם שליש גידולו הפיזי הסופי. למשל, מן הזית שהגיע לשליש גידולו הפיזי, ניתן להפיק רק תשיעית כמות השמן מן הכמות המצויה בו כשהוא מגיע לבשלותו (ראה רמב"ם הל' מעשר פ"ב הל' ה), ואף-על-פי כן נקרא שליש גידולו משהגיע לשליש גידולו הפיזי; אך ראה השגת ראב"ד (שם).

לעיון נוסף: רא"י קרליץ, "חזון איש" סי' ז ס"ק יא, יב, טז וכ, וסי' יט ס"ק כג; רש"ז אויערבך, "כרם ציון", הלכות פסוקות, תרומות פ"ד הערה א.

שמור

פירות שביעית שלא קוימה בהם חובת ההפקרה

חז"ל דרשו בספרא, "ואת ענבי נזירך לא תבצר" (ויקרא כה, ה) – מן השמור בארץ אין אתה בוצר, אבל אתה בוצר מן ההפקר. רבותיו של רש"י (רש"י יבמות קכב ע"א ד"ה של עזקה), רבנו תם (תוס' סוכה לט ע"ב ד"ה בד"א) והגר"א (שביעית, פ"ח, ו) וסיעתם פירשו שהדרשה באה לאסור באכילה פירות שדה שנשמר, ואלו רש"י (יבמות שם, וראה פסחים נא ע"ב בחידושי ר' דוד בוניפיד), רמב"ן (ויקרא כה, ה) רמב"ם (ראה "ערוך השולחן העתיד" סי' כא, ו) ועוד ראשונים פירשו שאין הפירות אסורים באכילה, אבל אין לבוצרם כדרך בעלים, אלא כעני הקוטף מן ההפקר.

להלכה פסקו ר"י קורקוס (בפירושו על רמב"ם פ"ח הל' י), "ערוך השולחן העתיד" (סי' כא, ח) ו"חזון איש" (סי' י ס"ק ו) שיש להקל בדבר, וכי מותר ליהנות מפירות שדה שמור. ויצוין שלדעת רמב"ן והפוסקים כמוהו קיימת גזירת חז"ל אחרת, האוסרת לקנות פירות אלה בכסף מן החשוד לשמור שדהו (ראה סוכה לט ע"ב), ולפיכך אין דרך ליהנות מהם אלא כאשר מקבלם במתנה. וע"ע נעבד.

לעיון נוסף: ר"י טייטלבוים, שו"ת "דברי יואל" ח"א, סי' צו, צז;
מכתב תלמיד החזו"א, "דיני קדושת שביעית ביבול שמיטה" בתוך "דפי הלכה",
עמ' 48;
ר"א כהנוב, "תורת שביעית".

שמיטת כספים

ביטול חובות הכספים בשנת השמיטה

דין תורה ששביעית משמטת את החובות, שנאמר (דברים טו, ב) "שמוט כל בעל משה ידו אשר ישה ברעהו". השמטת כספים זו, לרוב הפוסקים (ראה לשון רמב"ם פ"ט הל' ד) אינה תלויה בדעת המלוה, ויש אומרים שהמלוה מצווה לומר "משמט אני" (ס' "יראים" סי' רעח).

בזמן הזה, לדעת רמב"ם (פ"ט הל' ג), רא"ש (גיטין לו ע"א) ועוד, שמיטת כספים נוהגת רק מדרבנן, ואלו בעל ה"עיטור" (אות פ', ערך פרוזבול) חולק ופוסק שמצוותה מדאורייתא גם היום. שביעית משמטת בסופה (ספרי, דברים טו, א) ומשמטת כל הלוואה, בין בשטר בין שלא בשטר (משנת שביעית פ"י, א), וראה עוד ע' "השמר לך", ע' מחזיר חוב בשביעית, ע' מלוה את חבירו לעשר שנים, ע' מלוה על המשכון, ע' קופת צדקה, ע' הלוואה בתנאי, ע' פרוזבול וע' מוסר שטרותיו לבית-דין.

לעיון נוסף: רש"י אויערבך, "מנחת שלמה", סי' מז; ר"ק כהנא, "שנת השבע" (מהד' מחדשת, התשמ"ה), "שמיטת כספים" (עמ' נט), ערך פרוזבול מספר העיטור" (עמ' פא); ר"ע יוסף, "מהלכות שמיטת כספים ופרוזבול" בתוך "לקוטי קול סיני", (עמ' 362).

תוספת שביעית

פרק זמן לפני שביעית שבו נאסרו כמה ממלאכות השדה

דיני תוספת שביעית הובאו במשנת שביעית פרקים א, ב. הגמרא (מועד קטן ג ע"ב ואילך) קובעת שלושה יסודות בתוספת שביעית והם:

(א) תוספת שביעית הלכה למשה מסיני; (ב) זמנה של תוספת הוא שלושים יום לפני ראש-השנה; (ג) תוספת שביעית נוהגת רק בזמן שבת המקדש קיים.

תוספת שביעית אינה דומה לתוספת שבת הנחשבת במהותה לחלק מן השבת עצמה, אבל היא פרק זמן שנאסר לעשות בו את המלאכות דאורייתא, שתכליתן להכשיר את השדה ולהכינה לזריעה בשביעית. חז"ל הרחיבו את זמן תוספת שביעית ואסרו לחרוש בשדה לבן (ע"ע) כבר מפסח, ובשדה אילן (ע"ע) משבועות. ככלל לא נאסרו מלאכות דרבנן בתוספת שביעית, וגם מלאכות דאורייתא הותרו בה כאשר הן נעשות לצורך פירות שישית ולתועלתם (ר"ש פ"ב, ב).

לדעת ר"ש (פ"ב, ה) והתוספות (ראש-השנה יב ע"ב ד"ה מנהג) אסור לעשות במוצאי שביעית מלאכות שדה וכרם לצורך פירות שביעית, מדין תוספת שביעית.

גם לאחר חורבן הבית השני המשיכו העם לנהוג בדיני תוספת שביעית ורק כמאה וחמישים שנה לאחר מכן ביטל בית-דינו של רבן גמליאל בנו של ר' יהודה הנשיא את תוספת שביעית. משום כך מותרות בזמן הזה כל המלאכות חוץ מנטיעה (ע"ע, וע"ע קליטה) עד ראש-השנה (רמב"ם פ"ג הל' א).

לעיון נוסף: רא"ד רוזנטל, "תוספת שביעית", בתוך "כרם ציון" — שביעית; ר"ב זולטי, "תוספת שביעית לפניה ולאחריה"; בתוך "מוריה" ט, א; י' עמנואל, "מי ביטל את תוספת שביעית?", בתוך "המעין" טבת ותמוז התשכ"ה;

תערובת

פירות שביעית שנתערבו בפירות אחרים

דין "תערובת שביעית" מתחלק בעיקרו לשניים:
 (א) תערובת לפני זמן הביעור — לדעת רמב"ן (ויקרא כה, ז) שמצוות ביעור היא להפקיר פירות שביעית בזמן הביעור, ואם לא הופקרו — הם נאסרים, הרי מכיון שקיימת האפשרות להפקירם, דינם הוא כ"דבר שיש לו מתירים" (על-ידי הפקדה) ש"אפילו באלף לא בטל" (ביצה ג ע"ב). בדרך זו מתפרשת המשנה (פ"ז, ז וראה גם נדרים נח ע"א) "שביעית אוסרת בכל שהוא במינה", כגון חבית יין ששית שנפלה לתוכה טיפה של יין שביעית, חייבת כל החבית בביעור. "ושלא במינה" — בנותן טעם, כלומר אם נפל לתוכה משקה אחר (שאינו יין) של שביעית, התערובת חייבת בביעור רק אם פרי השביעית נתן בה טעם.
 בשני סוגי התערובת אין חובה לנהוג קדושת שביעית (ע"ע) אלא אם פרי השביעית היה "בנותן טעם" (ר"ש פ"ז, ז).
 באשר לדיני תערובת כבשים (פירות כבושים), ראה משנת שביעית פ"ט, ה ורמב"ן (ויקרא כה, יב). ובאשר לדין ורד שנכבש בשמן, ראה משנת שביעית, פ"ז, ז ובפירושים שם.
 לדעת ר"ש סיריליאו (פ"ט הל' ח) כלים שנתבשלו בהם פירות שביעית במשך שנת השמיטה, יש להגעילם כשיגיע זמן הביעור, כדי להפליט מהם טעם פירות שביעית שנבלע בהם, ואולם אחרונים (ראה

"מנחת שלמה", סי' נא אות יט) דחו דבריו מהלכה, ורי"י קניבסקי ("קהילות יעקב" שביעית סי' ח, ג) כתב: "והנה לא שמענו מעולם שנהגו הגעלות כלים בזמן הבעור".

(ב) תערובת לאחר זמן הביעור — פירות שביעית שלא קוימה בהם מצוות ביעור, אסורים באכילה, ודינם הוא אפוא כדין "דבר שאין לו מתירים". לפיכך פירות כאלה שנפלו לפירות היתר, כל התערובת אסורה, "בין במינה בין שלא במינה — בנותן טעם" (רמב"ן ויקרא כה, ז; "פאת השולחן" פ' כז, ב, "בית ישראל" ס"ק ג).

לעיון נוסף: רא"י קרליץ, "חזון איש", סי' יא; ר"ד גולדשטוף, "דיני הבעור בשביעית ובשמינית", "חייב ביעור טעם", (עמ' כא); ר"ק כהנא, חקר ועיון" ח"ד, "ביעור דשלשה כבשים", (עמ' עז), הוצאת המכון לחקר החקלאות ע"פ התורה.

תרומות ומעשרות בשביעית

פירות שביעית פטורים מתרומות ומעשרות (רמב"ם פ"ו מהל' מתנות עניים הל' ה). לדעת רמב"ם (שם) ורש"י (ראש השנה טו ע"א ד"ה יד הכל) — משום היותם הפקר; לדעת תוספות (שם ד"ה יד הכל) — משום עצם היותם פירות שביעית, אפילו אינם הפקר. לשיטה שאין קדושת שביעית בפירות נכרי, אם נגמרה מלאכתם ביד ישראל, יש להפריש מהם תרומות ומעשרות, ואף ה"חזון איש" הפוסק שיש קדושת שביעית בפירות גוי (ע"ע), הורה להפריש (בלא ברכה) במקרה זה (סי' ט ס"ק יח), ומפרישים מעשר עני (שו"ע יורה דעה סי' שלא, יט).

לעיון נוסף: רש"ז אויערבך, "מנחת שלמה" סי' לזלט; רי"י פישר, "אבן ישראל" ח"ב, הל' מאכלות אסורות פרק יג הל' כה ד"ה ועתה נבאר; ר"א רוב ור"י וינברגר, "הפרשת תרומות ומעשרות מיבול שביעית", בתוך "דפי הלכה", הוצ' ביה"מ להלכה בהתיישבות; רא"ה גולדברג, "הארץ ומצוותיה", "תרומות ומעשרות ונטע רבעי בשנת השמיטה", (עמ' רלא).

רשימת ספרים וחבורות שיצאו בהוצאת המכון לחקר החקלאות ע"פ התורה

מסכת שביעית חקר ועיון — 2 חלקים
מצוות הארץ — הרב קלמן כהנא
שנת השבע — הרב קלמן כהנא
"מפרי הארץ" — ערלה — קובץ הלכתי
מדריך להלכות טריפות
מסכת שביעית עם הגהות ובאורי הגר"א
הידרופוניקס (גידולי חצץ)
"מפרי הארץ" — חלה — קובץ הלכתי
חקר ועיון — ספר רביעי ח"ד וח"ה
מזון כשר מן החי
הטריפות בישראל

כמו כן מצויים אצלנו קבצים של "דפי הלכה" בנושאים הבאים:

שחיטת דחק ביו"ט
טיפול בגינות נוי בשמיטה
מלאכת צידה בשבת ויו"ט במשק חקלאי
מבוא להלכות שביעית
דיני קדושת שביעית ביבול שנת השבע
דף להלכות כלאי זרעים
לקט הלכות שביעית לחקלאים
ערלה — לקט הלכות לשתלנים ונוטעים

במסגרת המדרשה יצאו חוברות-למידה הבאות:

- א. טיפול בגינות נוי בשביעית
- ב. סחורה בפירות שביעית
- ג. פירות שביעית וגבולות הארץ
- ד. היתר המכירה
- ה. מלאכות בשביעית

במסגרת המכון לחקר החקלאות ובית המדרש יופיעו חוברות הלכה למעשה בנושאים אלו.

במדרשה מתקיימים ימי עיון למורים תלמידים וקבוצות שונות וכן סופי-שבוע, בשלוב עם בית הארחה בחפץ-חיים.

הכתובת להזמנות:

א. המכון לחקר החקלאות ע"פ התורה
בית המועצה האיזורית נחל שורק
יד בנימין, מיקוד 76812

ב. מדרשת הארץ ומצוותיה
דואר חפץ-חיים ת.ד. 67
מיקוד 76817

QUESTION 1: THE FOLLOWING ARE THE

1. THE FOLLOWING ARE THE

2. THE FOLLOWING ARE THE

3. THE FOLLOWING ARE THE

4. THE FOLLOWING ARE THE

5. THE FOLLOWING ARE THE

THE FOLLOWING ARE THE

THE FOLLOWING ARE THE

THE FOLLOWING ARE THE

THE FOLLOWING ARE THE

THE FOLLOWING ARE THE

1. THE FOLLOWING ARE THE

2. THE FOLLOWING ARE THE

3. THE FOLLOWING ARE THE

4. THE FOLLOWING ARE THE

5. THE FOLLOWING ARE THE

THE FOLLOWING ARE THE